Волинська обласна редколегія
«Зводу пам'яток історії та культури України:
Волинська область»

Серія: **Нариси про пам'ятки історії та культури Волині з найдавніших епох і до нашого часу**

Володимир–Волинський
у пам'ятках історії та культури

Луцьк – 2013

Колектив авторів:

Бондаренко Г.В.
Півницький М.Д.
Томчук М.І.

При підготовці книги були використані матеріали, зібрані
Шабалою Я.М.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

Відродження української національної культури, її духовних витоків відбувається через глибоке осмислення історико-культурних надбань і традицій народу. Важливим джерелом збереження і примноження цих традицій, їх матеріальним втіленням і корінням є всі, без винятку, пам’ятки археології, архітектури і містобудування, історії та монументального мистецтва, але, без перебільшення, це особливо стосується дерев’яної храмової архітектури. І хоча час невблаганний до такого нетривкого матеріалу, як дерево, все ж окремі з цих споруд збереглися й до наших днів у своїх автентичних формах, і, в силу багатьох історичних обставин, ці релікти залишаються надійними оберегами, хранителями найдавніших і глибинних традицій, духовних витоків українського храмового будівництва, національної культури в цілому. Правда, від природних впливів і людського недбальства потерпають всі пам’ятки нашої минувшини, а тому вони, особливо ж останні, як рідкісні і найбільш уразливі, потребують від нас особливої уваги і невідкладного захисту.

В цьому сенсі, ми тепер уже маємо у своєму розпорядженні низку власне, і українських законів, і правових актів Міжнародної ради з питань пам'яток і визначних місць (ІКОМОС = ICOMOS), членом якої є й Український національний комітет, що гарантують захист всіх пам’яток історії та культури на міжнародному рівні. Серед таких документів в першу чергу потрібно назвати Міжнародну хартію про консервації й реставрації пам'ятників і визначних місць («Венеціанська хартія» 31.05.1964 г.); Хартію про культурне будівництво (09.11.1974 г.); Хартію про охорону історичних садів (21.05.1981г.); Дрезденську декларацію (18.11.1982 г.); Міжнародну хартію про охорону історичних міст (01.10.1987 р.); Хартію про охорону й

управління археологічною спадщиною (10.10.1990 г.); Міжнародну хартію про народну архітектуру (Пловдивська хартія 1989 р.); а також акти Ради Європи з питань безпеки й співробітництва в Європі: Європейська конвенція про культурну спадщину (19.12.1954 г.); Європейська конвенція про охорону археологічної спадщини (переглянутий варіант 16.01.1992 г.); Європейська хартія про охорону архітектурної спадщини (26.09.1975 г.); Конвенція про охорону архітектурної спадщини Європи (03.10.1985 г.); Паризька хартія для нової Європи (1990 р.).

У цих документах культура розуміється як визначальна умова реалізації творчого потенціалу особистості й суспільства, форма утвердження самобутності народу й основа духовного здоров'я нації, гуманістичний орієнтир і критерій розвитку людини й цивілізації. Культура кожного народу, великого й малого, має право на збереження своєї унікальності й самобутності.

Уся сукупність явищ і продуктів матеріальної й духовної культури народу становить органічну єдність, порушення якого веде до втрати гармонічної цілісності всієї національної культури.

Участь у культурному житті є невід'ємним правом кожного громадянина, оскільки людина — не тільки творець культури, але і її головний витвір. Вільний доступ до культурних об'єктів і цінностей, які за своїм статусом є надбанням усього людства, повинен бути гарантований законами, що усувають політичні, економічні й митні бар'єри.

Культура кожного народу має право на участь у гуманістичному розвитку всього людства. Культурне співробітництво, діалог і взаєморозуміння народів світу є запорукою справедливості й демократії, умовою запобігання міжнародних і міжетнічних конфліктів, насильства й війн. Тому культура має право на міжнародний захист у ситуації війн і конфліктів.

Разом з тим і в першу чергу, культура кожного народу має право на підтримку з боку власної держави, яка несе юридичні й моральні

зобов'язання перед минулим, сьогоденням і майбутнім за збереження й розвиток культурної спадщини всіх народів і етносів, що проживають на її території. Державна політика в сфері культури повинна будуватися на повазі людської гідності, забезпеченні свободи вибору кожним членом суспільства форм участі в культурному житті й творчості. Держава має забезпечувати рівність можливостей і умов культурного розвитку громадян, вона визначає напрямки, зміст і форми державної підтримки культури з урахуванням національних традицій, рівня політичного й економічного розвитку суспільства.

З огляду на означене вище, держава як гарант збереження й розвитку культурної спадщини зобов'язана:

• розглядати в якості пріоритетного завдання збереження культурного надбання нації й забезпечувати його передачу майбутнім поколінням;

• сприяти формуванню в громадян інтересу, любові й поваги до культурної спадщини свого народу, до культури інших народів;

• забезпечувати художнє й естетичне виховання підростаючого покоління, підтримку молодих дарувань і відтворення творчої еліти;

• сприяти інтеграції культурного потенціалу кожного етносу в духовне життя всієї нації;

• брати під захист об'єкти й пам'ятники культури, що потребують охорони, консервації, реставрації й музеєфікації і т.п.

Так, наприклад, виплекані упродовж віків талановитими будівничими, народними майстрами, українські дерев'яні храми досягли цілісної архітектурно-мистецької досконалості. Унікальність, неперевершеність і відсутність аналогів в інших народів ставить українське церковне будівництво на рівень найвищих світових мистецьких досягнень. Дерев'яні храми України мають певні регіональні відмінності, що й дає підстави виокремити окремі школи, які ґрунтувалися на місцевих традиціях та мистецькій специфіці їх розвитку. Церкви будували місцеві майстри, які,

засвоївши навички батьків і дідів-прадідів, передавали своє уміння синам, учням та членам будівельного гурту чи артілі. Не дарма у ***"Пловдивській Хартії" (Міжнародна Хартія про народну архітектуру), сказано: "Пам'ятки народної архітектури несуть у собі закодовану інформацію, що знайомить нас не лише з концепціями і технічними, художніми, естетичними методами будівництва тієї епохи, коли вони були створені, але й з життєвим рівнем народу та його звичаями. Ось чому вони є живими свідками епохи не тільки в архітектурному і художньому плані, але й у плані історичному. Їх цінність компенсується естетичними особливостями, що поступаються інколи показним і величавим пам'яткам офіційної громадської, сакральної та цивільної архітектури".***

У ній же наголошено, що "…передача пам'яток народної архітектури у музеї просто неба є винятковим заходом, що викликано надзвичайними обставинами, коли всі можливості, спрямовані на її збереження, вичерпані".

* * *

Даним виданням редакційно-видавнича робоча група обласної редколегії «Зводу пам’яток історії та культури України: Волинська область» започатковує серію нарисів про пам’ятки історії Волині з найдавніших епох і до нашого часу. Серія складатиметься із книг, в яких знайдуть відображення найбільш вагомі в історико-культурному плані пам’ятки та пам’ятники міст і сіл всіх районів Волинської області. Серед них буде подано загальну інформацію про пам’ятки археології, архітектури і містобудування, історії та монументального мистецтва, які збереглися до наших днів і навіть такі, що були втрачені з різних причин: поруйновані часом, поруйновані вандалами зумисно, згоріли або потерпіли від природних катаклізмів.

Цілком зрозуміло й закономірно, що ми розпочинаємо дану серію книг з опису найбільш вагомих в історико-культурному плані пам’яток одного з найдавніших міст і поселень України – Володимира-Волинського.

Редколегія сподівається, що дана робота знайде підтримку не лише серед великого числа волинських краєзнавців, але й у владних державних структурах. Ми будемо дуже вдячні краєзнавцям, вчителям, всім зацікавленим громадянам за будь-які доповнення, поради й критичні зауваження. Тому звертаємось до всіх, кому небайдужа доля історико-культурної спадщини Волині, із проханням і закликом до активної співпраці з редакційно-видавничою робочою групою «Зводу пам’яток історії та культури України: Волинська область». Нам вкрай необхідна допомога всіх волинян і з великою вдячністю будемо сприймати таку співпрацю.

Редколегія

ВСТУП

Місто Володимир-Волинський має більше ніж тисячолітню історію, багату археологічну, архітектурну та історико-культурну спадщину. Перша писемна згадка про місто належить до 988 року. За давністю історичного походження його можна порівняти з Києвом, Галичем, Луцьком, Львовом або Холмом (Хелм) та іншими давніми українськими й зарубіжними містами. Наявність у Володимир-Волинському значної кількості археологічних пам'яток, архітектурних споруд та інших пам’яток національного рівня сприяла створенню у січні 2003 року історико-культурного заповідника "Стародавній Володимир". На території заповідника розташовано 6 пам'яток національного та 19 – місцевого значення.

Ряд подій, історичних місць у Володимир-Волинському увічнено меморіальними знаками і пам’ятними дошками. Це, зокрема, стосується архітектурних споруд, подій давнього і новітнього часу, двох світових воєн. В різних куточках міста встановлені меморіальні дошки знаним у краї і за межами України вченим і громадським діячам, які народилися або проживали колись у Володимирі-Волинському. Такі знаки встановлені на честь Агатангела Кримського (на території педагогічного коледжу, що носить його ім’я), дослідника й історика Волині Олександра Цинкаловського (вул. 20 липня), громадського та релігійного діяча Арсена Річинського (вул. Луцька) та ін.

Історична, археологічна, архітектурна спадщина міста стала об’єктом уваги відомих дослідників, вчених і краєзнавців М. Кучинка, А. Пісоцького, О. Цинкаловського, П. Раппопорта М. Малевської, В. Петрович, М. Богуша, Г. Охріменка С. Терського та інших. Починаючи з 1988 р. у Володимирі-Волинському було проведено чотири історико-краєзнавчі конференції «Минуле і сучасне Волині та Полісся», присвячені проблемам історії та

культури міста. В цих конференціях брали участь дослідники з різних міст України, з Росії, Польщі, Білорусі. Матеріали конференцій опубліковані у відповідних наукових збірниках*. Багато чого з історії древнього волинського міста читач знайде і в іншій літературі, а тут ми спробуємо в популярній формі подати відомості лише про найбільш визначні його пам'ятки.

1. Пам'ятки древнього Володимира

Літописні відомості та археологічні дослідження подають нам не так уже й багато інформації про древній Володимир-Волинський. – місто, яке в часи Київської Русі складалося з дитинця, окільного замку та багаточисельних підзахисних населених пунктів. Дитинець міста, зокрема, вчені датують кінцем X – поч. XI ст., тобто часом заснування міста за вказівкою князя Володимира Святославовича та часом княжіння його сина Всеволода. Окремі гіпотези та припущення науковців залишаються й понині дискусійними та спірними, отже, потребують подальшого дослідження і вивчення.

ЗЕМЛЯНІ ВАЛИ ЗАМКУ (X–XIV ст.)

(вул. Соборна)

Ця найбільш давня пам'ятка Володимира-Волинського, знаходиться на природному підвищенні у південній частині міста. Земляні вали являють собою останки спорудженого у вигляді чотирикутника із заокругленими кутами давнього городища «волинського типу», що його заклав у X ст. засновник міста київський князь Володимир Великий.

Городище значно укріплюється після того, як у 1199 р. Володимир-Волинський стає столицею Волинсько-Галицького князівства.

За матеріалами археологічних розкопок дослідників А .В. Прахова, М. М. Кучинка, М. В. Малевської, С. В. Терського, ці пам'ятки належать до

першої половини XII століття. Власне, більшість вчених сходиться на думці, що всі вони зведені не пізніше середини XII століття [9, с.7.], [Рис.1.] Так чи інакше, ми можемо стверджувати, що верхня хронологічна межа існування давньоруського замку пролягає між 1240 і 1261 роками.

Підставою для такого твердження служать літописні дані, які засвідчують, що після того, як у грудні 1240 року хан Батий здобув Київ, він в наступному, 1241 році продовжив свій похід на захід. Літописець згадує лише окремі міста, розорені ординцями підчас цього похогу: Кам’янець на Случі, Ізяслав на Горині та Галич, серед них згадується і м. Володимир, а також інші, «яким немає ліку». На жаль, князь Данило не зміг організувати відсічі військам Батия, оскільки сам перебував на території Угорщини, де вів переговори з Белою IV. Тому, коли Батий із своїм військом підійшов до Володимира, із мешканців міста та навколишніх поселень, які були стягнуті на його захист, сяк-так ще вдалося організувати ополчення, але сили явно були нерівні. Батий переміг і спустошив місто. Згодом, в 1261 році, за наказом Бурундая, що став на Житані під Володимиром, укріплення міста було розібрано, а будівлі міста підпалені. [9, с.8.]

Через якихось два десятки літ місто піднялося з руїн, але в 1283 році його знову зруйнував хан Телебуга.

У 40-х роках XIV ст. на місці давнього городища інженер Вацлав із Тенчина зводить кам’яне укріплення для польського короля Казимира III, але й воно вже у 70-х роках XIV ст. знову було поруйноване, правда, на цей раз – литовським князем Любартом. Відомо, що у XIV ст. тут уже існував замок із дубового дерева, збудований городничим Султаном. Замок мав п’ять веж (чотири наріжні та одну надбрамну), що стояли на валах і сполучалися між собою частоколом із внутрішніми бойовими галереями. Вали були оточені ровом, з’єднаним з р. Лугою. На території замку був княжий палац, церква Якима і Ганни, про яку згадується в літописі від 1291 р., 71 городня і 12 землянок. Із опису 1552 р. відомо, що замок був побудований із соснового дерева і накритий ґонтою. У XVII–XVIII ст. замок поступово руйнується. За

даними опису 1765 р., в ньому на той час були ветха дерев'яна будівля і напівзруйнований дерев'яний міст та заново побудована дерев'яна двоярусна вежа.

Зараз від замку залишилися лише земляні вали, заввишки 9–10 м, які за конфігурацією наближені до чотирикутника неправильної форми (130 х 240м) площею 3,12 га. У західній частині валу є вхід, побудований із цегли.

Потрібно також відзначити, що в окольного замку, що, як уже згадувалось вище, зберігся донині лише фрагментами у вигляді валу без внутрішнього заповнення - «сердечника», в давньоруський період були ворота Київські і Гридшини, пізніше, можливо, вже у XV столітті – ще й П'ятницькі. А про Київську браму відомо, що вона була «подле Луг». [9,с.8], [Рис. 2].

2. Храми міста та інші пам'ятки релігійних конфесій

Успенський собор
(Мстиславів храм, 1160 р. **)**
(вул. Соборна).

Мстиславів храм - єдина, що дійшла до наших днів пам'ятка давньоруського зодчества Волині. Вона розташована на пагорбі поруч з древніми міськими валами. Разом з єпископським будинком і дзвіницею вона складає своєрідний комплекс так званого «замочка» - укріпленої резиденції волинських єпископів.

Побудований храм за велінням Володимира Великого, а будівництво здійснювалось пізніше - за великого князя Київського Мстислава Ізяславича, придніпровськими майстрами. Його конструкції, техніка кладки й архітектурні форми близькі до архітектури Кирилівської церкви в Києві і інших будівель цього типу.

На думку першого дослідника храму – професора А. В. Прахова, храм був заснований між 1167 і 1171 роками за розпорядженням князя Мстислава Изяславовича [9, с. 16]. Радянський вчений П. А. Раппопорт, навпаки, висловлював припущення, що храм був побудований між 1156 і 1160 роками. Так чи інакше, і незалежно від конкретних дат, дослідники сходяться на тому, що засновником храму можна вважати князя Мстислава Ізяславича, представника окремої династії Володимирських князів, який остаточно об'єднав Волинське князівство з центром у місті Володимирі.

Протягом усієї своєї історії пам'ятка багаторазово горіла, але кожний раз відновлювалася. Так, після однієї з пожеж, у 1753 р. до західного фасаду був прибудований великий двоповерховий портик, споруджений фронтон, частина стародавніх вікон закладена, інші розтесані, прорубані нові. Згодом, у середині XVIII ст. з південного боку апсиди прибудовано двоповерхові келії. У другій половині XVIII ст. проводилися подальші перебудови собору. Був час, коли пам'ятка довго перебувала у запустінні, використовувалася як «казенний магазин» (склад) і поступово руйнувалася.

Але у XIX ст. тут були проведені численні ремонти, зокрема, у 1803, 1804, 1808, 1818, 1819 рр. Однак це не рятувало храм і до 1829 р. він зовсім перетворюється в руїну - обвалилися залишки склепінь і купол. У 1886 р. проф. А. В. Прахов проводить археологічні обстеження і дослідження залишків собору. Саме тоді й були проведені обміри храму, зроблені замальовки фасаду, накреслені розрізи, розкриті фрески.

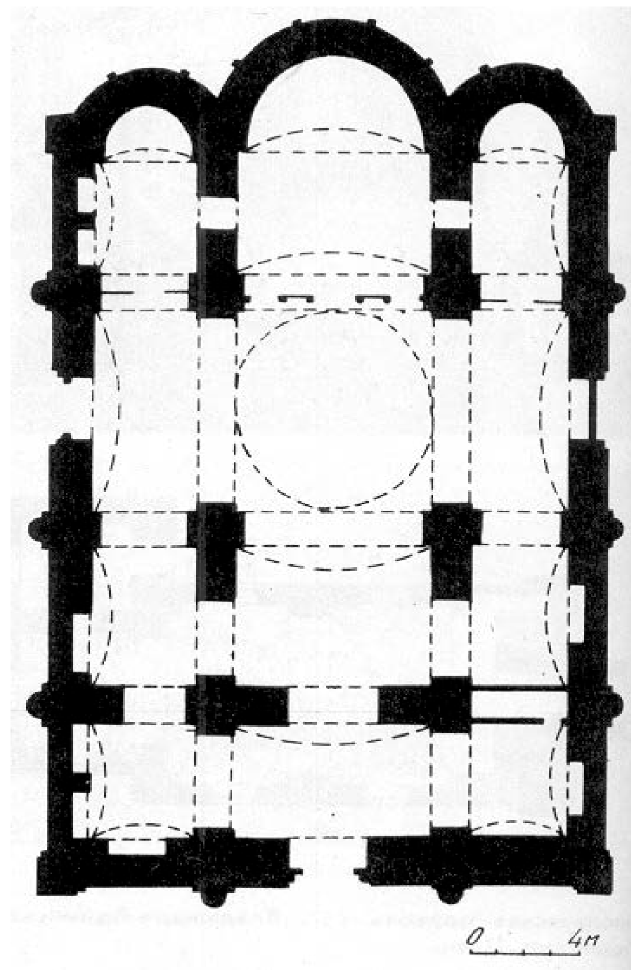
На основі зібраної тоді наукової інформації, російськими архітекторами протягом десяти років велась підготовка технічної документації. Таким чином, до 1896 р. був нарешті розроблений та затверджений проект реставрації храму (архітектор Г. І. Котов). Протягом 1896-1900 рр. собор був повністю реставрований. Він був відновлений у формах XII ст.

Храм кам'яний, шестистовпний, хрестовокупольний, тринавовий, трьохапсидний, одноглавий. Його архітектурні форми прості й лаконічні.

Фасади розчленовані пілястрами і напівколонами, що прикрашені аркатурним поясом.

Храм виконував функцію кафедрального собору Волинського єпископату, а також роль «отчого храму», тобто храму-усипальниці, своєрідного пантеону руських князів. В цьому храмі були поховані його засновник і будівничий - князь Мстислав Ізяславович (1172 р.), перший володимирський єпископ Стефан, княгиня Олена - дружина Василька Романовича (1265 р.), сам Василько Романович (1271р.), Володимир Василькович (1289 р.) та інші особи. [Рис.3.]

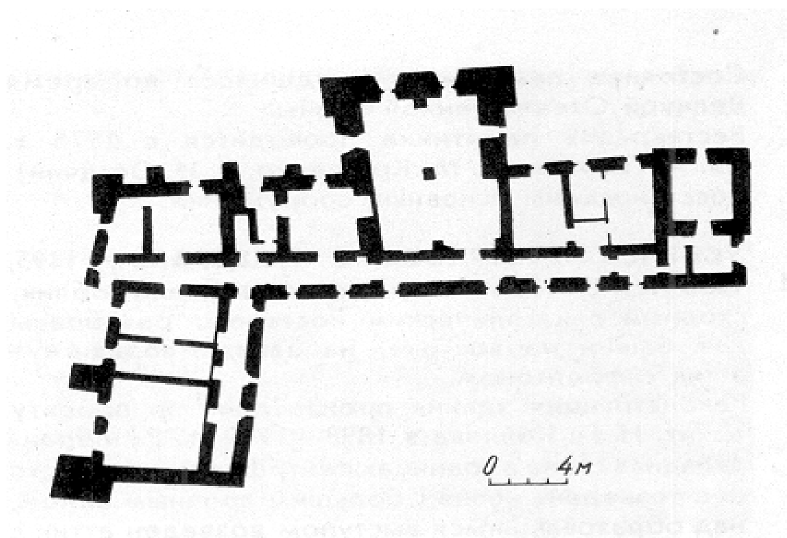

0
4м

Будинок з дзвіницею, 1494 р.
(Побудований на місці дерев'яного)
Охор. № 84/2.

Споруда реставрована в 1969-1971 рр. Будинок цегляний, оштукатурений, Г-подібний у плані, двоповерховий з ризалітом на південному і контрфорсами на східному і південному фасадах. Із заходу до нього примикає квадратна в плані чотириярусна дзвіниця. Внутрішнє планування будівлі коридорне.

Стіни з воротами
(XVII ст.)

Комплекс оточений цегляними стінами. Головний вхід на територію комплексу розташований з північного боку. Це - масивні двох'ярусні ворота, виконані в барокових формах. Другий вхід через невелику хвіртку - з північного заходу.

Як уже вказувалось вище, Успенський собор неодноразово страждав від завойовників та інших зовнішніх сил, в тому числі, потерпав і єпископський замочок. Вірогідно, вони не були зруйновані під час монго-татарської навали 1241 року. Це твердження можна опосередковано довести тим, що у соборі продовжували відбуватися певні, досить важливі події того часу: тут бездітний Володимир Василькович у 1281 р. зрікся престолу на користь племінника Мстислава Даниловича. Цей князь наділив Успенський собор багатим пожертвуванням, що літописець назвав його таким багатим «…яка ина не обрящеться во всей полунощни земли, от востока и до

запада». [9, с. 18] Через 8 років (у 1289 р.) тут був похований Володимир Василькович. Успенський собор, виконуючи роль головного храму Володимирського єпископату, вже в давньоруський період був значним землевласником, а литовські князі, які прийшли на зміну давньоруським, також надавали йому нові пожертвування. Один з них – Любарт додав до маєтків єпископату село Сушично «…с данью медового и грошового и со всею стратбою и землею ловною и пашною и озеро Стобухов и с иными озеры и бобровыми гоны и со всеми доходи» - про це і записав у Євангелії собору [9, с. 19]. В свою чергу, Свидригайло Ольгердович грамотою від 1444 р. підтвердив право власності Володимирської кафедри на село Купичів. Такі підтвердження прав робилися і в подальшому.

Під час найбільшої могутності монгольської держави її хани, намагаючись стабілізувати взаємовідносини зі своїми данниками, давали ярлики, що мали охоронне значення для церков. Але ці ярлики не забезпечували багато убрані церкви від пограбування під час військових подій, коли завойовники, щоб попасти у собори розбивали або підпалювали двері, що завдавало немало шкоди архітектурним спорудам. Так, Супральському літописі під 1491 роком зазначено: «…приходили татари заволжские на Волынскую землю - 10 тысяч... много зла сотвориша в Волынской земли и в Лядской: Володимери церкви Божии пожгли и великое мурованое церков Пречистое и место, а людей по местам и по селам и по дорогам без числа посекли и в полон побрали» [8, с. 20] Той же літопис повідомляє, що вже в наступному, 1492 році «…єпископ Васиан возобнови церковь Пречистое в Володимери великое мурованое, муром, иконами й ризами и сосуды, паче книгами...»

В 1565 році на єпископський замочок відбувся феодальний наїзд (напад) єпископа Феодосія Лазовського, що претендував на єпископію, котра юридично належала Івану Борзобагатому Красенському. Під час цієї грандіозної магнатської чвари Феодосій встановив гармати на королівському замку і почав обстрілювати противника на єпископському замочку. Кулі

наскрізь проходили дерев'яні будинки біля оборонної стіни замочку (мабуть, дерев'яної), був пошкоджений ґанок, (можливо, так названо в'їздові ворота, браму), "передцерковья" - подвір'я і самий собор Успіння Богоматері. Феодосій захопив замочок тільки після шести штурмів [9, с. 21]

За пропозицією відомого на той час покровителя православної церкви К. К. Острозького, що був у другій половині XVI ст. на початку XVП ст. старостою Володимира-Волинського, єпископський замочок і собор були відремонтовані. Володимирський єпископ за кошти, зібрані з церковних маєтків - немалих феодальних володінь, як вказувалося вище, зобов'язався

- «...одно тую церковь соборную, муры опалые, склепи, верх й вежицы, также и мур замочку єпископского муром оправить и побить, а на школу детям до науки поступили есмо избу мурованую в замочку, а другую избу деревянную бокаляром до мешканя... под замочком епископским поступили и надали есмо домок, у котором теперь дети учивано, на шпиталь...» [9, с.22] У цьому вигляді єпископський замочок в 1593 році підстароста Федор Загоровський передав уніатському єпископу Іпатію Потію разом зо всіма земельними маєтками, юридичними правами і підвладними монастирями. [9, с. 23] Наступник Потія, Мороховський зробив з церковної школи, де вчили дітей « по – грецьку » і « по – словенську », уніатську школу за католицьким взірцем. Згодом ця школа управлялася василіанським орденом уніатської церкви. В XVII - XVШ ст., «…помимо низших ступінів…», тут відкрили новіціат - вищу школу для світської молоді. [9, с. 24] Після 1613 року єпископ Іоаким Мороховський укріпив свою резиденцію, кафедральне подвір'я кам'яними стінами і баштами і озброїв їх «стрільбою» [9, с.25], [Рис.4.]. [Рис.5.].

За даними польських істориків укріплення і побудова єпископського замочку «відбулася між 1632 – 1655 роками, коли єпископом був Іосиф Баковецький.» [9, с. 25]. У соборі, під жертовником з південної сторони, Баковецький побудував склеп для поховання єпископів і каплицю у ньому.

В 1683 році замочок згорів разом з багатьма будинками і церквами та королівським замком. Успенський собор також був ушкоджений - потріскалися стіни, купола "верхние вежицы" (так в тексті), через деякий час впали склепіння і перекриття. [9, с. 25] Після пожежі єпископ Лев Зеленський розпорядився про відновлення храму і побудову при ньому дерев'яної дзвіниці. У візитному описі 1695 року вказувалося, що у храмі були один вівтар з престолом посередині, вівтар, згідно канонів православної церкви був відділений від нави іконостасом з іконою "Деісус".

У 1715 році собор горів знову. На цей раз єпископ Лев Кишка пожертвував на його ремонт близько 20000 злотих. [9, с. 25]

В 1753 році за вказівкою уніатського єпископа Теофіла Годебского в соборі була проведена капітальна перебудова. Відносно подробиць цієї перебудови А.В. Прахов в 1886 році склав такий опис: «Северый и южный входи были заложены. Древние окна частью заложены, частью расширены и вообще изменены в отношении формы. Облицовка окон и дверей, карнизы и цоколь - все это носит резкую печать позднего ренесанса». В 1796 році уніатський єпископат було скасовано. [9, с. 26] Архітектор Вейцлер зробив план єпископського замочку за станом на I839 рік, це креслення точно показує план собору.

В 1982 році А.А.Пескова пропонувала керівництву експедиції перевірити культурні нашарування території замочку, але пропозицію не прийняли і тепер, можливо, в наближеному майбутньому нова експедиція буде проводити розкопки цієї частини міста – як однієї з найбільш давніх.

ВАСИЛІВСЬКА ЦЕРКВА (XIV–XV ст.)

Храм розміщений в південно-східній частині міста, на правому березі річки Луги, на невисокому виступі над заплавою. Церковний погост оточений невисоким, овальним у плані, цегляним муром. Вхід на погост, до якого з півночі підходить вулиця, через хвіртку з лучковою перемичкою під

шпилем. На схід від входу, з боку вулиці, до огорожі прибудована одноповерхова цегляна вартівня.

Василівська церква – цегляна, центрична, восьмиконхова споруда з більш розвинутою східною конхою і входом на заході. Стіни будівлі укріплені контрфорсами. Із заходу до церкви прилягає прямокутний об’єм триярусної дзвіниці, а до нього – прямокутний присінок. Внутрішній простір перекритий зімкнутим склепінням, над зенітом якого на двох рядах кокошників підіймається глухий цегляний барабан, увінчаний цибулястою маківкою з хрестом.

По периметру барабана розміщені арочні ніші в поєднанні з тричвертковими колонками. Дзвіниця, з міжповерховими плоскими перекриттями по дерев’яних балках, увінчана маківкою на високій шийці, встановленій на ряді кокошників. Будівля має цоколь, а по верху стін – східчасті карнизи. Дахи над основним об’ємом, дзвіницею і притвором покриті бляхою, мідні бані і хрести позолочені. Стіни стародавньої частини церкви прорізані арочними вікнами. У східній апсиді, по боках вікна, є невеликі круглі отвори. Первісний арочний вхід у церкву на заході оформлений цегляним перспективним порталом. Готичний білокам’яний портал на північному фасаді є пізнішою вставкою, що її перенесли сюди з іншої споруди. Вхід до присінка підкреслено тричвертковими колонками. Вікна в присінку і в нижньому ярусі дзвіниці прямокутні. На другому ярусі дзвіниці вікна арочні, а на третьому, на захід, північ і південь, розкрито дзвони у вигляді арки з важком. Фасади дзвіниці увінчують кілясті фронтони.

Василівська церква має складну історію будівництва. За переказами, першу дерев’яну Василівську церкву побудували в 992 р. дружинники князя Володимира протягом одного дня, через що вона отримала назву «буденної», або «денної». Вивчення пам’ятки за характером будівельного матеріалу і методом кладки свідчить, що споруду зведено в XIV–XV ст. Згадана вперше в документах 1523 р., церква вже в XVII ст. вважалася «давньою» і до 1695 р. зовсім занепала. У XVIII ст. будівля, що перебувала в руках уніатів, повністю

спустошилася. Вона не підтримувалася поточними ремонтами, дах зруйнувався, впали склепіння. Під час ремонту їх замінили на плоскі дерев'яні перекриття. Церкву реконструйовано в 1844 р. Тоді над основним об'ємом було збудовано новий криволінійний дах, покрито його бляхою, а перед західним входом до старовинного восьмипелюсткового у плані об'єму прибудовано цегляну двоярусну дзвіницю із входовим тамбуром. [Рис.11.]

Церковний цвинтар обгородили цегляним муром. Наступну значну перебудову будівлі проведено в 1900–1901 рр. Тоді за проектом архітектора М. П. Козлова над основним об'ємом було збудовано нове цегляне склепіння, а над ним – глухий цегляний барабан із маківкою.

Перебудована дзвіниця стала триярусною, із самостійним верхом, а перед входом з'явився присінок. Ці переробки, виконані в псевдоросійському стилі, мало поєднуються з архітектурою стародавнього ядра пам'ятки.

Дослідники Василівської церкви не дійшли єдиної думки щодо походження її архітектурних форм, відносячи їх витоки то до близькосхідних, то до вірменських або ж до європейських зразків. Василівській церкві, через унікальність її об'ємно-просторового рішення і високі художні якості, належить особливе місце в історії української архітектури. Крім того, розміщена над заплавою р. Луги й добре видима з багатьох довколишніх місць, візуально пов'язана з багатьма найважливішими архітектурними об'єктами Володимира, вона відіграє значну містобудівну роль.

Датування споруди досить суперечливе. Так, історики XIX ст. наводять малоймовірні відомості про побудову церкви під титулом Василя (християнського імені князя Володимира Святославовича) на честь перемоги над хорватами, приблизно в 992 році [9, с. 27]. Клірові відомості від 1833 року, датують споруду 1012 роком.[9, с. 27] Існування церкви кінця XII ст. поблизу або на місці Васильківської церкви підтверджувала вивезена до Австрії під час першої світової війни шиферна таблиця з північного порталу церкви із слов'янським написом і датою 1194 рік [9, с. 28].

В 1523 році, князь Василь Сангушко отримав на неї юридичні права, причому в документі вказується про те, що церква в той час «опала» і потребує «оправи» [9, с. 29].

Храм, як і багато інших центричних церков, мав передусім меморіальне призначення – увічнював ім'я засновника міста Василя - Володимира Святославовича, якого в билинах називали Красне Сонечко.

Монастир домініканців (1497 р.)

(вул. Данила Галицького, 2)

Заснований в 1497 р., фундації 1538, 1561 р.р. Перебудовувався і розширювався в 1640, 1850, 1897 р.р. У 1833 р. костьол згорів, а в 1850 р. він був розібраний. На даний момент збереглися лише келії монастиря. Стан пам'ятки незадовільний, перекриття коридорів мають поздовжні тріщини.

Побудова Троїцького костьолу та монастиря домініканів пов'язана з широкою хвилею католицької експансії на Галицько-Волинські землі, що відбувалася у XIV столітті. Вже в 1358 році, знаходимо звістки про призначення Петра з ордену домініканів, потім Августина – єпископа з Зальцбургу на місце Володимир-Волинського римо-котолицького єпископа. Ян з Чарнкова подає відомості про розпочату будову кафедрального римо-католицького костьолу у Володимир-Волинському за розпорядженням Казимира III, який також будував тут свою фортецю. Католицький єпископат, вочевидь, існував і в подальшому, на протязі XIV - поч. XVст., але можливо, це були номінальні посади.

В 1485 році, наприклад, римо-католицьким єпископом був призначений домініканець Григорій. Його наступники перенесли римо-католицьку єпископію у Луцьк, столицю Волинських земель [9, с. 116]. Першими новобудовами римо-католицької конфесії у Володимир-Волинському були монастир і костьол св. Трійці ордену домініканців. [Рис. 6.]

Фундацію будівництва в 1497 році здійснив король Олександр Ягелон. Всі юридичні права монастир отримував поступово, на протязі свого

існування. Перший привілей від 1538 року був виданий королем Олександром у Кракові. Цей привілей був підтверджений королем Сигізмундом у Любліні, наступне підтвердження своїх прав монастир дістав від Сігізмунда Августа у 1561 році. [9, с. 116]

Напевно монастир не був багатий у порівнянні з іншими римо-католицькими монастирями – при наданні йому у 1625 році привілею на корчму, як підстава вказується його «убогість».[9, с. 117] Писемних матеріалів про це монастир дуже мало. Опосередковано будинок Троїцького костьолу згадується в окремих історичних документах про Володимир-Волинський, наприклад в Універсалі козацького гетьмана Петрицького, де говориться про можливість нападу татар на місто. Виписки з даного універсалу, з метою якомога швидшого поширення його серед населення, були прибиті до дверей домініканського костьолу, що знаходився у центрі міста, а також на ратуші і на дверях замку [9, с. 117].

Розташування споруди в найдавнішій частині міста по межі валу, що оточує древнє ядро міста - комплекс Успенського собору (храму Мстислава), визначає історико-архітектурне значення пам'ятки. Вона є частиною монастирського комплексу домініканців, поруч з келіями, ближче до рогу вулиці Прикордонної розташована прямокутна споруда з вежею, що служила, ймовірно, прикордонним укріпленням монастиря (точне призначення її дозволять встановити натурні дослідження).

Збережена споруда, що очевидно, служила монастирською школою - являє собою типово західне (католицького обряду) трактування навчального закладу: в плані - майже правильний прямокутник з розташованим по периметру корпусом, що утворює внутрішній двір. Проїзд до нього влаштований з боку головного, зверненого до вулиці фасаду, склепінчастий.

Споруда келій-школи побудована в цеглі, обштукатурена, двоповерхова з підвалами. Система планування на першому поверсі значно змінена, на другому - коридорна з одностороннім розташуванням навчальних

кімнат. Перекриття коридорів та підвалів - хрестові склепіння і напівциркульні з розпалубками, в інших приміщеннях - плоскі. Зв'язок між поверхами здійснюється за допомогою сходів головного входу, влаштованих в правому кутку вуличного фасаду, а також додаткових, що виходять у двір і в підвальне приміщення.

У пластичному вирішенні фасадів та інтер'єрів пам'ятки використані ренесансні форми: підкреслено горизонтальне членування об'ємів широким міжповерховим карнизом (завищене положення його по фасаду свідчить про склепінчасте перекриття інтер'єру), тяги, карниз великого виносу, завершуючий будівлю. Площини стін по вертикалі членуються слабо виступаючими ризалітами, деяка активність форм в них створюється угрупуванням тут потрійних прорізів, включаючи і дверний отвір головного входу, парними вертикальними нішами з боків, трикутним фронтоном, підкреслюючим вхід, більш насиченою декорацією міжповерхового карнизу з фризовими вставками.

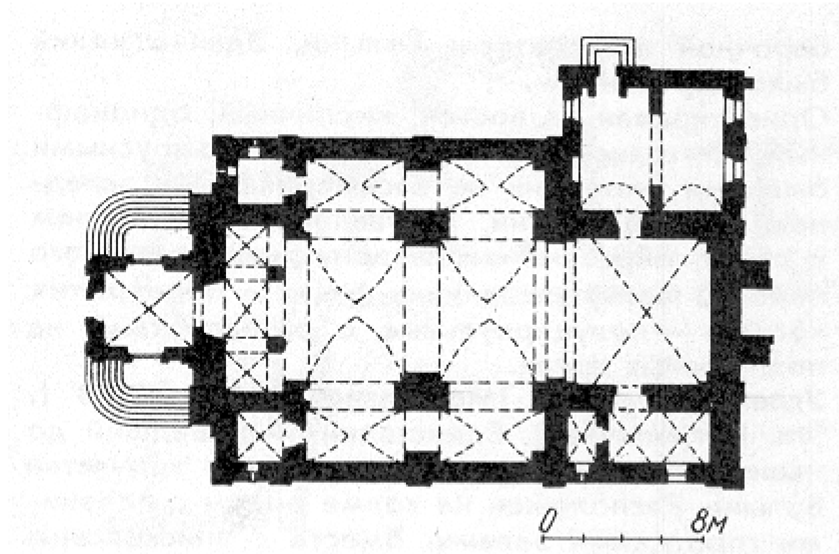
Чистота ліній і форм фасадів залитих світлом великих вікон в інтер'єрах, звернених у двір, співрозмірність пропорцій з масштабами людини і навколишньою природою, а також розташування споруди у виключно цінній в археологічному та історичному значенні стародавній частині міста дозволяють віднести її до значних архітектурних споруд, а стилістичний аналіз дає можливість датувати її першою третиною-половиною XVII століття.

Література

1. Памятники старины в западных губерниях империи В.І.Спб,1868
2. Dr. Mieckyslaw Orlowicz. Ilustrowany przewodnik po Wolyniy. Luck, 1929. (1448-154)

ЯКИМА і ГАННИ КОСТЬОЛ,
Костьол Іоакима і Анни та капуцинський монастир.

1752 р. (вул. Героїв, 1). Охор. № 86

Побудований на місці дерев'яного костьолу в стилі пізнього бароко. Тринавова базиліка з двома вежами на головному фасаді. Перекрита хрестовим, зімкнутим і напівциркульним з розпалубками склепінням. Головний фасад завершений трикутним фронтоном, декорованим в тимпані композицією з трьох ніш, утворених арками, що спираються на стовпчики з профільованими імпостами. Фасади розчленовані пілястрами. Під костелом - підвали, перекриті циліндричними склепіннями.

За статутом орден капуцинів проповідував суворі правила мовчазності і додержуючись цих правил, керівництво ордену оприлюднювало дуже мало матеріалів про свою діяльність. Фундація монастиря капуцинів відбулася майже одночасно з фундацією нового мурованого костьолу Іоакима і Анни – у 1751 році (костьол був закладений у 1752 році). [Рис.7.] Кошти пожертвував римо-католицький священник каменецький суфраган Адам Война Оранський - він же фундував і костьол Іоакима і Анни.[9, с. 126] Очевидно з самого початку існування цих двох різних культових установ, що належали провінціальній капітулі ордену капуцинів і римо-католицької конфесії міста, існувала домовленість про спільне користування новим

костьолом капуцинами і парафіальним духівництвом. Капуцинам належали два бічні вівтарі у костьолі, що були зроблені або оздоблені на кошти ордену. [9, с. 126]

Перший же костьол Іоакима і Анни, був побудований ще у 1554 році з дерева. Він був заснований княгинею Анною Збаразькою. Юридично костьол належав римокатолицькій парафії міста [9, с. 127]. Відомий дослідник Волині Якуб Гофман вказує, що цей дерев'яний костьол був перебудований у 1736 році. [9, с. 128]

Христорождественський монастир.

Неподалік від Фарної площі, де вже стояли костьол Якима і Анни і старенький дерев'яний фарний костьол, на підвищеному рельєфі місцевості зводиться монументальна споруда ордену єзуїтів – костьол "Серце Ісуса" [Рис.8.]

Історія єзуїтського монастиря у Володимирі-Волинському починається у першій половині XVШ ст. З 1718 року Ядвига Загоровська з Санчків фундує місію єзуїтів у місті. Ім'я проектанта костьолу наводять польські історики архітектури. Це був архітектор ордену єзуїтів Міхал Радзімінський, а проект здійснювався від школи Гваріно Гваріні. [9, с. 141]. Їм була виділена юридика. Єзуїти мали намір побудувати у місті свої школи, але їм це не вдалося тому, що василіанський орден за привілеєм Августа Ш мав виключне право на утримання шкіл для світської молоді у Володимир – Волинському [9. с. 142].

В 1718 році у Володимир-Волинській місії єзуїтів було лише 2 ченці, що відправляли службу у парафіальному костьолі. В 1749 році єзуїтська місія отримала нову фундацію від волинського ловчого (урядовця) Степана Чацького у розмірі 22.796 злотих.[9. с. 143]. У 1755 році слонімський староста Гнат Садовський з дружиною фундує місійний єзуїтський костьол. [9. с. 144]

Костьол будувався протягом п'ятнадцяти років. У 1761 році єзуїтам надійшла ще одна фундація на викінчення споруди, оскільки, з 1766 року він все ще стояв недобудований. Заленський С. вказує,що не була викінчена частина склепіння костьолу і одна вежа. [9. с. 144] В 1770 році будівля, ймовірно, була викінчена і костьол був освячений під, звичним для єзуїтського ордену, титулом "Серце Ісуса. В 1762 році, вже після побудови основних частин костьолу, місія єзуїтів набрала статусу монастиря [9. с. 145]. Монастир очолив ксьондз Антоній Малецький. Власне, на його пожертвування і був побудований монастирський будинок [9. с. 146]. В 1773 році буллою папи Климента IX орден езуїтів був ліквідований, а його заклади на території Польщі й Россії були закриті [9. с. 147].

З 1783 році Комісія Народної Освіти передала права на костьол василіанському ордену, шкільні приміщення якого були пошкоджені або зовсім поруйновані пожежею. В 1784 році василіани отримали дозвіл зайняти монастирські будинки єзуїтів. Після тривалих суперечок з Садовською, що рахувала будівлі єзуїтів своєю власністю, у 1786 році василіани отримали урядове підтвердження своїх прав і набули юридичних прав власників костьолу і монастиря. Монастир і костьол стали називатися Христорождественськими.

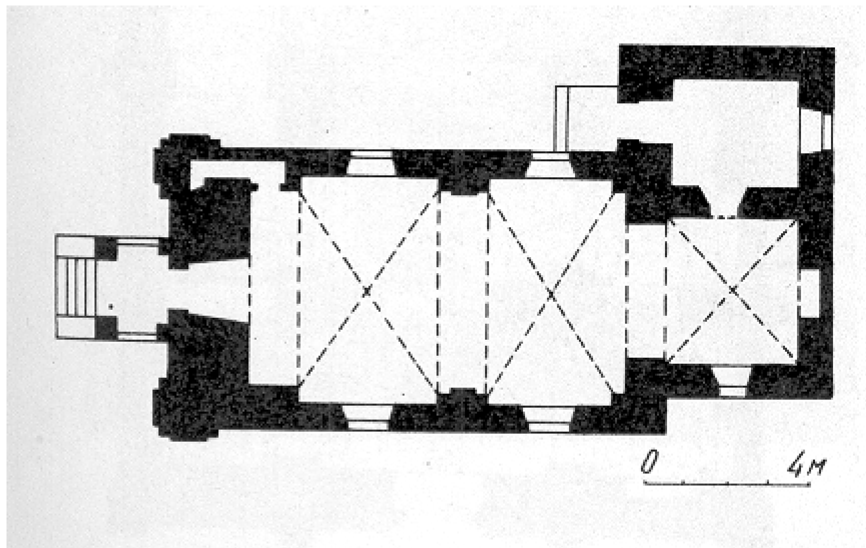
В 1833 році будинки монастиря були пошкоджені великою пожежою. [9. с. 148] В 1840 році василіанський орден був повернений у православ’я, а монастир, за штатним розкладом, став чоловічим православним.[9. с. 149] 14 грудня 1921 року монастир і церква за рішенням польського уряду були передані римо-католицькій єпархії. [9. с.149]

В 1941-1945 рр. вибухами бомби була пошкоджена північна захристія костьолу і пресвітерія. Після другої світової війни костьол був взятий під охорону як пам'ятка архітектури. Від монастиря лишилася лише його частина, що примикала до пресвітерії костьолу. На місці монастиря за радянської пори була побудована середня школа.

МИКОЛАЇВСЬКА ЦЕРКВА,

1780 р. охор. № 1011

Тип невеликого храму періоду раннього класицизму на Волині. Спочатку церква була побудована як каплиця. У 1800 р. перероблена під соборну церкву.
Кам'яний однонавовий храм з нартексом і прямокутним вівтарним об'ємом. Перекритий хрестовими склепіннями. Коник даху нави і вівтаря вінчають дерев'яні главки - два восьмерика на четверику (XIX ст.). Віконні отвори перекриті лучковими арками. Головний фасад увінчаний фронтоном.

Миколаївська церква була побудована у 80-х роках XVШ ст. Первісне призначення пам’ятки - уніатська каплиця під титулом Іосафата Кунцевича. У Володимир-Волинському в той час пожвавилася будівельна діяльність римо-католицької і уніатської церкви, що намагалися підпорядкувати духовне життя українського населення міста Ватікану і католицьким феодалам.[9. с. 157]. Каплиця Іосафата була побудована на кошти уніатського єпископа Парфірія Скарбки Важинського, протоархімандрата місцевих василіан.[9. с. 157] За первісним призначенням споруда функціонувала 15 років – до 1795 р. (третій поділ Польщі), коли Володимир у складі Західної Волині попав під юрисдикцію Російської імперії.

Приміщення каплиці складалося, напевно, спочатку з двох частин-нави та апсиди, ризниця з північного боку була добудована, можливо, після передачі каплиці православному відомству, тобто після 1800 року. [9. с.158] З цього часу вона стала називатися Миколаївською церквою [Рис.9.]

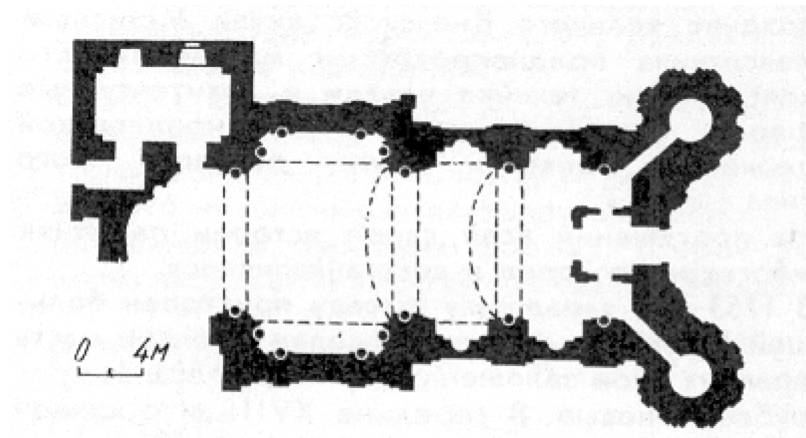
Церква Юрія Переможця

В 1908 році у місті була побудована ще одна культова споруда - воєнна церква для 149 Чорноморського полку**,** що квартирував у Володимирі. Подібні церкви будувалися за рішенням Головного Штабу Воєнного міністерства згідно взірцевих проектів, що були затверджені у 1900 році. Церква побудована у російсько-візантійському стилі [9, с. 198], [Рис.10.]

„Стара катедра". У науковій літературі «Старою кафедрою» ще в дев'ятнадцятому столітті назвали урочище в селі Федорівці. Місцева легенда пов'язує цю місцевість з князем Володимиром Великим та першими християнськими місіонерами на Волині. Аби знайти праоснову цьому переказові, правий високий берег Луги, де, згідно з легендою, була «Стара катедра» волинських єпископів, досліджувало двоє відомих у свій час вчених: влітку 1886 року - Андріан Прахов, а в 1975 р. – професор, спеціаліст з давньої архітектури та фортифікації середньовіччя Петро Раппопорт. В обох випадках роботи проводилися на високому рівні, як кажуть, грошей не шкодували, аби ретельно дослідити археологічну пам'ятку [Рис.12.]. Але вчені не знайшли вагомих аргументів, аби авторитетно стверджувати, що в цій місцевості знаходилася перша єпископська катедра.

В документах, датованих 1683 роком, згадується, що в селі стояла церква святого Феодора, звана у народі «старою катедрою» володимирських єпископів [39. с. 161].

ПОСЛАННЯ АПОСТОЛІВ КОСТЬОЛ, 1718-1755 рр.

Охор. № 1012 (Архітектор М. Радзиміньский).

Пам'ятка барочної архітектури Волині. Будівля келій була дерев'яною. Орієнтована на схід, цегляна, однонавова, з трансептом і двома триярусними вежами (четверик на восьмерику) на західному фасаді. Вежі, поставлені під кутом до стіни, утворюють характерну для розвиненого бароко увігнуту лінію фасаду. Перекриття костьолу - напівциркульні з розпалубками на підпружних арках.

Євангелічно-лютеранська кірха

(вул. Ковельська, 45).

Кірха збудована німецькими колоністами у Володимирі-Волинському наприкінці 1920-х років.

Загальновідомо, що невеликі групи німців з'явилися у Володимирі, ще на початку XI століття. Тоді вони переважно займались торгівлею [24, с. 90]. Згодом, у наступних століттях німецькі колоністи розселились по території краю, здебільшого у сільській місцевості. Історики датують нову значну хвилю німецької імміграції на Волинь лише серединою та 60-ми роками XIX століття. [24, с. 91] Саме тоді, у зв'язку з необхідністю задоволення духовних потреб прибулих колоністів, розпочався активний процес розбудови парафій лютеранської церкви. Загальновідомо, що у житті німецького народу, релігія мала першорядне значення, була важливим інститутом при формуванні

світогляду, в побуті, сім'ї, особливо у вихованні дітей. Крім того, церква була осередком підтримки єдності громади, центром культурного життя, виконувала безпосередні просвітницькі та освітні функції.

Таким чином, у 1904 році на Волині вже було 13 кірх і 191 молитовний будинок (в польській частині Волині храми збудовано у Рожищі, Юзефіні, Тростянці, Олешківцях та Луцьку) [24, с. 92]. На кінець 1930-х років їх кількість зросла до 25 і 197 відповідно [24, с. 92], що відображало збільшення кількості німецького населення регіону з, майже, 25 тисяч у 1921 році, до 37-38 тисяч у1927 р. [24, с. 93]. Крім нової кірхи у міжвоєнному десятилітті у Володимирі-Волинському були споруджені лютеранські святині в Костополі. Вінцентовці, Топчі і відреставровані - у Луцьку та Рожищі [24, с. 94].

І хоча лютеранська парафія з центром у Володимирі була утворена ще в 1891 році [24, с. 95], а німці проживали у місті протягом багатьох століть, наразі залишається невідомим, чи існував тут коли-небудь, до XX століття, протестантський або лютеранський храм. Так чи інакше, у 1924 році, незважаючи на порівняно невелику кількість вірних (є дані проте, що на кінець вересня 1921 року у Володимирі проживало 43 особи німецької національності) [24, с. 95] в місті розпочалося будівництво мурованої кірхи.

Ділянка, що була виділена під храм, примикала однією з торцевих сторін до старого єврейського кладовища, іншою – обмежувалась вулицею Ю.Пілсудського. Поряд з кірхою передбачалось спорудження будинку священика та господарської будівлі. Розташування кірхи на одній з головних вулиць міста та орієнтація головним фасадом в сторону історичного ядра Володимира, продовжило формування ансамблю культових споруд центральної частини, утвореного єзуїтським та католицьким парафіяльним костелом. Утворений просторовий трикутник умовно замикав в собі і світський центр міста – міський сквер з «новочасним» кінотеатром, розташованим на осі загальної композиції. Кошти на будівництво та оздоблення зібрали лютерани-землевласники; окрему статтю складали пожертви, отримані з Німеччини [40, с. 100].

Архітектурне вирішення храму та його розпланування достатньо лаконічне і чітке. Впадає в очі й традиційний підхід до створення об'єму, що явно тяжіє до середньовічних прототипів німецької провінційної готики в її цегляному варіанті. Ще у ІІ-ій половині XIII століття в архітектурі парафіяльних і сільських храмів Північної Німеччини набули великого розповсюдження культові будівлі зального типу (з однаковою висотою нав) та полігонально завершена вівтарем [40, с. 100]. В поєднанні горизонталі масивної брили основного приміщення володимирської кірхи накритого двосхилим дахом, з вертикаллю виступаючого об'єму дзвіниці, завершеної високим шпилем, очевид аналогії не тільки з німецькими однобаштовими готичними соборами, але й з романтизованими силуетами храмів ІІ- ї половини XIX століття, коли в західноєвропейській архітектурі відбулося нове звернення до готичних форм .Автором першого варіанту проекту був Тадеуш Крафт (Краффт). Наступного, 1925, року він засвідчував своїм підписом відкоригований проект храму вже як головний архітектор Ковельського повіту .

16 жовтня 1927 року володимирська кірха була освячена [40, с. 100], [Рис.13.] Ця монументальна будівля, зведена з чудової червоної цегли і накрита черепицею. Дах з виразним вертикальним акцентом є домінантою в силуеті міста, засвідчуючи толерантне ставлення міської влади та населення міста до тих членів громади, які віднайшли на Волині другу батьківщину і принесли сюди часточку своєї культури.

Євангелістська кірха, початок XX століття. Є однією з висотних домінант в центральній частині старого міста, замикаючою кут, утворений головною магістральною - вулицею Ковельською, що йде в напрямку дороги на Ковель та перпендикулярною до неї вулицею Драгоманова (колишня вул. Тельмана).

Кірха являє собою тип зальної церкви з нартексом і баштоподібним об'ємом дзвіниці над ним, розташованої збоку від входу в церкву і п'ятигранною апсидою, що завершує будівлю з боку вівтаря. Перекрита

двосхилим дахом стрілчастої форми з високою стрілою підйому. Під будівлею знаходиться крипта. Вхід на дзвіницю здійснюється з боку бічного фасаду по гвинтових сходах.

Споруда цегляна з маломірної стандартної червоно-бежевої цегли, відкритої кладки. Перекриття будівлі самостійні для кожного об’єму: над апсидою - зімкнуте п'ятигранне склепіння, основний об’єм має двоскатне перекриття, вежа завершена восьмигранним шпилем. Покрівля черепична.

Архітектура споруди виконана з використанням формотворчих елементів готики, трансформованих в еклектиці початку XX століття.

Основною композиційною рисою пам'ятки виступає її висотна домінанта-дзвіниця. Розташування її по поздовжній осьовій в межах нартекса з виступом наполовину її плану на головний фасад створює ефект злиття маси дзвіниці з об'ємом споруди, підкреслюючи його вертикалізм. Цьому ж підпорядковані всі художні засоби образного вирішення пам'ятки: трикутні баштові фронтони з щипцевим малюнком, вертикальні прорізи вікон зі стрілчастими перемичками, що прорізають строгий гладкий масив споруди. Однією з характерних особливостей пам'ятки є її незвичайна орієнтація по напрямку схід-захід, де головним фасадом виступає східний фасад. Така орієнтація пов'язана з місцеположенням пам'ятки у містобудівній топографії кварталу, де східний фасад виявився зверненим у бік вулиці. Тут утворена найбільш виразна фасадна композиція (завдяки зведенню баштового об’єму

дзвіниці утворилося потрійне членування фасадної стіни по вертикалі. Одним з художніх засобів в оформленні фасаду виступає різноманітність масштабів і конфігурація отворів, їх співвідношення - високого вхідного порталу з напівциркульним дверним отвором, трохи зміненою конфігурацією вікна другого ярусу дзвіниці, вузькими парними віконцями третього ярусу під фронтоном і, нарешті, круглими нішами в самому полі фронтону.

Цікаво виступають аркбутани, що несли частину розпору існуючого первісно склепіння (розібране при перебудові 1944р.), які виявлені в простінках між вікнами по фасадах у вигляді слабо виступаючих пілястр.

Інтер'єр будівлі сильно змінений у зв'язку з пристосуванням під спортивний зал, однак зберігає лише єдине цільне просторове рішення мас. Сучасні палітурки великих «готичних» оком з вітражами надають йому деяку теплоту.

Виконана в гармонійному співвідношенні форм, малюнка окремих частин, підпорядкованих єдиного руху вертикалей, пам'ятка виступає яскравим висотним силуетом в центральній частині серед рядової забудови, перегукуючись з висотними акцентами старого міста.

Церква, 1900 р.
(вул. Ковельська, 186)

Розташована в ансамблевої забудови так званих "Брусилівських казарм", в одному з центральних районів міста біля дороги на Ковель. Зберігся будинок коменданта, господарські будівлі та частину плацу займає церква. У приміщеннях колишніх казарм була розміщена військова частина. Приміщення церкви використовувалося під будинок офіцерів.Являє собою характерний приклад культової споруди в формах еклектики. Стилеобразующими елементами пам'ятника є поєднання форм, запозичених з давньоруської архітектури, виконаних в «цегельному стилі», характерному для однієї з різновидів еклектики кінця XIX - початку XX століття.Будівля церкви побудовано з дрібного стандартного і фасонногоцегли відкритою кладкою. Витягнуте по поздовжній осі перпендикулярно до вулиці, куди звернений його західний фасад. Являє собою тричастинне споруда, однонавова з притвором на заході і тригранної апсидою на сході. Під церквою влаштовано підвальне приміщення, / крипта в культових пам'ятках західного обряду /. Встановити точну відповідність його з наземним об'ємом не представляється можливим.Перекриття пам'ятника - трехскатная дах, на якій встановлені вертикальні домінанти: башта-дзвіниця / на заході / іглава / на сході /.Поєднання разностілья особливо виступає у порівнянні західної і східної частин пам'ятника. Західний фасад вирішений як трехчастная стіна,

завершена трапецеевідним фронтоном, утвореним формою схилів даху. Над нартексом встановлена восьмигранна вежа-дзвіниця з аркатурою дзвонів, перекрита зімкнутим склепінням. Форми вежі, мотиви аркади в лоджії верхнього ярусу фасаду свідчать про використання форм італійського ренесансу.Східна частина споруди вирішена як давньоруський столпового храм: апсида, виділена в плані від обсягу церкви і виглядає кубічним об'ємом з двох четвериков, верхній з яких оформлениймотивами кокошників, завершена восьмигранним главою. Центричністьутвореного кубічним об'ємом з главою масиву підкреслена також низькими приміщеннями малих апсид, які підтримують його з трьох сторін.Характерним для пам'ятника виступає цегляна облицювання зпритаманним йому декором поребрика, візерунків народної вишивки, що прикрашають карнизи і фризові пояса споруди, що демонструють віртуозне володіння будівельниками матеріалу.

Література не виявлена.

Будівля адміністративна, 1891р.
вул. Устилузька (колишня Карла Маркса), 19

Замикає перспективу двох вулиць (Калініна і пер. Чехова), що йдуть у радіальному напрямку від центральної магістралі - вулиці Карла Маркса, куди звернена головним поздовжнім фасадом. Являє собою тип міського особняка в стилі еклектики. Зараз використовується Львівсько-Волинської геологічною експедицією. Двоповерхова з підвалом, цегляна, тинькована, прямокутна в плані за винятком невеликого прямокутної форми крила з боку двору, що додає їй деяку асиметричність в лівій частині корпусу. Міжповерхові перекриття плоскі, у підвалах склепіння. Планування будівлі, що визначене по поздовжній осі споруди, коридорне з двостороннім розташуванням кімнат. Парадні кімнати, виділені своїми розмірами, розташовуються по периметру фасадів, що виходять на вулиці. По центру влаштований головний вхід до вестибюлю з парадними сходами, крім них є сходи для зв'язку між поверхами по зовнішній стороні бічних фасадів, а також в підвальне приміщення.

Композиція будівлі відповідає її місцю розташування як акцентної споруди, оглядної з трьох вулиць, а тому має ошатно оформлені три головні фасади. В архітектурі пам'ятки представлені форми і прийоми, запозичені з ренесансної класики: площинні, мало розчленовані фасади мають підкреслено горизонтальну протяжну структуру. Площини їх по вертикалі слабо членуються ризалітами і ледь вираженим пілястровим ордером. Основним мотивом тут виступають напівциркульні вікна, запозичені з арсеналу італійських палаццо. Типово ренесансною ознакою є поверхове членування будівлі тягами, що наближаються за своєю структурою до антаблементу. Горизонтальна протяжність фасадів порушується влаштуванням по центру кожного з них двоярусних фронтонів з волютоподібними завершеннями і насиченою пластикою, що свідчить про використання в архітектурі споруди також барокових форм. До стилістичних прийомів еклектичного напрямку слід віднести оздоблення фасадів: поєднання тинькованих темно-сірих поверхонь площин з контрастуючими з

ними численними білими архітектурними деталями, що надають будівлі яскраво-декоративного вигляду, помітного на фоні рядової забудови.

Література не виявлена.

Педагогічне училище ім. А.Ю. Кримського, 1918р.

(вул. Устилузька, 42)

Пам'ятка розташована на підвищеній ділянці, на території невеликого парку. Головним фасадом звернене до вулиці, від якої відділене невеликим партером зелені.

Первісна назва - гімназія ім. Володимира Мономаха. Перейменована на честь українського вченого А.Ю. Кримського, який починав у ній свою освіту.

Будівля була пошкоджена пожежею, у 1968 році при ремонті була розібрана проміжна з коридором стіна актового залу на другому поверсі, втрачений ліпний декор.

Споруда включає об’єми, прибудовані до основного корпусу з боку двору в різні пізніші будівельні етапи.

Будівля цегляна, обштукатурена і побілена. В даний час це - прямокутна в плані споруда з внутрішнім двором, утвореним розташованими по периметру прямокутника об’ємами споруди. Побудована в стилі еклектики, в архітектурному вирішенні використані форми пізнього класицизму.

Двоповерхова з підвалами. Система планування-коридорна з двостороннім розташуванням навчальних кімнат. По центру головного фасаду, зверненого у бік вулиці, влаштований вхід у вестибюль, який включає парадні двомаршеві сходи на другий поверх (такі ж сходи поміщені в ризаліті навпроти, зверненому у двір). Перекриття коридорів-гофровані склепіння, в інших приміщеннях перекриття плоскі. У підвальному приміщенні, що частково відповідає наземній споруді, перекриття - лучкові склепіння по металевих прогонах.

В оформленні фасадів будівлі, вирішених стримано і разом з тим пластично виразно, застосоване поверхове членування ярусів рядами вікон, розвиненими міжповерховими тягами, карнизами великого виносу. По

вертикалі пластику слабо членуванням стін збагачена раскреповка по центру в Ризаліт з підвищеною частиною, винесеної на рівень фронтону-Щипца. Кути ризаліти, як і стикиобсягів будівлі вирішуються плавними криволінійними в перетині обрисами, іноді виступаючи у вигляді тричвертні колон, оброблених горизонтальним рустом. Пропорційність і співмірність ризалітів, віконних прорізів з їх мірним кроком, пластика об'ємів, спокійна лінія горизонталей пов'язує будівлю з навколишнім його парком, виступа з ним в гармонійній єдності, за контрастом з галасливою навколишнього пам'ятник фонової забудовою.

Будівля офіцерських зборів, 1900р.
(вул. Січових стрільців, 15).

Входила в ансамбль будівель військового відомства, призначалась для офіцерських зборів. Зараз використовується військовим комісаріатом міста. На території плацу збереглися також три корпуси (казарми і склади).

Пам'ятка характерна для одного з напрямків пізньої еклектики, так званого "цегляного стилю", що відповідає своїми раціоналістичними тенденціями призначенню ансамблю.

Своєрідність композиційного вирішення будівлі полягає в його безпосередньому використанні і тому відрізняє його планово-архітектурне рішення від інших будівель ансамблю більшою свободою і ошатністю.

Розташована в глибині плацу на центральній його осьовій. Двоповерхова з двома ризалітами по обидва поздовжніх фасади, виконана в червоній дрібній стандартній і фасонній цеглі. У компоновці її об'ємів дотримується принцип симетрії: по центру протяжного прямокутного корпусу влаштований широкий вестибюль, куди веде головний вхід, навпроти якого у великому виступі ризаліта, зверненого в паркову зону, влаштована парадні двомаршеві сходи на другий поверх.

Система планування поверхів - коридорна з двостороннім розташуванням кімнат. Основна відмінність в плануванні верхнього поверху

полягає у виділенні в плані великого парадного залу і кімнат, що знаходяться з ним на одній стороні і звернених у бік парку. Перекриття вестибюля - коробові склепіння, в інших приміщеннях перекриття плоскі.

Строгі і урочисті архітектурні форми будівлі виконані у формах класицистичного напряму, хоча і не завжди дотримані.

Головний фасад будівлі звернений у бік плацу з будівлями ансамблю, тиловий - у бік паркової зони. По центру головного фасаду влаштований двоярусний ризаліт. Він включає на першому ярусі головний вхід, оброблений у вигляді порталу з щипцем, на другому-колонаду пристінного портика.

Горизонтальне поверхове членування об’єму підкреслюється двома рядами вікон з клинчастими перемичками, міжповерховими тягами, великим виносом завершуючого будівлю карниза. Строго-урочистий характер споруди пом'якшується формами фасадів, звернених у паркову зону, позбавлених деякої репрезентативності за рахунок більш скромного оформлення і овальних обрисів плану ризаліта, що виходить сюди. Головна характерна особливість зовнішнього вигляду пам'ятки - червона цегляна кладка, яка виступає тут не тільки як матеріал, але і як засіб художньої виразності, віртуозне володіння яким дозволило майстрам створити складну цегляну композицію порталу, орнаментальну декорацію карнизів і тяг.

В інтер'єрі представляє цінність частково збережене первісне ліпне оформлення плафонів і фризів залу з мотивами гербів, каміни, ковані металеві огорожі парадних сходів, різьблені первісні полотна дверей в окремих кімнатах.

Вокзал залізничний, І906-І908 р.р.
(вул. Привокзальна =Лопатіна)

Відкритий в 1908 г, у зв'язку з пуском залізниці Володимир-Волинський – Ковель, по якій на протязі 20 років їздив у свій будинок на літню відпустку в м. Устилуг композитор І.Ф. Стравінський.

Вокзал побудований за типовим проектом, що був поширений і рекомендований для залізничних станцій на початку ХХ століття. Цегляна, обштукатурена, одноповерхова, перекрита двосхилими дахами. У північно-східній частині має підвальне склепінчасте приміщення.

Просторово-композиційна структура пам'ятки підпорядкована функціональному призначенню. По центру розташований головний об’єм, виділений у плані і по висоті значними розмірами - вестибюль вокзалу. Західний фасад його виходить до міста, протилежний до залізничного полотна. Чільне становище його підкреслюється значними розмірами, виступаючими як ризаліти насиченої активності форм, високими аттиковими стінками, а також більш низькими, приставленими до об’єму вестибюля крилами, розташованими на одній з ним поздовжній осі. Вестибюль має наскрізні, розташовані по центру, дверні отвори, в крилах розташовувався зал очікування та операційний - квиткові каси. Зараз планування приміщень порушене численними додатковими перегородками. Зовнішнє оформлення фасадів споруди витримано в неокласицистичному напрямку архітектури, характерне для даного періоду і поєднується з функціональним призначенням промислової будівлі. В оздобленні фасадів застосований

мірний крок пілястрового ордеру, що чергується з великими напівциркульними вікнами. Лиштви вікон декоративні і імітують клинчасті перемички із замковими каменями. Більш насичене членування центру з активними формами ризалітів включаючих важкі профілі карнизів великого виносу, аттики, горизонтальний руст в обробці площин підкреслюють його роль. Ризаліт тилового фасаду виступає як пристінний портик з розвиненим фризом антаблемента, збагачуючи і пом'якшуючи форми утилітарною споруди. Замикає перспективу вулиці (колишньої Леніна), що йде від центральної площі міста - пл. Героїв, пам'ятка виконує і містобудівну роль.

Будівля адміністративна, 1930-ті р.р.,
вул. Чернігівська, 2.

Розташована на складній криволінійних обрисів ділянці, замикаючи перспективу трьох вулиць, що йдуть від споруди в радіальному напрямку. До складу ансамблю споруд крім власне будинку технікуму входять два корпуси гуртожитків (один з них розташований на одній осьовій з головним корпусом, інший - замикає протилежний кут). Всі будівлі ансамблю виконані в стилістичній єдності, що свідчить про одночасність їх будівництва.

Будівля двоповерхова цегляна, обштукатурена цементною штукатуркою. Перекриття плоскі, залізобетонні. Покрівля з азбоцементних листів. Архітектурний стиль споруди - пізній конструктивізм, простий і лаконічний. У ньому відсутні риси зовнішньої декоративності і оздоблення. Економічність пронизує рішення плану і композиції. Естетична краса, властива конструктивному підходу в зіставленні об’ємів тривимірних геометрично чітких фігур у паралелепіпеда і куба, а також їх поєднань. Протяжні пропорції будівлі в схемі своїй являють собою дві композиції з об'ємних геометричних в основі фігур-крил зі з’єднуючим їх подовженим в пропорціях середнім об'ємом. Основний композиційний акцент - ліве крило споруди зі складною конфігурацією і взаимопроникающими формами, з яких головним виступає хол, виділений в плані овальними обрисами і висотою в три яруси. Трактування його об’ємів більш хитромудре і підкреслює значення влаштованого тут головного входу з навісом - балконом на опорному стовпі, вміщеному на стилобат з полукружием сходинок. Призначення вестибюля виражено також підкресленою відмінною від решти формою віконних прорізів - світлових для розташованої за ними сходової клітки, що зв'язує поверхи.

Стилістично зовнішній і внутрішній вигляд споруди простий і поміркований. Архітектор оперує великими нерозчленованими площинами стін і віконних прорізів. Декоруючі елементи майже відсутні, деталі обмежуються нечисленними тягами, лінію карниза, який як такий відсутній, утворює простий профілювання облом під звісом покрівлі. Дахів не видно - їх односхиле покриття (майже у всіх об’ємах) плоске з невеликим ухилом до тильної сторони будівлі.

Збережена в своїх головних рисах споруда являє собою практично єдиний зразок ансамблево-містобудівного вирішення пам'ятки стилю конструктивізм в місті.

Житловий будинок, початок ХХ століття
(вул. Ковельська, 29).

Одна з цікавих акцентних кутових будівель на перетині цетральної вулиці, що переходить у дорогу на Ковель та перпендикулярної до неї вулиці Тельмана. Має два головних фасади, звернених на зовнішню сторону.

Традиційний тип міського будинку, що поєднує торгове та житлове призначення, який бере свої витоки з міських будівель північноєвропейської архітектури XVII століття, стилеобразующие форми якої використані в еклектичному напрямку початку ХХ століття.

На даний час - це різночасна споруда, що включає власне будинок - кутовий об'єм з воротами і цегляною огорожею з боку вулиці Драгоманова (Тельмана) та сучасна будівля Дитячого світу, прибудована до будинку з протилежного боку - уздовж вулиці Ковельської. Будинок двоповерховий з підвалом та мансардою, цегляний оштукатурений. Міжповерхові перекриття плоскі. Дахи складної форми, утворюються перетином вальмової конструкції, спрямованої на осі поздовжнього фасаду з перпендикулярної до

неї двосхилої конструкції, в результаті чого формуються горищні та мансардні приміщення, що виходять на стіни вуличних фасадів трапецевидною щипцевою формами фронтонів.

Покрівля черепична, звиси даху в бік поздовжнього фасаду після сучасних ремонтів отримали листове оцинковане покриття.

Будівля прямокутна в плані, виходить на головну вулицю торцевим фасадом, що зумовило постановку тут (свого часу) торгової лавки. На сучасному першому поверсі торцевого об’єму закладено три прямокутних дверних отвори і утворено два вікна (тріщини по їх контуру чітко простежуються на фасадній стіні).

Внутрішнє планування початкового об'єму змінене в деталях численними сучасними перегородками, пов'язаними з пристосуванням будівлі для потреб адміністративно-торговельного відомства. Разом з тим простежується основна закономірність плану: постановка по центру поздовжнього фасаду входу з коридором за ним, через всю споруду, що ясно виражено влаштуванням над входом великих вертикальних світлових прорізів для освітлення коридору, а також кам'яних гвинтових сходів для зв'язку всіх поверхів в його лівому кутку біля входу.

У зовнішньому оформленні будівлі з простою конфігурацією вікон на гладкій площині стін основною архітектурною виразністю виступає мансардний поверх з різноманітними перспективами зламів скатів дахів, графікою абрису фронтону стрільчастої форми і силуетами труб - нагадують традиційні форми французької житлової архітектури, вміло застосовані в пропорційному співвідношенні з іншими частинами будинку.

На фоні навколишньої забудови будинок виділяється своїм нестандартним виглядом.

Будинок житловий, 1912 р.,
вул. Даниловського, 6.

Одна з центральних міських будівель в стилі пізньої еклектики. Будувалася як споруда ратуші за принципом «отель да віль» - з відступом від червоної лінії вулиці і створенням перед будинком парадної, а позаду будинку - господарсько-паркової зон. Формуючою ознакою в архітектурі споруди використані готичні елементи. Згідно іконографічного матеріалу, що належить до 1920-х р.р.

Житловий будинок (вул. Даниловського, 6)

Будинок спочатку представляв собою тип одноповерхової протяжної споруди з двома ризалітами по боках, які мали власні дахи, суміщені з дахом будинку, покриті черепицею. По центру будинку розташовувався парадний вхід з ганком і парапетами. Планувальне вирішення відповідало принципу міського житлового будинку в народній традиції за схемою: «хата на дві половини» з сіньми-холом у центрі. Про призначення будинку як цивільної муніципальної будівлі свідчить його виражене композиційне рішення - постановка ризалітів з високими фігурними фронтонами, високим дахом, великим холом-сіньми, виділене місце розташування будівлі в міській забудові. На другому етапі будівництва (в 1930-ті р.р.) будівля значно

перебудовується: набуває другий поверх, у внутрішньому плануванні здійснюється принцип північних особняків з виділенням по центру холу на обидва поверхи, круту діагональну драбину, звернену в хол, навколо якої групуються приміщення обох поверхів. У зовнішньому оформленні будинку використовуються готичні елементи (відповідно до одного з стильових напрямів еклектики - "історизму"). Будівля набуває високі "круті" даху, баштоподібні об’єми, поставлені асиметрично з високими шпилями. Дахи в даний момент мають шиферне покриття, баштове завершення і декоративний шпиль лівого кута головного об'єму покриті черепицею (покриття порушене). Конструкції даху включають горищні (не використовувані) мансардні приміщення з люкарнами.

При проведенні реконструкції були модефіковані кутові ризаліти первісного об'єму і замість них (зліва) утворено два низьких кубічних об’єми, пов'язаних між собою і будинком, що мають самостійні завершення, а праворуч замість розібраного ризаліта перед будинком влаштовано вартове приміщення кубічної форми з сферичним склепінням. В даний час будинок використовується традиційно як муніципальна будівля міста. В інтер'єрі збереглося традиційне планування з красивою дугою дерев'яних сходів на другий ярус в холі, оформлених дерев'яними різьбленими огорожами, дерев'яне кессонне перекриття над холом, на парапетах біля входу - бетонні вази.

Пам'ятки іудейської культури.

Історія Волині і Володимирщини свідчить, що на теренах нашого краю з давніх часів співіснували і розвивалися різні культури, етнічні спільноти, релігійні конфесії.

Цікавою є сторінка життя на цих землях єврейського народу. Історичні джерела свідчать, що єврейська спільнота мешкала на території сучасної України впродовж багатьох століть. Щодо Волині, відомий дослідник історії

нашого краю, Олександр Цинкаловськиий, наводить такі відомості: «Жидівська колонія у Володимирі сягає теж давніх часів, коли ще в перед княжий період приманила їх на Волинь торгівля дівчатами, яких вони продавали на римський і східний ринки, а також кастрація, халаштання слов'янських невільників... Колонія ця була у середмісті. Тут була ціла т.зв. «Жидівська вулиця» [40, 54]

Єврейська колонія існувала у Володимирі і в середні віки. Згадку про це знаходимо в Галицько-Волинському літописі - зокрема, при описі похорону князя Володимира Васильовича в 1288 р.: «.. .і плакало над ним усе множество володимирців—і німці, і сурожці, і жиди плакали, мов при взятті Єрусалима...» [40, 54]

Отже, єврейські поселенці згадуються у Володимирі в письмових джерелах ще в 13 ст. Це зрозуміло, адже в цей період місто було важливим торгівельним центром: через нього пролягали шляхи з Європи на Схід, з Скандинаві до Середземномор'я. Жвавий розвиток торгівлі і приваблював сюди євреїв. Окрім того, хрестові походи на Близький Схід змусили утікати їх з історичної батьківщини.

В 16 ст. місцеві євреї-купці володіли 24 торговими коморами на центральному міському майдані. У 18 ст. краєзнавчі джерела фіксують у Володимирі «…жидівських домів 27» [40, 54]. Домінуючі позиції в міській торгівлі євреї займали і впродовж наступних століть - аж до початку II Світової війни.

Цікавими і досить показовими є статистичні дані, що відображають кількісне співвідношення єврейської громади у Володимирі щодо корінного населення - українців, а також представників інших національностей. Зокрема, у 1861 р. в місті мешкало: євреїв - 6122 (або 71 %), українців - 1778 (20%), поляків - 723 (9%); у 1911 р. євреїв - 7060 (45%), українців -6610 (42%), поляків - 1901 (13%); у 1935 р. євреїв -10406 (3 8%), українців - 5025 (18%), поляків -11210 (44%) [66. 100]. Кількість євреїв різко збільшилася з початком II Світової війни у 1939 р. — за рахунок біженців з Польщі, які

рятувалися від нацистських переслідувань. Так, з 38 тисяч населення Володимира євреї становили в цей період близько 18 тисяч.

Гітлерівська окупація 1941–1944 рр. стала одним з найжахливіших періодів в історії древнього міста. Репресії нацистів на початку окупації здебільшого були спрямовані проти євреїв. Їх зганяли в гетто без будь-яких засобів до існування, а згодом, протягом серпня-вересня 1942 р. нацистами була проведена остаточна ліквідація володимирських євреїв. Масові розстріли євреїв відбувалися поблизу с. Пятидні. В заздалегідь викопаних величезних могилах знайшли останній спочинок близько 25 тисяч євреїв, яких звозили з усього району. Так було цілковито знищено єврейську общину, історія якої сягає у Володимирі майже тисячоліття. Врятуватися пощастило одиницям. Ці трагічні події мали значний вплив на подальшу долю єврейської історико-культурної спадщини.

Окрім документальних підтверджень існування іудейської общини в стародавні часи, збереглися в нашому місті і матеріальні пам'ятки - насамперед архітектурні споруди, що в різні часи належали євреям, а також місцевості, пов'язані з життєдіяльністю єврейської громади. Щоправда, вціліло небагато, адже в повоєнний період цими об’єктами на свій розсуд розпоряджалася місцева влада.

Насамперед варто згадати про синагогу - іудейський храм, центр духовного життя єврейської громади. На жаль, володимирська синагога не збереглася, проте її добре пам’ятають місцеві старожили. Також збереглися фотографії цієї споруди. Знаходилася синагога на Старожидівській вулиці. Ця вулиця отримала свою назву від євреїв, які здавна заселяли цю територію міста. З досліджень уродженця Володимира-Волинського, краєзнавця Вальдемара П'ясецького, дізнаємося, що до II Світової війни ця вуличка називалася Старожидівською, у 1939 - 1941 рр. - Шолома Алейхема, з 1945 по 1991 р. - Кожевникова, нині - Роксолани. Синагога була пам'яткою архітектури 18 ст, збудованою в стилі бароко. На жаль, в 1950-х рр. храм був розібраний, а цегла була використана як будівельні матеріали.

Згідно розповідей старожилів, у Володимирі діяла ще одна синагога - по вулиці Луцькій (щоправда, документальних підтверджень цього не виявлено). У повоєнний період це приміщення використовувалося для потреб консервного заводу.

Окрім синагог, у Володимирі знаходилися так звані «жидівські молільні» - будинки, де іудеї збиралися для молитви. Олександр Цинкаловський подає відомості про те, що у 1910-1911 рр. у м. Володимирі-Волинському було 9 таких молілень. [40,54]

Цілком закономірно, що об'єкти, пов'язані з іудеями, локалізувалися в центральній частині міста, адже тут знаходилися різноманітні комерційні заклади, що належали євреям.

Зі слів мешканки міста Наталії Назарівни Грабарчук, 1933р.н., дізнаємося, що по сучасній вулиці Миколаївській (поблизу центру), знаходилася цукерня (кондитерська) єврея-підприємця Ройтера. Такі заклади були дуже популярними у 1920-1930-х рр., особливо їх полюбляли діти. Наталія Назарівна розповідає, що по вулиці Луцькій також знаходилися численні єврейські «склепи» - магазини, збудовані таким чином, що з фасаду розташовувався магазин, а з двору - житлове приміщення. В цих магазинах торгували бакалійними товарами, одягом, спеціями і т.п. На тій же Луцькій вулиці знаходився будинок відомого у Володимирі єврея Сокулера (цей будинок зберігся донині).

Поблизу сучасної пожежної частини знаходиться будинок із зображенням п’ятикутної зірки (пентаграми). [Рис.14.] Це одноповерхова споруда, зведена на початку 1900-х рр. з нетинькованої червоної цегли у стилі, типовому для тогочасної російської архітектури. Зі спогадів старожилів, там знаходилася релігійна школа Тора-Талмуд, де діти вивчали іудейські священні тексти. Адже в євреїв була добре розвинена система релігійного виховання: хлопчики з 5-6-річного віку навчалися в релігійних школах. Викладання полягало в тому, що діти вчили напам'ять тексти з Талмуду. Вчителями були люди, добре обізнані в богослів’ї [40,54]

Цікавим символом є пентаграма, зображена на приміщенні школи. За твердженням фахівців – це один з найдавніших символів людства, який споконвіку означав добро, був символом безпеки, символом оберегу й охорони[40,54]

Була у місті й кошерня – будинок для ритуальної обробки їжі. Іудеї – народ, який дотримується системи харчових табу. Зокрема, спеціалісти шойхети вміли готувати м’ясо тварин так, щоб воно було кошерним (дозволеним для вживання). Таке м’ясо продавалося в спеціальних магазинах, все інше – треф – нечисте. Одна з найсуворіших заборон – вживання крові, яка розглядалася як душа (нефеш). Релігієзнавці і нині не мають остаточної думки щодо походження цих табу – одні пояснюють це гігієнічними нормами, інші вбачають у заборонених тваринах тотеми євреїв [40,54]

На розі вулиць Роксолани і Данила Галицького донині знаходиться будинок, який належав багатому єврейському підприємцю. На жаль, історія не зберегла його імені. Проте зберігся іудейський релігійний символ на його північній стіні – у вигляді стилізованого дерева. [Рис.14 (в)] Будинок знаходиться у колишньому єврейському кварталі. Зі спогадів тодышнього мешканця Володимира – Яна Баса (він чудом вцілів у часи Холокосту, а нині проживає в Ізраїлі) напроти сучасної автостанції, де тепер встановлено пам’ятник Данилові Галицькому, у 1930-х рр. був готель єврея Лимонника.

У місті знаходився великий єврейський цвинтар – один з найстаріших у центральній Європі. Доля його склалася драматично: на початку 1960-х рр. цвинтар було знищено, а на його місці закладено парк імені Ю.Гагаріна. Могильними плитами (мацейве) було викладено тротуари по вулиці Василівській. Мешканці міста, знаючи історію цих плит, ще багато років намагалися не ходити цими тротуарами, остерігалися ступати на них. Пізніше вулицю було викладено тротуарною плиткою, а надгробки-мацейве і донині можна побачити на подвір'ях жителів довколишніх будинків.

Завдяки старанням Володимира Музиченка – голови єврейської громади міста, деякі надгробки у 2008 р. були передані до історичного музею. Ще один такий камінь-мацейве знаходиться в дворі житлового будинку по вулиці Устилузькій.

Пам’ятки єврейської культури місцевого походження зберігаються і у фондах музею. Зокрема, це фрагмент іудейського сакрального тексту, ритуальна шкатулка, бронзовий підсвічник-лампада, камінь-мацейве з написом на івриті.

Таким чином, іудейська культура у Володимир-Волинському має давнє історичне коріння, її початки сягають ще середньовічної епохи. Протягом тисячолітньої історії міста, євреї, їх спосіб життя, релігія, господарська, економічна діяльність залишили по собі оригінальну історико-культурну спадщину. На жаль, багато з цих пам’яток безповоротно втрачено, адже негативне ставлення до єврейства у часи нацизму, революцій і суспільних потрясінь, а часто і бездумне нищення пам'яток вже й у мирний час, привели до значних втрат матеріальної і духовної культури єврейської діаспори. Але й те, що вціліло, є свідченням багатовікової і цікавої історії єврейського народу у м. Володимир-Волинському.

3. Імена та події в давній історії міста

Володимир Святославич (958? – 15 липня 1015). Великий князь Київський (з 980 р.) (Володимир Великий, Володимир Святий, Святий рівноапостольний князь Володимир, Володимир Красне Сонечко, Володимир Святославич). Народився не пізніше 963 р., бо близько 978-979 р. у нього вже була дружина Ольга [50,185]. [Рис.18.] Походження його матері Малуші, дочки Марка Любечанина і ключниці княгині Ольги залишається дискусійним. До прийняття християнства Володимир утримував великі гареми. 300 наложниць у нього було у Вишгороді, 300 — у Білгороді, 200 — у Берестові. Але літописці фіксували тільки «законні шлюби» князя і

нащадків від них. У 970 р. він був посаджений батьком у Новгороді, де від його імені управляв брат його матері Добриня. Перший шлюб Володимира можна датувати зимою 978/979 рр. [50,185]. Зимою 980 р. після невдалих переговорів про союз з полоцьким князем, котрий мав бути скріплений шлюбом Володимира з Рогнедою, Добриня виступив проти Полоцького князівства. Полоцьк було взято. Сім'я Рогволода була знищена, а Рогнеда, зґвалтована на очах у батька і братів, стала дружиною Володимира. Володимир дав Рогнеді слов'янське ім'я Горислава. Від неї у нього було кілька дітей. Після прийняття християнства Рогнеда відмовилась скористатись своїм правом заміжжя. Вона виїхала з старшим сином Ізяславом в родинну Полоцьку землю, де стала черницею під іменем Анастасії і померла близько 1000 р. З літа 980 р. третьою дружиною Володимира стала вдова Ярополка Святославича. Коли від цього зв'язку народився Святополк, супротивники Володимира говорили, що він «от двою отцю, от Ярополка и от Володимера.» Подальша доля «грекині» невідома [50,185]. У 981 р. «йде Володимер на Ляхи и взя грады их Перемышль, Червен и иныа грады, иже есть под Русью». Успіх Володимира пов'язаний також з тим, що йому вдалося порозумітися з окремими з хорватських племінних князів. У 985 р. Володимир Святославич виступив проти Волзької Булгарії. Війна тривала з перемінним успіхом і скоро обидві сторони погодились на мир. Умови його влаштовували більше Булгар, бо булгари клялися, що «тогда не буди межди нами мира, егда камень начнет по воде плавати, а хмель погрязнути». Мир з Булгарією був скріплений черговим шлюбом.   Головним же результатом Херсонеської війни (осінь 987 - весна 988 р.р.) було не тільки прийняття християнства на Русі (988р.), але й союз з Візантією, скріплений шлюбом з принцесою Анною, дочкою імператора Романа II (959-963 рр.). Анна народилася у 963 р. і померла у 1011 р. [50,186]. Володимир Святославич першим з київських князів став карбувати власні монети. Златник Володимира важив 4,2 г і був рівний по вартості візантійській номісмі та мусульманському динару. Це була високохудожня

монета з гербом-тамгою тризубом, портретом князя і словесною легендою. На зворотному боці було зображення Христа Спасителя. Такими ж були і ранні срібники з легендою «Володимир на столі — а се його срібло». [50,186]. Пізніші срібники на звороті замість зображення Христа Спасителя мали тільки тризуб. Володимир-Василь Святославич помер 15.07.1015 р. у своїй приміській резиденції Берестові. Останки Володимира були вночі таємно перевезені до Києва і захоронені в мармуровому саркофазі у збудованій ним Десятинній церкві.

Ярослав Мудрий (980-1054) - син князя Володимира Святославича, шанобливо названий сучасниками Мудрим, народився близько 980 р., невдовзі після утвердження у Києві його батька. [Рис.15]. Матір'ю Ярослава була княжна Рогнеда, яку Володимир силою взяв у дружини, убивши її батька і братів. Рогнеда, прозвана за свою трагічну долю Гореславою, не пробачила Володимирові скоєного. За переказами, вона готувала на нього замах, який було розкрито. Великий князь мав намір її стратити, але Рогнеду врятувало рішуче заступництво її тоді ще малолітнього старшого сина Ізяслава. Володимир поселив Рогнеду з дітьми за межами Києва, в селі Предславиному (названому так на честь їхньої старшої дочки). Володимир ставився до Рогнеди з особливою пристрастю. За десять років, що пройшли з часу захоплення Полоцька до повернення з Корсунського походу, у них народилося четверо синів і дві дочки. Ця жінка поєднувала в собі пристрасну принадність з гордою, незалежною вдачею. Вона водночас і ненавиділа, і ревнувала [42, 50].

Ярослав був другим сином Володимира й Рогнеди. Його дитинство пройшло в передмісті Києва – Предславиному, пожалуваному Рогнеді. Після прийняття Володимиром християнства, Ярослава охрестили під іменем Юрія (Георгія). Після досягнення повноліття княжича відправили у далеку Ростовську землю, простори якої ще тільки треба було підкорити й освоїти. Пов'язані з землеробством і скотарством слов'яни нещодавно почали

обживати цей віддалений від життєвих центрів тодішньої Русі край, що слабко визнавав над собою владу Києва. Опинившись тут, Ярослав взявся за князівське управління, спираючись на прибулу з ним дружину. Водночас він залучав місцеве населення до християнства. Пам'яткою творчої роботи в цьому лісовому краї стало засноване ним на початку XI ст. місто Ярославль.

Батько був задоволений князюванням Ярослава на північному сході Русі. Тому, коли в 1010 р. у Новгороді помер первісток Володимира Вишеслав, великий князь ввірив Ярославові в управління друге за значенням на Русі місто з його великими землями. Правління у Новгороді забезпечило молодому князеві вплив у всьому Балтійському басейні і й сприяло зміцненню зв'язків зі скандинавськими країнами. То ж цілком природно, що Ярослав взяв собі в дружини дочку шведського короля Олафа III Скотконунга — Інгігерду, в хрещенні Ірину. Раніше Ярослав уже був у шлюбі. Про його першу дружину відомо лише те, що вона народила йому сина Іллю, який помер до 1034 р. [42,51]

Невдовзі стосунки між Ярославом і Володимиром різко загострилися. Причиною цього було незадоволення Ярослава, який вважав себе старшим у домі Рюриковичів після батька (старші сини великого князя — Ярослав і Ізяслав на той час уже померли), викликане наміром Володимира заповісти владу Борисові. За існуючим на Русі звичаєм спадкування, Ярослав і Святополк були першими претендентами на престол. Проте ситуація ускладнювалася тим, що Володимир після захоплення Корсуня й прийняття хрещення відпустив своїх жінок і взяв церковний шлюб з Анною, сестрою візантійського імператора, що тоді правив. Борис і Гліб, перші канонізовані на Русі святі, були синами Володимира і Анни, а значить старший з них, Борис, мав переважне право на престол після смерті батька. Володимир в останні роки життя саме його готував як свого наступника і тримав у Києві.

У 1034 р. раптово помер Мстислав, який нещодавно поховав свого єдиного сина Євстафія. Під владу Ярослава перейшли всі землі до сходу від Дніпра з віддаленими колоніями на Дону і Керченській протоці. В тому ж

році у Ярослава та Інгігерди народився ще один син, названий Вячеславом, а через два роки — їхній останній син Ігор. Крім синів, у них було три дочки: Анастасія, Єлизавета і Анна. [42,52]

На кінець 30-х років XI ст. володіння великого князя простягалися від Фінської затоки, Ладоги і Онеги до Чорного та Азовського морів, від Карпат і Нижнього Дунаю до Середньої Волги і верхів'їв Північної Двіни, перевершуючи розмірами решту християнських країн. За кількістю населення Русь у Європі поступалася лише Східній (Візантійській) і Західній (Священній Римській) імперіям. Печеніги, які зазнали тяжких поразок від дружин Ярослава під Києвом у 1017 р. і на Альті в 1019 р., більше не наважувалися турбувати Русь. Племінні об'єднання Східної Прибалтики, у межах сучасних Литви, Латвії та Естонії, визнавали себе данинниками Русі. З Польщею було укладено почесний для Києва мир, а зі скандинавськими країнами, Чехією і Угорщиною Ярослав підтримував традиційно дружні стосунки.

Політичним успіхам Русі відповідало і монументальне будівництво, яке здійснював Ярослав. У 1037 р. були завершені розпочаті ще князем Володимиром роботи зі створення нового кільця оборонних споруд довкола Києва, який розрісся. Крім валів, ровів і оборонних мурів, вони включали вежі й кілька воріт. Парадними вважалися повернені прямо на південь у бік Константинополя, знамениті, багато оздоблені Золоті ворота, над якими височіла церква Благовіщення. На цей час був завершений і ансамбль уже давно діючого Софійського собору з розташованим поряд комплексом будівель митрополії. Тоді ж відбулися урочисті церемонії з приводу закінчення таких масштабних робіт, що співпали зі святкуванням 500-ліття Софії Константинопольської, освяченої в 537 р., яка вважалася "матір'ю" Софії Київської. [42,52]

Вздовж центральної вулиці міста (приблизно відповідала сучасній вулиці Володимирській), між Золотими ворітьми і площею перед Софійським собором, було споруджено два величні собори на честь небесних патронів великого князя (Георгіївський) та його дружини (Іринниський), при

яких було засновано монастирі. Після 1037 р. неподалік було споруджено ще один великий кам'яний собор, не відмічений у літописах, але виявлений під час археологічних розкопок. Тоді ж, на зразок Софії Київської, були зведені величні храми Святої Софії в Новгороді і Полоцьку, а також Спасо-Преображенський собор у Чернігові. [41,112]

Роки правління Ярослава ознаменувалися становленням на Русі монастирського життя, яке ледве починалося при Володимирі. Трохи південніше Києва, на високому гористому березі Дніпра преподобний Анто-ній заснував знаменитий Печерський монастир. При Софії Київській та її митрополичій кафедрі Ярослав організував освітній центр, де було створено першу на Русі бібліотеку, яка займалася великою перекладацькою діяльністю. З грецької на старослов'янську мову, зрозумілу всім освіченим людям Русі, перекладалися книги не тільки церковного, але і світського змісту. Провідну ідейну та організаційну роль у цій культурно-просвітницькій роботі відігравав один з найближчих сподвижників Ярослава

— Іларіон, який раніше уславився своїми творами і промовами. Довкола Ярослава та Іларіона при Софії Київській утворилася своєрідна академія

— гурток добре підготовлених книголюбів, зайнятих не лише переписуванням і перекладом старих текстів, але і створенням нових літературних творів. Тут до 1037 р. було складено перший на Русі літописний звод, який поклав основу наступному давньоруському літописанню.

Ярослав любив читати церковні книги і проводити благочестиві бесіди зі священиками і ченцями. Він неодноразово зустрічався з преподобним Антонієм Печерським. Книги князь читав удень і вночі, замовляючи для себе переклади і нові твори. З іменем Ярослава пов'язане створення видатної пам'ятки вітчизняного середньовічного права — зводу законів "Руська Правда". За любов до знань і розсудливе, обачне управління державою Ярослава прозвали в народі "Мудрим". Цей почесний епітет невіддільний від його імені. .[49,112]

В 1043 р. блискучі успіхи були дещо затьмарені невдалим походом на Константинополь старшого сина Ярослава Володимира і воєводи Вишати. Біля болгарського узбережжя флот русичів настигла сильна буря. Вишата, опинившись з частиною дружини на березі, потрапив у полон і був звільнений лише через чотири роки. Володимир, незважаючи на складність ситуації, розбив висланий проти нього візантійський флот, але з огляду на понесені втрати змушений був вернутися додому. Стосунки з Візантією на деякий час зіпсувалися. Конфлікт з імперією поглибився і тим, що, всупереч волі візантійської сторони і багатолітньої традиції, Ярослав посадив на київську митрополичу кафедру не грека з Константинополя, а свого сподвижника Іларіона.

Загострення стосунків з могутньою Візантією, яка прагнула не лише до церковно-культурної, але і політичної гегемонії в усьому східно-християнському світі, змусило Ярослава більше уваги приділяти стосункам з державами Центральної і Західної Європи. Традиційно близькими були стосунки зі скандинавськими країнами, зокрема зі Швецією, до того ж сам Ярослав був одружений з дочкою шведського короля Олафа III. Дружиною Ізяслава Ярославича була Гертруда-Олісава (Єлизавета), дочка польського короля Мешка II, яку видали за київського княжича у зв'язку з встановленням миру між Польщею і Руссю на початку 30-х років. Святослав Ярославич був одружений з Одою, дочкою впливового графа Нижньої Саксонії Липольда Штаденського, гегемона Північної Німеччини. Його великі володіння примикали до Польщі з заходу. Ярослав, не дуже довіряючи Мешку II, хотів мати союзника у нього за спиною. [49,113]

Розвиткові й зміцненню стосунків з провідними європейськими державами, які перебували у сфері церковної юрисдикції Рима, сприяли і шлюби дочок Ярослава. Старша, Анастасія, стала дружиною угорського короля Андрія; Єлизавета була у шлюбі з королем Норвегії Гаральдом III, а після його смерті обвінчалася з датським королем Свеном II. Молодша Ярославна, Анна, вишла заміж за короля Франції Генріха I, і після смерті чоловіка багато

років правила країною від імені свого малолітнього сина, майбутнього французького короля Філіппа II. Київський палац Ярослава, його "Великий двір" часто приймав іноземних гостей і послів, які сватали за своїх монархів і наслідних принців дочок великого князя.

У ті часи династичні шлюби насамперед мали на меті політичні цілі, скріплювали мирні договори і гарантували міцність союзів. Однак не треба думати, що вони завжди суперечили волі молодих людей. Відомо, наприклад, що Гаральд, коли був принцем, добивався прихильності Єлизавети Ярославни на рицарських турнірах. Він складав на її честь вірші, які сам виконував, славлячи свою кохану в різних країнах Європи, і зрештою досяг взаємності.

Відносини Русі та Візантії до останніх років князювання Ярослава залишалися напруженими. Незадовго до смерті Ярослава ситуація нормалізувалася, що було ознаменовано шлюбом його сина Всеволода з Марією — дочкою Константина IX Мономаха, який правив у ті роки у Візантії. Від цього шлюбу в 1053 р. народився Володимир, прозваний на честь діда по материнській лінії Мономахом. Йому судилося відіграти видатну роль в історії Київської Русі [49,114].

Великим ударом для похилого Ярослава була смерть його старшого сина, наслідника престолу Володимира, який помер у 1052 р. Старшим серед Ярославичів став Ізяслав. І хоч великий князь був прихильнішим до освіченого та урівноваженого Всеволода, але побоюючись братовбивчих війн після смерті заповів Русь турботам усіх трьох, наставляючи їх жити в братерській любові й визнавати старшинство Ізяслава. В безпосереднє управління Ізяславові передавалися Київ і Новгород. Святослав одержав Чернігівську землю з Тмутараканню, а Всеволод — Переяславську і Ростово-Суздальську землі. Двом молодшим синам Ярослава, Вячеславу та Ігорю, передавалися Волинь і Смоленська земля. У Полоцьку залишався племінник великого князя Брячеслав Ізяславич, а Прикарпаття (майбутня Галицька земля) переходило внукові Ростиславу, синові померлого Володимира Ярославича.

Це зовсім не означало, як прийнято вважати, роздробленість Давньоруської держави. Розподіл земель між членами правлячого дому за принципом старшинства було традиційною практикою, при цьому сувереном усієї Русі вважався великий князь, який володів Києвом. Його молодші брати, сини і племінники виступали в ролі своєрідних генерал-губернаторів окремих земель-князівств і часто переходили з міста в місто. Державна єдність Русі, при всіх внутрішньополітичних конфліктах і перипетіях боротьби за престол, зберігалася до 30-х років XII ст. [49,115].

Помер Ярослав Мудрий 20 лютого 1054 р. у своїй резиденції під Києвом — Вишгороді. В останні дні біля нього був його улюблений синВсеволод, який перевіз тіло батька у Київ і разом з братами і онуками покійного, які зібралися у столиці з приводу похорону, поховав його в мармуровому саркофазі, поставленому в Софійському соборі.

Правління Ярослава Мудрого було одним з блискучих періодів в історії Київської Русі. Якщо завданням Ігоря і Святослава було утвердження Давньоруської держави як провідної сили Східної Європи, метою Ольги і Володимира — прилучення Русі до християнської віри і основ візантійсько-православної традиції, то Ярослав, відновивши державну єдність після смут і уособиць перших років, що настали після кончини Володимира, зосередився на мирній творчій праці. Саме в роки правління Ярослава було закладено ті основи вітчизняної культурної традиції, які, проявляючись в архітектурі та історіографії, образотворчому мистецтві й громадській думці, книжковій освіченості й монастирському житті, продовжували розвиватися у східнослов'янських народів протягом усіх наступних століть. При Ярославі Мудрому культура Давньої Русі, прилучена до досягнень візантійсько-християнської цивілізації, розкрилася в усій повноті й багатстві, а Київ перетворився на один з найбагатолюдніших і найкрасивіших міст Європи.

Всеволод Ярославич (1030–13.04.1093) – князь переяславський, Чернігова й Києва. Четвертий син Ярослава Мудрого і шведської принцеси Інгігерди. [Рис.15.] Перший шлюб – 1046 з дочкою (Марією?) визант. імп.

Константина IX Мономаха (п. бл. 1067), другий – з Анною, можливо, половецькою хатунню (княжною) – не пізніше 1069. За заповітом (рядом) Ярослава 1054 в. Я. сів у Переяславі (нині м. Переяслав-Хмельницький), йому дісталися також Ростов (нині місто Ярославської обл., РФ), Суздаль (нині місто Владимирської обл.) і Білоозеро (нині місто Бєлозєрськ Вологодської обл., усі РФ). Ярослав став молодшим чл. тріумвірату Ярославичів, що до поч. 1073 купно правив на Русі [50,181]. 1054 біля м. Воїнь (було поблизу с. Воїнська Гребля Градизького р-ну Полтав. обл., затоплене водами Кременчуцького водосховища) переміг тюрків. Разом із старшими братами Ізяславом Ярославичем і Святославом Ярославичем, а також полоцьким кн. Всеславом Брячиславичем розгромив тюрків 1060. 1061 його розбили половці на пд. Переяславщини. У березні 1067 Ярослав взяв участь у спільному поході тріумвірів-Ярославичів проти Всеслава полоцького і ув'язненні того в Києві. 1068 зазнав поразки на р. Альта разом з Ізяславом і Святославом від половецької орди. Коли по тому в Києві спалахнуло повстання, Ярослав виступив посередником між киянами та їхнім кн. Ізяславом. 1073 він допоміг Святославу відібрати в Ізяслава Київ. По смерті Святослава (кін. 1076) Ярослав на поч. 1077 вокняжився в Києві, але влітку того року був змушений поступитися престолом на користь Ізяслава, що повернувся з Польщі. [50,181]. Одержав за те Чернігів. 1078 був вигнаний з Чернігова сином Святослава Олегом Святославичем, котрого підтримав ін. безземельний кн. (ізгой) Борис В'ячеславич. Ізяслав і Ярослав перемогли Олега і Бориса на Нежатиній Ниві поблизу Чернігова, але Ізяслав загинув у битві, і в.Я. став київ. князем. Він не став правити одноосібно, а створив із сином – Володимиром Мономахом родинний дуумвірат (див. Дуумвірати на Русі), що 15 років управляв Руссю. Реальна влада Ярослав була мало відчутною у Волинських, Туровській і Муромській землях, а також у Тмуторокані. Йому доводилося захищатися від князів-ізгоїв: Романа, Олега, Давида і Ярослава Святославичів, Давида Ігоревича, Рюрика Ростиславича, Володаря Ростиславича і Василька Ростиславича. Все ж таки за підтримки

сина він зумів стабілізувати політ. становище на Русі й зберегти відносну єдність дви. Ярослав дотримувався мирних методів дипломатії: підтримував дружні відносини з Візантією і сканд. країнами, 1086 видав дочку Євпраксію Всеволодівну заміж за саксонського маркграфа Генріха [50,182]. Після швидкої смерті маркграфа вона стала дружиною знаменитого і зловісного імператора германців Генріха IV. Ярослав був широко освіченою людиною, багато читав, знав (за свідченням сина) 5 іноз. мов. Опікувався церквою, заснував Видубицький Свято-Михайлівський монастир та Андріївський (Янчин) монастир у Києві. Помер у м. Вишгород, похований у Софійському соборі в Києві.

Ярослав Осмомисл (1153—1187), тобто «людина, що має вісім відчуттів», розширив кордони князівства аж до гирла Дністра, що у теперішній Молдові. [Рис.17.] Забезпечуючи собі мир і процвітання, Ярослав підтримував дружні стосунки з угорцями та Фрідріхом 1 Барбароссою з Німеччини.

Ярослав Осмомисл, одержавши від батька велику територію Галичини, поширив її, колонізуючи Дністер, і посідання його доходили аж до Дунаю. Він підтримував добрі відносини з Угорщиною, Німеччиною. 1165 року він визнав залежність від Фрідріха 1 Барбароси [50,175].

Найбільшої могутності Галицьке князівство досягло за часів правління Володимиркового сина Ярослава Осмомисла, батька оспіваної у „ Слові о полку Ігоревім " Ярославни. Його володіння сягали вздовж Дністра досить далеко на південь; навіть землі в нижній течії Пруту й Дунаю опинились у певній залежності від Галича. Зростало значення Дністра у міжнародній торгівлі, що, в свою чергу, сприяло розвиткові міст князівства.

Галицький князь користувався авторитетом на міжнародній арені, підтримував дипломатичні взаємини не лише з сусідами, а й із Візантією, Священною Римською імперією. З щирим подивом говориться про Ярослава у „Слові о полку Ігоревім":

Галицький Осмомисле Ярославе!
Високо сидиш ти на своїм золотокованім
престолі, підпер гори Угорські своїми залізними
полками...

З піднесенням Галичини процвітали і її бояри. За Ярославового правління вони стали настільки впливовими, що примусили князя, який перебував у апогеї могутності, зректися своєї другої жінки Анастасії і згодом спалили її на вогнищі [50,175].

Але цей могутній князь примушений був не тільки рахуватися з бажанням боярства, але й поступатися перед ним. Це виявилося, зокрема, в його родинній трагедії. Одружений батьком з Ольгою, дочкою Юрія Довгорукого, Ярослав покинув її і взяв собі, як нешлюбну жінку, Настасю із знатного боярського роду Чагрових. Це викликало незадоволення групи бояр, які, не добившися від нього розлуки з Настасею, оголосили її чарівницею й спалили в 1170 році. Він не міг врятувати її. Ярославів заповіт — передати синові її Олегові Галич, був після його смерти порушений. Галичиною заволодів син від правної дружини, Володимир П.

По смерті Ярослава почався хаос. Його син Володимир (1187—1198), останній із династії Ростиславичів, за словами літописця, «думи не любив із мужами своїми». Незабаром бояри повстали проти нього, змусивши його рятуватися в Угорщині. [50,176]

Роман Мстиславич Безустанна й кривава боротьба за київський стіл, що її добром і лихом, війною та інтригами провадив Андрій Боголюбський, примусила Романового батька Мстислава Ізяславича Відректися нарешті від Києва й обмежитися до своєї володимирської отчини. Напередодні смерті умовився Мстислав з своїм братом Ярославом у той спосіб, що Володимирщина мала залишитися в родині Мстиславичів, а Луччина в родині Ярославичів. Вперше в українській історії склалася поміж князями умова, що спіралася на «отчинній» ідеї наслідства, яку узаконив відомий

любецький сейм князів. В 1170 р. перейшла Володимирщина в руки найстаршого Мстиславого сина Романа, що його матірю була польська княжна, дочка Болєслава Кривощокого. [50,188]. [Рис.3.] Дитячий і юний вік перебув Роман на польських та німецьких дворах і це не осталося без впливу на його політичний світогляд і пізнішу діяльність. В порівнянні з іншими українськими князями, був Роман людиною західної культури й тим можна пояснити не одно з його потягнень.

Ще як його батько був великим київським князем, випросили собі в нього новгородці Романа на князя (1168), проти чого Андрій Боголюбський запротестував війною. Він вислав свого сина на Київ і зруйнував його безжально (1169 р.), але виперти Романа з Новгороду таки не зміг. Щойно смерть батька примусила Романа повернути до Володимира.

Він у 1188 р. старався захопити Галичину, для якої навіть визбувся Володимирщини. [50,188] Але перша спроба не вдалася Романові. Не кидаючи думки про Галичину, він звертає увагу на Київ, у якому княжив його тесть Рюрик. Інтрига Всеволода Суздальського привела його до ворожнечі з тестем і не допустила до того, щоб Роман попробував своїх сил на широкій, загально-українській, політичній арені. Колиж на прикінці 1198 чи початку 1199 р. вимерла в Галичині династія Ростиславичів, Роман рішився у друге, але тепер уже з повним успіхом, заволодіти Галичиною. [50,189] Смерть Володимира Ярославича не заскочила його несподіванкою. Забезпечившися допомогою польського князя Лєшка та угорського короля Андрія, а там нейтральністю Всеволода Суздальського й згодою німецького короля Пилипа IV, міг Роман спокійно рушити на Галичину.

Правда, проти Романових посягань станули сини Ігоря Святославича, що їх мати була сестрою останнього галицького князя. Вони звязалися союзом з тестем Романа Рюриком Київським та Олеговичами. В самому Галичі сприяла Ігоровичам партія бояр під проводом Володислава Кормильчича. Але Роман зумів впору заволодіти Галичем й заприсягнувши галичан на вірність, піти походом на Рюрика й прогнати його з Києва. Тут

посадив він свого стрийного брата Інгвара Луцького, а сам скористав з нагоди й придбав собі слави успішним походом на половців.Київська Земля, вітала Романа та які надії звязувала з його приходом до Києва. Але Роман, який добре розумів безвиглядне положення «матері городів українських», мусів розчарувати киян. Він повернувся до Галича, що в тогочасних умовах, один міг бути підставою великодержавних задумів Романа.

По відході Романа до Галичини, тесть його Рюрик навів на Київ половців (1203 р.) та як безпощадно його поруйнував. В тому кроці Рюрика була напевне рука Всеволода Суздальського, що нібито заступаючись за Рюриком, заставляє Романа привернути Рюрикови київський стіл. Правда, Рюрик не покняжив в Києві довго. Роман скинув його й постриг у черці, в на київському столі посадив Рюрикового сина Ростислава. [50,190]

Княжучи в Галичі, Роман робить кілька успішних походів на половців і тим засвідчує цілісність українських земель, що опинилися в колі його влади й політичного впливу. Поправді, то він володів усією Україною, окрім Чернигівщини, й тому літописець називає його «самодержцем». Титул, яким не наділив літопис нікого з дотогочасних українських князів.

Забезпечивши кордони від сходу, Роман лаштувався до остаточної розправи з Всеволодом Суздальським і поширював кордони Галицько-Волинської держави на захід. Він відновив звязок Володимира Ярославича з німецьким цісарем й увійшов у протипольський союз з хрестоносцями. Як союзник німецького короля Пилипа Гогенштавфа, пішов Роман походом проти польського князя Лєшка, через землі якого хотів пробитися до Саксонії. Але при переправі через Вислу, під Завихостом, загинув Роман Мстиславич 19 червня 1205 р. [50,191].

Данило Галицький В історії нерідко трапляється так, що все життя людини, наділеної видатними якостями, минає в боротьбі з несприятливими обставинами. За таких умов домогтися визнання здатні люди справді неординарні. Саме таким був князь Данило Романович Галицький. [Рис.16.]

«І Данило належав до старшої лінії роду Мономаховичів, найавторитетнішої і найвпливовішої гілки великокнязівського дому Рюриковичів. Усі його предки за батьківською лінією свого часу посідали київський престол. Через батька, діда й прадіда Данило за прямою лінією старшинства походив від Мстислава, старшого сина Володимира Мономаха. Уже саме походження Данила, першорядною постаттю їх лідерів залишалася досить сильною, тож сіверським князям довелося тікати з Прикарпаття. Тріумфуючі бояри скоїли нечуваний в історії Давньої Русі вчинок /1212 року вони посадили на престол не природженого Рюриковича, як це було триста років поспіль, а свого лідера, боярина Владислава Кормильчича. [50,160] Але він протримався лише кілька місяців. Незадоволені ним галичани звернулися до короля Угорщини з проханням повернути на престол підростаючого Данила, і він за підтримкою військ Андрія II і волинських загонів повернувся до Галича. Утім, цей успіх був тимчасовим, і Ганні з дітьми незабаром знову довелося переховуватися на Волині, продовжуючи завзяту боротьбу з боярством/ Ніщо не гарантувало успіх родині Романа Мстиславича. У Галицько-Волинських землях була цілковита руїна, сили князівства було вичерпано багаторічними кривавими чварами, а боротьба дедалі більше набувала характеру суперництва за владу над Прикарпаттям і Волинню між Угорщиною і Польщею. Позиції Угорщини виявилися сильнішими, і Андрій II, порушивши дані Ганні обіцянки, із санкції Папи Римського проголосив галицьким королем свого малолітнього сина Коломана, якого у 1217 році посадив у Галичі. [50,161]

Однак краківський князь Лешко, не в змозі протидіяти утвердженню угорців у Прикарпатті, закликав на галицький престол князя з Новгорода Мстислава Мстиславича, прозваного за ратну звитягу Удалим несподівано для Андрія Мстислав зі своєю дружиною 1219 року ввійшов до Галицької землі, вигнав угорський загін, очолюваний Коломаном, та заволодів її столицею. Цю акцію підтримав Данило Романович, який досяг уже повноліття і на той час міцно утвердився у Володимирі-Волин-ському.

Перемога Мстислава давала йому шанси в майбутньому утвердитися в Галичі, і він зробив для цього перший крок, уклавши шлюб із дочкою Мстислава Ганною.

Цей успіх ще не гарантував остаточного досягнення мети. Мстислав, відважний воїн, не зумів розібратися у складному плетиві соціальних і династичних проблем Південно-Західної Русі та, побоюючись вигнаних із Галицької землі угорців, пішов на поступки полякам. От чому він не підтримав зятя в його прагненні відвоювати в поляків Берестейську й Забузьку землі, що належали його батькові вдалося вибороти перемогу над Лешком власними силами і відновити свою владу над цими територіями.

У той час на Русь зі сходу насувалася страшна загроза. Монгольські орди Чингісхана, Субедея і Джебе, шо розорили Закавказзя, перейшовши 1222 року Великий хребет, вийшли на простори східноєвропейських степів і почали громити половців. Половецькі хани, що здебільшого мали родинні зв'язки з російськими княжими домами, звернулися до Русі з проханням про допомогу. На з'їзді в Києві князі Південної Русі, провідну роль серед яких відігравали три Мстислави, володарі Київської, Чернігівської і Галицької земель, ухвалили рішення з'єднатися з половцями і зустріти ворога на їхній землі, не допускаючи до кордонів власних володінь.

Зі травня 1223 р. дружини російських князів і половців зустрілися з монголо-татарським військом у Північному Приазов'ї на річці Калці. Загалом їхні сили не поступалися монгольським, ба й навіть перевершували їх. [50,162] Однак між трьома Мстиславами, що очолювали кампанію, не було єдності. Не чекаючи інших, Мстислав Удалий, потягши за собою Данила й половців, відважно кинувся у бій, зім'явши передові монгольські загони. Однак монголи відтіснили половців, які під час своєї втечі розладнали київські, чернігівські й смоленські полки, які ще вступили до бою. Зрештою розрізнені дії окремих князів призвели до цілковитої поразки і загибелі безлічі дружинників та ополченців. Загинули й два Мстислави, Чернігівський

і Київський, тоді як головному винуватцю поразки, Мстиславові Удалому, вдалося врятуватися.

У цій битві Данило Романович виявив неабияку мужність. Під час просування військ степом він командував авангардом, а під час бою продовжував натиск, незважаючи на серйозне поранення в груди. Йому пощастило втекти від переможних монголів. Разом із тестем і рештками дружини він дістався до своїх володінь. Скрутним станом Мстислава не оминули скористатися угорці. Деморалізований Мстислав не зміг протистояти королю Андрієві II і пішов йому на поступки. У 1225 році він видав свою дочку Марію заміж за молодшого сина Андрія, віддав у посаг Перемишльську землю, заповів йому також ціле Галицьке князівство. Крім того Мстислав, що заплутався в інтригах і обіцянках, у 1227 році під тиском галицьких бояр без опору поступився королевичу Коломану Галицькою Руссю, а сам перейшов до Торческа, розташованого на південній окраїні Київської землі, де й помер 1228 року. [50,162] Перед смертю він розкаювався у вчиненому перед Данилом, який приїхав до нього, але виправити вже нічого не міг. Мабуть, почуття провини за поразку на берегах Калки остаточно зламало його.

Смерть Мстислава розв'язала Данилові руки в боротьбі за Галицьке князівство. За середньовічними уявленнями, він мав на нього переважні права, оскільки його батько колись ним володів, а сам він доводився зятем останньому володареві цієї землі з дому Рюриковичів, чий суверенітет над Прикарпаттям сумніву не підлягав, до того ж, боярські угруповання Галицької землі послаблювали одне одного в нескінченних усобицях, а міський торгово-ремісничий клас, що посилювався, незадоволений усобицями й утвердженням угорського панування, пов'язував з ним свої сподівання Сам Данило, незважаючи на втрати в битві на Калці, навіть розширив свої володіння, до 1227 року приєднавши споконвіку належні князям Волині Луцьку, Пересопницьку і Белзьку волості. Луцьк він передав своєму молодшому брату Васильку, на котрого завжди цілком покладався.

Звістка про падіння Києва застала Данила в Польщі, князі якої не відгукнулися на його заклик до спільних дій. Усі сподівалися на те, що їхні землі омине монгольська гроза. Батий стрімко просувався на захід і в перші місяці 1241 року захопив основні центри Прикарпаття й Волині — Володимир і Галич. Не втрачаючи часу на облогу добре укріплених фортець Кремінець і Холм, заволодіти якими монголам так і не вдалося, вже навесні 1241 року Батий обрушився на Польщу й Угорщину. Головні міста цих країн спіткала жорстока доля. Решту Європи врятувала від розгрому лише та обставина, що вже біля кордонів Італії 1242 року Батий одержав звістку про смерть великого хана Удегея і повернув військо, щоб устигнути в Монголію на вибори нового володаря Євразії і пов'язаний із цим перерозподіл володінь між членами дому Чингізідів. [50,163]

Отримавши перепочинок, Данило повернувся до своїх володінь. Багато міст тут було спалено, однак більшості сільських жителів, котрі становили переважну масу населення, вдалось укритися в лісах і горах, що плекало сподівання на швидке відновлення сил. Але навіть у страшні роки монгольської навали усобиці між князями не вщухали. У 1242—1245 роках Данило вів завзяту боротьбу з давнім своїм суперником Ростиславом Михайловичем, який також повернувся з Центральної Європи на Русь. У серпні 1245 року під Ярославом Данило розгромив Ростислава з його угорськими і польськими союзниками, але перемога ця не додала йому сили.

У 1242 році Батий на всемонгольському курултаї закріпив за собою західну частину неосяжних володінь дому Чингізідів і, міцно утвердившись на Нижній Волзі, почав будувати свою державу, названу пізніше Золотою Ордою. На землі Русі він дивився як на свою здобич, і не заперечуючи збереження там колишніх династій, наказав князям з'явитися до нього для виявлення покірності й отримання мандата на володіння їхніми землями.

Данило довше за всіх князів не їхав до ставки Батия. Він усе ще сподівався, що європейські володарі об'єднаються для боротьби з монгольськими завойовниками і підтримають його в цій справі. Але всі сподівання на

західну допомогу виявилися марними, а хан вимагав негайної явки. Не знаючи, що очікує його в ханській ставці (не всі князі поверталися звідти), Данило Романович у 1246 р. наважився на подорож до берегів Волги. Батий прийняв його прихильно, і після запевнень у відданості й вірності, що супроводжувалися виконанням відповідних монгольських ритуалів, князь дістав "ярлик" - ханську грамоту, що підтверджувала його права на володіння Галицькою і Волинською землями. [50,164]

Однак князь не збирався миритися з підпорядкуванням хану, й того ж року через папського легата Плано Карпіні, котрий повертався в Рим з монгольської столиці Каракоруму, встановив контакти з Ватиканом. В обмін на обіцянку ввійти з Римом у церковну унію (до якої на той час входив константинопольський патріарх) Папа Інокентій IV зобов'язався організувати Данилові допомогу з боку Європи.

Жодної допомоги від папського престолу й монархів Європи отримано не було. Втім, Данило не гаяв часу і відновлював колишній авторитет Галицько-Волинської держави серед її сусідів. У 1248 році він у складі значної коаліції боровся з литовським князем Міндовгом, котрий посилився внаслідок монгольського розорення Русі й претендував на частину Полісся, а 1252 року брав участь у конфлікті в Австрії, з дочкою герцога якої був одружений його син Роман. Повертаючись з Австрії, Данило зустрівся в Кракові з папськими послами, які несли йому "благословення й вінець і сан королівський" з обіцянками надати збройну підтримку в боротьбі з монголами. 1253 року Данило був коронований цим вінцем і прийняв титул "короля Малої Русі" [50,165].

Переговори Данила з Папою Римським і центральноєвропейськими правителями були складовою розробленого ним широкомасштабного плану створення антимонгольської коаліції християнських народів. Неодноразово переконавшись у тому, що не варто покладатися на допомогу Заходу, він хотів бачити своїми союзниками насамперед князів Русі, що починала оклигувати від нашестя Батия. 1249 року престол Володимиро-Суздальського

князівства із санкції монгольського хана посів молодший брат Олександра Невського (який правив у вцілілому від монгольського погрому Новгороді) Андрій Ярославич. Цей молодий князь, як і Данило, виношував плани звільнення від панування завойовників. Незабаром вони налагодили контакти, і вже 1251 року укладений між ними союз було скріплено шлюбом Андрія з дочкою Данила. Свою допомогу обіцяв і католицький світ.

Шанси скинути ординське ярмо були цілком реальними, одначе монголи, довідавшись про виступ, що готувався проти них, завдали упереджувального удару. 1252 року проти Андрія виступило величезне ханське військо під командуванням Неврюя, і нашвидкуруч зібрані війська молодого князя були розбиті, а сам він утік до Швеції. Ярлик на Володимиро-Суздальське княжіння дістав Олександр Невський, лояльний до монгольської влади через те, що підвладним йому землям загрожували насамперед німецькі рицарі та шведи.

Того ж таки 1252 року монгольські загони під командуванням Куремси з'явилися біля кордонів Галицько-Волинського князівства. Данило з сином Левом зуміли відбити їхні атаки, а наприкінці наступного року самі перейшли в наступ, завдавши Куремсі низку поразок. Успішними були також бойові дії проти полчищ Куремси у 1256—1257 роках [50,165] .

Успіхи Данила багато в чому зумовлювалися реорганізацією війська. За зразком західних сусідів були сформовані загони важкої кавалерії, де обладунок захищав і вершника, і коня. Так на Русі з'явилася рицарська кіннота, що чудово зарекомендувала себе в боях із монголами. У війську і Данила з'явилися спеціальні, екіпіровані за монгольським зразком, загони легкої кінноти, захищені китайськими шкіряними панцирами. У ті роки були відновлені укріплення старих міст і фортець, і водночас споруджені нові. Одне з молодих міст, Львів, названий на честь старшого сина Данила Лева, уперше згадане літописцем під 1256 роком [50,166].

У ситуації, що склалася, Данило з братом Васильком і сином Левом кілька років стримували монгольський натиск, фактично вийшовши з під

корення Золотій Орді. Це були перші перемоги Русі над монголами їм сприяла плутанина в Золотій Орді, зумовлена смертю Батия 1255 року, а рік потому — його сина і спадкоємця Сартака, християнина й особистого друга Олександра Невського. Престол успадкував інший син Батия, Улагчі, але і його правління виявилося недовгим. Смерть Улагчі 1258 року відкрила трон братові Батия Берке, принциповому прихильнику ісламу, котрий визначив подальший мусульманський цивілізаційний вибір Золотої Орди.

Берке реально оцінював небезпеку з боку міцніючого Данила Романовича, і ледь зійшовши на престол у 1258 році, послав проти нього свої основні сили під командуванням досвідченого й обережного Бурундая. Монгольське військо кількаразово перевершувало сили Данила, а допомоги чекати було нізвідки. Єдиний спосіб запобігти повторному спустошенню Галицько-Волинських земель полягав у виконанні монгольського ультиматуму, головною вимогою якого було розібрання Данилом укріплень своїх міст.

Цей наказ було виконано. Південно-Західна Русь була врятована від воєнного руйнування, але зі сподіваннями на звільнення від монгольського ярма теж довелося надовго розпрощатися. Для шістдесятирічного Данила, котрий усе своє життя провів у виснажливій боротьбі з численними ворогами, які зазвичай переважали його за силою, це стало важким ударом. Хвороби дедалі частіше долали його. У 1264 році він помер у місті фортеці Холмі, передавши владу хоча й у залежній від Золотої Орди, але цілком відновленій і зміцнілій державі своєму сину Левові, який зберіг за собою і королівський титул [50,166].

Сповнене запеклої боротьби, втрат і перемог життя Данила Романовича демонструє надзвичайну стійкість і відвагу цієї видатної людини, котрій доводилося постійно йти в супереч долі. У XIII столітті на Русі з Данилом за масштабністю можна порівняти хіба що з Олександром Невським. Однак наскільки різну історичну роль їм довелось відіграти! [50,167].

Данило всіма силами домагався звільнення від монгольського панування, заради цього прагнучи союзу з католицьким Заходом, але зрештою не отримавши звідти нічого, крім маловагомого королівського титулу. Натомість Олександр мусив боротися з німцями і шведами, й заради перемоги над ними він широко використовував сили Золотої орди.

Промонгольська орієнтація Олександра була так само вимушеною, як і прозахідна Данила. їхній вибір, продиктований украй несприятливими для Русі зовнішніми обставинам и, безпосередньо відбився на подальшій долі давньоруських земель. Західна й Південна Русь згодом була інтегрована в центральноєвропейські політичні структури як залежний від Польщі регіон, тоді як Східна і Північна, скинули ярмо нащадків Батия й об'єднались навколо Москви.

4. Пам’ятки про події XIX – XX ст.

Увічнення подій Другої світової
та Великої Вітчизняної воєн у пам'ятниках

Глибокий і кривавий слід та не вигойні рани у долі й пам'яті нашого народу залишили Друга світова та Велика Вітчизняна війни. 65 літ минуло з того часу, як відгриміли артилерійські канонади, скінчились жорстокі бої, але ще й дотепер у людей різне, як і колись, бачення того важкою періоду, ще й до цього часу, а особливо в наші дні, точаться суперечки головно політиків та окремих "'істориків" навколо того, хто з ким і проти кого та за що воював і, якою ціною далась перемога над лютим ворогом. Шкода, що всі (давні та новітні) переписувачі історії не розуміли або й не знають і досі, що глум над минулим народжує лише потвор (виродків). Нині ми є живими свідками такого культурного виродження, коли пропаганда досить сумнівних цінностей та історичних фантазій і версій займає місце правди... На жаль і філософія не мала найменшого уявлення про небезпеку, в якій перебувала й перебуває людина і, мабуть, тому вона не тільки не зробила жодної спроби

допомогти їй, більше того, вона навіть не спонукала людину замислитись над тим, що з нею твориться. Та, як би там не було, Перемога радянського народу над фашизмом і до сьогодні продовжує не тільки дратувати її противників, але й з неменшою силою впливати на умонастрої європейців та й американців, яких чомусь у нас прийнято в усьому брати за взірець. Можливо, і є за що, але не про це тепер мова...

Українська РСР була втягнута у Другу світову війну 17 вересня 1939 року, коли військові підрозділи Червоної Армії, на основі домовленостей з гітлерівською Німеччиною, перейшли радянсько-польський кордон і вступили на територію Західної України. Цей крок тодішнього радянського керівництва, дехто з істориків та й теперішніх політиків, схильні вважати, м'яко кажучи, „суперечливим", мовляв, об'єднання українських земель відбулося, але... в результаті воєнного нападу на Польщу, що то був її четвертий поділ і на цей раз її ділили фашистська Німеччина і СРСР... При цьому упускається або замовчується, що саме в такий спосіб був зроблений важливий крок до об'єднання значної частини етнічних українських земель у складі єдиної держави - У РСР, адже згодом, у 1940 році до її складу були повернуті ще й Північна Буковина і частина Бессарабії. [41,139].

Волинська область як адміністративна одиниця із центром у м. Луцьку була утворена 4 грудня 1939 року. її територія загальною площею 19,9 тис. кв. км. була поділена на 30 районів. На той час на Волині проживало 1 млн. 128 тис. чоловік, з яких 974 тис. чоловік, тобто переважну більшість становило сільське населення.

За неповні 1,5 роки на Волині, в економіці якої до 1939 року переважали дрібні переробні підприємства харчової і деревообробної галузей та одноосібне сільське господарство, були здійснені відчутні перетворення, що мали за мету уніфікувати соціально-економічний устрій краю із ладом, що до того часу уже сформувався в УРСР. Ці перетворення не обминули жодної із сфер суспільно-політичного та економічного життя Волині. Великі зміни відбулись у промисловості, сільському господарстві та культурному

житті волинян. Так, зокрема, на початок червня 1941 року 41 тис. одноосібних селянських господарств об'єднались у 663 колгоспи. Для їхнього обслуговування було створено 30 МТС із досить солідним, більш як півтисячним тракторним парком˙ Окрім того в населених пунктах області було відкрито 1193 школи, учительський інститут, 3 педагогічні училища, 4 музичних школи, 25 міських і районних Будинків культури, 384 сільських клубів, 505 бібліотек, 265 хат-читалень, було розгорнуто широку мережу медичних закладів - лікарень, диспансерів, амбулаторій, фельдшерсько-акушерських пунктів. Розпочали свою діяльність обласні драматичний театр, філармонія, краєзнавчий музей та Будинок народної творчості [41,139].

На жаль Волинь, що тільки у вересні 1939 року увійшла до складу України, з перших хвилин агресії гітлерівської Німеччини проти СРСР перетворилась в арену кровопролитних боїв, оскільки попала в зону, де спрямовувся головний удар гітлерівського угрупування „Південь".

Державний кордон на Волині охороняли 90-й Володимир-Волинський прикордонний загін (начальник - майор М.С.Бичковський) [Рис.25.]. та 98-й Любомльський прикордонний загін (начальник - підполковник Г.Г.Сурженко). До кожного загону входили чотири прикордонні комендатури, маневрова група і підрозділи обслуговування. Окрім того на території Волині дислокувалась 5-та армія на чолі з командуючим генерал-майором МЛ.Потаповим. Вона мала у своєму складі 15-й (командуючий - полковник О.Федюнинський) і 27-й (командуючий - генерал-майор П.Д.Артеменко) стрілецький корпуси, 22-й (командуючий - генерал-майор С.М.Кондрусєв) механізований корпус і ряд окремих частин. Штаб армії знаходився в Луцьку. [41,139].

За кілька тижнів до початку війни в район м. Ківерці із резерву головного командування була направлена 1-ша артилерійська протитанкова бригада (командуючий - генерал-майор К. С. Москаленко).

Рівно о 4-й годині ранку 22 червня 1941 року фашисти відкрили артилерійський вогонь по всіх заставах 90-го Володимир-Волинського та 98-го Любомльського прикордонних загонів...

Приклад небаченого героїзму і стійкості показали воїни 13-ї застави Володимир-Волинського прикордонного загону під командуванням лейтенанта О. В. Лопатіна. 11 днів і ночей билися з ворогом прикордонники цієї застави. Ворог увірвався на заставу лише тоді, коли загинув її останній захисник - Олексій Лопатін.

У перший день війни героїчний подвиг здійснив старшина 3-ї прикордонної застави І. І. Пархоменко. Ворог йшов в атаку за атакою, але прикордонники кожного разу відбивали їх. Після поранення начальника застави і загибелі політрука командування прийняв на себе двадцятирічний старшина Пархоменко. У смертельному бою поліг весь особовий склад застави. Ціною свого життя вони на дев'ять годин затримали просування ворога. Останнім загинув Іван Пархоменко. Тяжко поранений він зумів ще піднятися з окопу й кинути гранату у групу фашистів.

За мужність і героїзм, проявленні в оборонних боях О.В.Лопатін був посмертно удостоєний звання Героя Радянського Союзу, посмертно такого ж звання був удостоєний і заступник політрука 7-ї застави цього загону В.В.Петров. Багато прикордонників було нагороджено орденами та медалями. Іменами героїв-прикордонників по війні були названі окремі села Волині та прикордонні застави. Для решти - нагородами стали обеліски та братські могили, якими густо усіяна Волинська земля. Але, напевно, найбільш жаданою нагородою для них була і на віки залишиться велика Перемога радянського народу, за здобуття якої вони віддали найдорожче - життя. І пам'ять про них свята.

Сьогодні ми нібито більше знаємо про героїзм і трагедію Червоної Армії в перші дні війни, особливо тих окремих її частин і з'єднань, які першими прийняли страшенний удар гітлерівської військової машини, а потім, опинившись у ворожому оточенні, продовжували чинити запеклий

опір ворогові. Досить серйозний опір переважаючому ворогові чинили радянські воїни навіть недобудованих укріплених районів, зокрема, Ковельського.

Це був період масового героїзму і самопожертви радянських воїнів в ім'я незалежності Вітчизни. Першими після прикордонників, на шляху ворога на Волинській землі стали воїни 5-ї армії генерал-майора М. І. Потапова, зокрема, підрозділи 45-ї, 62-ї і 87-ї стрілецьких дивізій. Особливо важкі випробування випали на долю підрозділів 124-ї стрілецької дивізії, воїни якої стримували наступ ворога в районі сіл Мілятин Іваничівського і Підберezзя Горохівського районів. Потрапивши в оточення, важко поранений командир дивізії П. Сущий прийняв рішення прорвати вороже кільце і вже в першому бою біля села Пустомити воїни дивізії розгромили вороже угрупування, знищивши 900 фашистів. 32 дні продовжувався цей прорив. Від ран помер командир дивізії П. Сущий. Дивізію очолив командир 406-го полку полковник Т. Новіков. Під його командуванням дивізія вийшла з оточення поблизу м. Білокоровичі Житомирської області

На рубежі сіл Володимирівка-Підгайці-Микуличі та інших населених пунктів Волині відзначилися воїни 1-ї артилерійської і протитанкової бригади генерал-майора К. С. Москаленка, які з 23 по 27 червня 1941 року знищили близько 150 ворожих танків [41,140].

В районі Луцьк-Рівне-Дубно-Броди в кінці червня 1941 року відбулась одна з найбільших танкових битв початкового періоду Великої Вітчизняної війни, де війська Південно-Західного фронту хоч і зазнали великих втрат, але змогли зірвати стрімке просування ворога і затримали його на вісім днів . В надскладних умовах перших днів і тижнів війни радянські воїни залишались вірними військовій присязі. Прикладів жертовності радянських людей в роки Великої Вітчизняної війни не злічити.

Завдяки опору радянських військ на території України був зірваний гітлерівський план блискавичної війни. Радянські воїни навіть в оточенні,

проявляючи масовий героїзм, прагнули за будь-яку ціну прорвати кільце облоги і тим самим відволікали на себе значні сили ворога.

Великий вклад у визволення рідного краю внесли партизани та підпільники. До 1944 року Волинь перетворилась у справжній партизанський край. Тут поряд із з'єднаннями під командуванням О.Федорова і А.Бринського та загонами Д.Мєдвєдева, М.Прокопюка, діяли з'єднання В.Бегми, П.Вершигори, П.Коротченка, М.Наумова, О.Сабурова та ін.

27 січня 1944 року розпочалась Луцько-Рівненська операція, яку здійснювали підрозділи 13-ї армії Першого Українського фронту. Це був початок визволення Волинської області від німецько-фашистських загарбників, але день повного визволення наступив лише 21 липня 1944 року, коли радянські війська звільнили Устилуг і Шацьк. В боях за визволення Волині загинуло 25500 радянських І воїнів. За мужність і героїзм, виявлені в ході боїв за визволення Волині, 22 воїни були удостоєні звання Героя Радянського Союзу. За звільнення міста, 862-му полку, яким командував полковник Кожевников Василь Антонович присвоєно найменування «Володимир-Волинський» [42, 140], [Рис.28.].

На жаль, ми й до цього часу ще не маємо повної відповіді на питання, скільки безіменних героїв полягло, захищаючи та визволяючи рідну землю, скільки безіменних могил залишили вони по собі. [Рис.25].

А скільки військовополонених та мирних українських громадян загинуло у фашистських концтаборах і гетто! Страшної слави зажили фашистські табори смерті у Володимир-Волинському („Офлаг - 365". де було замордовано 56 тис. чол.) [Рис.26.], Ковельський табір для полонених № 301 (тут було розстріляно понад 12 тис. військовополонених) та Луцький табір для полонених (в 1942 році тут фашисти закатували 35 тис. військовополонених і мирних жителів області). У цьому чорному списку злодіянь фашистів спалені до тла 422 волинські села і хутори, десятки тисяч невинних жертв - мирних громадян.

Цей побіжний перелік подій, фактів та жертв, що їх поніс український народ у роки Великої Вітчизняної війни, зроблено лише з однією метою: ще раз привернути увагу громадськості та органів місцевого самоуправління не тільки до необхідності виявлення, ретельного дослідження та вивчення, а й до збереження пам'яті про тих, хто захищав і визволяв рідну землю від фашистської чуми та увічнення їхньої слави у старих і нових пам'ятниках.

Після Великої Вітчизняної війни майже скрізь, де відбувались оборонні бої початкового періоду війни та наступальні бої періоду визволення України від фашистських загарбників, було проведено масові заходи по увічненню пам'яті захисників Вітчизни і, зокрема, перепохования полеглих у боях, а також замордованих фашистами та їхніми посіпаками мирних жителів. Завершенні цих робіт планувалось до 25-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні.

У 70-80-х роках ця робота була продовжена. На честь захисників Вітчизни на території Волині були встановлені пам'ятні знаки, обеліски, впорядковано багато безіменних могил радянських воїнів, які загинули в 1941- 1944 роках [42,140], [Рис.27].

Завдяки великій пошуковій роботі, яку за радянської пори вели юні слідопити, ветеранські організації, було встановлено чимало прізвищ героїв початкового періоду війни, але значна частина з них так і залишається в числі невідомих. Однак це нітрохи не применшує їхнього подвигу і вони, навіть безіменні, заслуговують на його увічнення.

Таким своєрідним пам'ятником, поряд із обелісками на братських могилах та „Книгами пам'яті" повинен стати „Звід пам'яті історії та культури України: Волинська область". Для історичної пам'яті важливо відновити хід воєнних операцій, імена всіх, хто загинув у полум'ї війни (від першої до останньої її жертви) і знайшов вічний спочинок в українській землі.

Довгі й жахливі роки війни є особливим періодом у тривалому й суперечливому процесі становлення суверенної Української держави. Із

Другої світової війни, Україна вийшла соборною, правда, у складі СРСР, а своїм величезним жертовним внеском у перемогу над фашизмом здобула високий авторитет у світовій спільноті, що й було підтверджене її членством в ООН. Пам'ять про цей тернистий шлях нам і потрібно донести до майбутніх поколінь.

5. Славетні імена Володимира-Волинського
(Пам’ятки про імена)

Агатангел Кримський. Місто Володимир-Волинський - батьківщина уславленого українського вченого, письменника, поета, перекладача, сходознавця, історика української мови і літератури Агатангела Кримського. [Рис.19.]

«У внутрішньому образі Агатангела Юхимовича гармонійно злились учений і поет», - писав Максим Рильський. Майбутній вчений народився 15 січня 1871 року в родині вихрещеного татарина і польки, що прийняла православ'я. Батько А. Кримського був поштовим чиновником і, водночас, викладачем географії місцевого повітового училища. Через три місяці після народження Агатангела батьки переїхали на Київщину, але, як писав в автобіографії 22-річний А. Кримський «...та потім мені знову довелося прожити три роки на Волині, вже великим хлопчаком. Таким способом я однаково зріднився як з мовою Київщини, так і з мовою Волині». Про Агатангела Кримського написано чимало ґрунтовних досліджень. У відділі краєзнавчої роботи Волинської державної обласної універсальної наукової бібліотеки імені Олени Пчілки завжди намагалися якнайповніше зібрати інформацію про цю особистість і відобразити в зведеному краєзнавчому каталозі. Перша публікація датується 1961 роком. Це стаття «Наш визначний земляк А. Ю. Кримський».

В радянські часи дослідженню життя і творчості видатного вченого не приділялося належної уваги. Не більше 20 позицій нараховувалося в каталозі про А. Кримського до 1991 року.

Зароки незалежності України постать А. Кримського стала предметом досліджень багатьох нових авторів. У їх розвідках життєвий і творчий шлях вченого розглядається у різних аспектах, які раніше замовчувалися. З'явилося чимало монографій, у збірниках, періодичних виданнях, які суттєво доповнили матеріали про видатного волинянина.

Мета цього повідомлення ознайомити з найбільш значними, на наш погляд, працями про А. Кримського, які вийшли за останні п'ять років.

У 2000 р. вийшла праця Соломії Павличко «Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського» [43,300] яка є багатоплановим дослідженням життєвого і творчого шляху вченого. Передмову до книги написав Омелян Пріцак, учень А. Кримського, який довгий час, у 90-ті роки, працював директором Інституту сходознавства НАМ України. Саме до нього прийшла автор за благословінням, коли почала працювати над своїм дослідженням про А. Кримського.

У «Вступі з елементами біографії» С. Павличко висвітлює життєвий шлях Агатангела Кримського в різних аспектах. Але основним завданням вважає «прочитати цю постать на тлі епохи чи, точніше, кількох епох з особливим акцентом на трьох аспектах -літературі, орієнталізмі та політиці». Перший розділ книги має назву «Логос проти еросу: художня творчість Агатангела Кримського». Об'єктом досліджень С. Павличко стали перша збірка оповідань «Повістки і ескізи з українського життя» (1895 р.), екзотична

збірка поезій «Пальмове гілля», «Бейрутські оповідання», роман «Андрій Лагановський».

На увагу читача заслуговує розвідка С. Павличко про музиканта і літератора Міхаїла Кузміна, автора роману «Крила» (1906 р.), якого цінували В. Брюсов і О. Блок. М. Кузмін був сучасником А. Кримського. Вони були

незнайомі і їх дороги ніколи не перетиналися. А. Кримський свій роман «Андрій Лагановський» написав значно раніше, але в повному обсязі не друкував. Якщо звернутися до порівняння «Крил» і «Андрія Лагановського», то можна побачити «разючу схожість в аргументації головної «проблеми» героя і, звичайно, автора».

С. Павличко, проводячи паралелі між цими двома творами, вказує на психологічну схожість письменників, а також деякий вплив російського літературного життя на творчість А. Кримського.

«Орієнталізм» - назва другого розділу книги. Авторка веде мову про сходознавчі наукові праці вченого. Аналізуючи їх, ставить питання, що є актуальним сьогодні в його наукових дослідженнях про Схід.

Їй цікаве перебування вченого у Сирії та Лівані (1896-1898 рр.). Досліджує його листи з цих країн, які є важливими для розуміння А. Кримського - людини і письменника.

Кримський як вчений, літератор затьмарив Кримського як публіциста й політика, вважає автор книги. В третьому розділі «Національна ідентичність / Політика» через творчість та діяльність вченого намагається висвітлити цей аспект його особистості, тим самим дає можливість не тільки краще зрозуміти А. Кримського, але й поширити знання про українську інтелектуальну історію.

Книга С. Павличко є подією в літературному житті України XXI ст. II дослідження - це новий підхід до пізнання найвеличнішої постаті в українській культурі.

Шостий випуск альманаху «Світязь» в розділі «Духовні джерела» пропонує знайомство з розвідкою лучанина Ігоря Ольшевського «Добровісник» [40,41]

Добровісник - так перекладається українською ім'я видатного волинянина Агатангела Кримського. Його батько - нащадок бахчисарайського мулли, назвавши таким ім'ям сина, закодував його на розум і добро.

І. Ольшевський розглядає різні аспекти діяльності А. Кримського. Але більший інтерес для автора Агатангел Юхимович представляє як літератор, поет, перекладач. Він аналізує екзотичну збірку поезій Кримського «Пальмове гілля», вихід якої у 20-ті роки 20-го століття вважає «актуальним явищем літпроцесу».

А. Кримський - автор першого в українській літературі філософського, інтелектуально-психологічного роману «Андрій Лагановський».

У 1895 р. була опублікована перша частина роману, інші написані у 1904-1905 рр.

У передмові Агатангел Юхимович категорично заявляє: «... В цьому романі про сироту жоднісінької події нема моєї автобіографічної». Цьому зауваженню письменника присвячена стаття Ю. Горблянського «Специфіка автобіографізму роману А.Ю. Кримського «Андрій Лагановський». [16, 41] Ю. Горблянський намагається довести автобіографічність роману не через «археологічні розкопки» різних фактів та подій з життя А. Кримського.

Він бачить авторську концепцію життя у світоглядних пошуках центрального героя. А. Кримський вклав у головного героя роману свої думки, своє світосприймання. Він мислить і почуває як Андрій Лагановський, але не є його копією.

Стаття Ю. Горблянського «Пошуки характерів у художній прозі А. Кримського»- продовження його аналізу не тільки роману «Андрій Лагановський», але і «Повісток і ескізів з українського життя».

У монографії Я. Поліщука «Міфологічний горизонт українського модернізму» також розглядається роман А. Кримського «Андрій Лагановський» [41,41] На думку автора, герой роману - найвиразніший декадентський представник в українській літературі.

В. Агеєвау своїй книзі «Жіночий простір: Феміністичний дискурс українського модернізму», аналізуючи процеси модернізації української літератури XX століття в контексті феміністичної й тендерної проблематики,

також звертається до аналізу роману А. Кримського «Андрій Лагановський». Об'єктом аналізу є складні стосунки з матір'ю головного героя.

А. Кримському, як талановитому перекладачу, присвячена робота Б. Стельмаха «Художній переклад як взаємодія двох мовних картин світу (на матеріалі перекладів поезії Г. Гайне А.Ю. Кримським)» [48,91]

Майже 60-ма мовами володів Агатангел Юхимович. Це дало йому можливість бути обізнаним з творчістю видатних поетів та письменників як Сходу, так і Заходу. Німецький поет Г. Гайне був одним із улюблених поетів А. Кримського. Не всі поетичні твори видатного поета він перекладав. Зацікавили тільки ті, які знаходили відгук у його душі.

Б. Стельмах проводить аналіз сприймання моделі світу двох світових геніїв. Підкреслює переплетення художньо-образних і тематичних особливостей першотвору й індивідуально-стильових рис, специфіки світобачення і світовідчуття автора перекладу. Заслуга А. Кримського як перекладача в тому, що засобом рідної мови, своїм внутрішньо-емоційним світом зміг донести до нас велич поезій Г. Гайне.

У статті «Художньо-образна система поезії Агатангела Кримського: традиції і новаторство»Б. Стельмах розглядає один із аспектів вивчення індивідуальних стильових ознак творчості письменника.

Використання А. Кримським діалектних елементів не лише в художніх, а й у наукових і публіцистичних текстах розглядає Б. Стельмах в статті «Діалектні елементи в текстах Агатангела Кримського». [41,41] Як стверджує автор, у своїх творах Агатангел Юхимович використовував переважно діалекти поліських та південно-східних говорів, що пояснюється його місцем народження і проживання.

Видавництво «Дух і Літера» у 2001 році видало книгу В. Марченка «Творчість і життя»". Ця книга с найповнішим зібранням літературних творів і перекладів автора. Серед них безперечний інтерес представляють праці В. Марченка, присвячені А. Кримському як унікальному знавцю історії та культури Сходу. В праці «А. Кримський як дослідник азербайджанської

літератури» аналізується авгором доробок вченого про азербайджанського поета, класика перської літератури Нізамі. А. Кримський був першим дослідником перської літератури в Росії, тому його не могла не зацікавити постать Нізамі. Фундаментальною працею вченого є «Низами и его современники», присвячена 800-річчю поета. А. Кримський вивчив усі критичні згадки про Нізамі дореволюційного періоду, переглянув усі енциклопедії, хроніки, дієписи перських та арабських учених, які були його сучасниками. Бібліографія «Источники жизнеописаний Низамия» нарахувала 54 позиції.

Нізамізнавство не знало такої ретельної бібліографічної розвідки про Нізамі. Тому про А. Кримського можна ще говорити як і про талановитого бібліографа. В. Марченко аналізує також працю вченого «История Турции и ее литература», зокрема, розділ «Заметки об азербайджанской литературе», в якій А. Кримський першим в російському сходознавстві висловив думку про початок нової азербайджанської літератури з XVI, а не з XVII століття.

В кожній своїй праці зі сходознавства А. Кримський згадує про азербайджанську літературу. Не стала винятком монографія «Перський театр. Звідки він узявсь і як розвивавсь», чорновик статті «Азербайджанська література», яку готував для збірника «Тюрки, їх мови і літератури».

В. Марченко на високому науковому рівні дослідив праці А. Кримського з сходознавства і тим самим довів, що в особі українського вченого Азербайджан має видатного дослідника своєї історії та культури.

А. Кримський - нащадок бахчисарайського мулли. В родині зберігалися книги арабською та турецькою мовами, успадковані від середньовічного предка. Тому не випадкове його бажання дослідити Крим, як свою прабатьківщину. В багатьох своїх працях він звертається до історії кримського народу, його культури, літератури. Цьому напрямку наукової діяльності А. Кримського як вченого-сходознавця присвячена стаття Ю.

Кочубея «Ізмаїл-бей Гаспринський і Агатангел Кримський в історії кримськотатарської культури». [41,42]

Заслуговує уваги і діяльність А. Кримського на посаді першого неодмінного секретаря Всеукраїнської академії наук. З цією сторінкою життя вченого знайомить книга С. Сірополка «Історія освіти в Україні»[13]. Ідея утворення Української Академії Наук виникла серед членів Наукового Товариства в Києві з початком революції 1917 р. Перший склад Академії був призначений гетьманом П. Скоропадським. А. Кримський разом з професором В.І. Багалієм за рішенням гетьмана очолив відділ історично-філологічних наук. 27 листопада 1918 р. були проведені вибори президента та неодмінного секретаря Академії. В. І. Вернадський очолив Академію, а А. Кримський став неодмінним секретарем.

Агатангел Юхимович був серед українських вчених і письменників, які відстоювали свободу друку для видань українською мовою.

Вже на четвертому спільному зібранні Академії 16-го грудня 1918 р. академік А. Кримський підняв питання про мову академічних видань, вважаючи, що кількість примірників, друкованих коштом Академії мовою російською, не повинна перевищувати 25%.

Сюндюков у статті «Народ вічний у пізнанні: Українська ідея Агатангела Кримського у вселюдських системах координат»" вважає діяльність А. Кримського на посаді першого неодмінного секретаря Всеукраїнської академії наук   найдраматичнішою сторінкою його життя. В нього було велике бажання реально сприяти національному, культурному відродженню українського народу. І в той же час змушений був прислухатися до представника Наркомату освіти УРСР, який фактично виконував функції політкомісара. Але незважаючи на різні труднощі, Агатангелу Юхимовичу вдавалося підтримувати належний рівень Академії протягом десяти років. Початком особистої трагедії вченого було його звільнення у травні 1928 р. під тиском Наркомату освіти. Про цей факт життя вченого йдеться і в книзі І. Белебехи «Україна і комунізм». [41,42]

Не вся діяльність Агатангела Кримського досліджена повною мірою. Будемо надіятися, що з'явиться ще чимало цікавих розвідок. Свідченням цього є слова В. Шевчука - «його духовний набуток не розсипається в пісок, а залишається тією ж потужною скелею» [41,42]

Микола Рокицький

Серед плеяди майстрів українського живопису, творче обличчя яких сформувалося в 20-х роках, Миколі Рокицькому належить особливе місце завдяки високій художній культурі та цілеспрямованості творчих пошуків. [Рис.20.] Протягом короткого, але плідного творчого шляху живописець однаковою мірою опанував майстерність тематичної картини і портрета. Однак портрет посів чи не найголовніше місце в його творчості. Художник звертається до монументальних форм, серед яких найпопулярнішою була фреска. Під впливом агітаційно-масового мистецтва в портретному жанрі помітні пошуки нових засобів втілення образу людини. Його творча праця на ниві української культури того часу заслуговує на виняткову увагу і пошану.

Щоб уявити нелегкий і творчий шлях художника, яким він ішов до мети, необхідно враховувати специфічне і складне політичне, соціально-економічне та культурне становище України першої половини ХХ століття.

Народився Микола Рокицький у селі Заріччя над тихоплинною Лугою, в родині робітника-мельника. У Володимир-Волинському навчався в початковій школі, а потім закінчив два класи загальноосвітнього характеру училища. Згодом з великою теплотою згадував свого вчителя малювання, який помітив зорини таланту художника в підлітка, дав настанови для його розвитку.

З початком військових подій під час Першої світової війни 1914 року з західних регіонів Російської імперії мирне населення евакуювали на схід. Сім'я Рокицьких зупинилася у Києві. [41, 92] Обдарування юнака батьки добре знали і віддали на навчання в художню школу. Свої здібності

Микола розвивав працюючи в майстернях, які виготовляли агітаційні плакати У цьому виді мистецтва у нього виявилися неабиякі здібності.

У той час у Києві, на базі художнього училища, в грудні 1917 року було відкрито Українську Академію мистецтв, її ректором став відомий український художник-графік Георгій Іванович Нарбут. Тут працюють достатньо відомі художники того часу Ф. Кричевський, М. Бойчук, О. Мурашко й інші. В самій академії (в 1922 році реформована в інститут пластичних мистецтв, а 1924-го відбулось об'єднання Київського інституту пластичних мистецтв з Київським архітектурним інститутом в один Київський художній інститут, очолив його ректор Іван Іванович Врона) панував дух творчості, сміливих новацій і пошуків. Атмосфера піднесеності, загального ентузіазму при дуже важкій ситуації безкінечної зміни влади, голоду, повної розрухи викликають почуття захопленості і шанобливого здивування у всіх, хто свого часу звертався до мистецтва.

За творення нової пролетарської культури взялося багато митців, але мало хто з них знав, яким шляхом слід іти. Зокрема, в Києві, Харкові, Одесі існувало кілька угруповань художників, які ставили перед собою одну і ту ж мету -створити нове мистецтво, але розходились у вирішенні художніх образів та засобів їх творення. Колоритною особистістю, яка виділялась серед достатньо представницької професури Української Академії мистецтв, був М. Бойчук. Сам глибоко відданий мистецтву, з великим даром організатора і педагога, він полонив молодь полум'яними промовами присвячувати мистецтво народу, творити для нього красу. Дух творчого змагання майстерень, популярність цього професора у студентів, мабуть, відіграли роль при виборі М. Рокицьким майстерні монументального живопису. В 1920 році він стає студентом Української Академії мистецтв. Бойчук намагався виховати в своїх учнів розуміння великого покликання бути художником, прищеплював їм розуміння високої мети мистецтва: "Ми будем будувати міста, розписувати будинки - ми повинні творити Велике

мистецтво ("ми" - в розумінні всіх тих, хто разом з нами так думає і розуміє так, хто буде продовжувати традиції). Це наш творчий шлях".[41,92]

Дипломною роботою М. Рокицького у 1927 році була фреска «Зміна», у якій він відтворює образи людей праці - мужніх, енергійних. Миколі Рокицькому вручили диплом "Художника монументального живопису". Диплом являв собою великий лист держзнаківського паперу з малюнком індустріальних і сільських пейзажів, виконаних талановитим графіком І. Падалкою. На лицевому боці написано, що пред'явник цього - громадянин Рокицький Микола Андрійович, народився 6.04.1901 року в селі Заріччя Володимир-Волинського повіту Волинської губернії, поступив у 1920 році в Київський художній інститут на живописний факультет і закінчив його повний курс у 1927 році. На звороті диплома іде перелік прослуханих дисциплін теоретичного курсу і практичних занять. Диплом підписаний ректором інституту Іваном Івановичем Вроною і деканом живописного факультету Федором Григоровичем Кричевським. Микола Рокицький в 1927 році бере активну участь у Всесоюзній ювілейній виставці "Мистецтво народів СРСР". [41,93]

А у 1933 році у Харкові вийшла монографія живописця і мистецтвознавця Євгена Холостенка "М. Рокицький". У 1928 році велика група майстрів монументального живопису з Київського художнього інституту під керівництвом професора М. Бойчука та художників Одеського художнього інституту працювала над розписами Селянського санаторію імені ВУЦВК на Хаджибеєвському лимані поблизу Одеси. Цей санаторій був здравницею нового типу. Скульптура і розписи відігравали дуже важливу роль у створенні художнього образу приміщення. Стіни і стеля клубного залу, а також стіни центрального сходового майданчика були розписані фресками, присвяченими минулому життю селянства і сценам "нового соціалістичного життя українського села". Крім фресок М. Бойчука й А. Іванової, розміщених на майже квадратних ділянках стіни по боках від дверей, в проміжках між вікнами містилися композиції М. Рокицького, К.

Гвоздика, О. Мизіна, М. Шехтмана. Рокицький закінчив інститут у той період, коли почались гоніння на його вчителя Михайла Бойчука і на мистецтво "бойчукістів". Далеко не безвинні дискусії, а то й прямі нападки в пресі, звинувачення в націоналізмі, відірваності від завдань радянського мистецтва створили тривожні і, як з'ясувалось згодом, небезпечні обставини. Особливо лютими нападки стають у 1929 році в зв'язку з виконаною в 1924 році портретною серією партійних керівників, видатних вчених і відомих діячів для кооперативного інституту, яку Ф. Ернест у своїй передмові до каталогу 1925 року називає "цікавою" і вважає портрети відповідними «художнього оформлення приміщень громадського призначення». Однак саме навколо цієї серії закипіли дискусійні пристрасті, в яких усе частіше звучали ворожі випади проти самих принципів звернення "бойчукістів" до традицій національної культури.

Участь художників у різних видах мистецтва сприяла взаємозближенню жанрів. Художники звертаються до монументальних форм, серед яких найпопулярнішою була фреска. Значний внесок у розвиток портретної фрески зробили живописці М. Бойчук, Л. Крамаренко, О. Павленко. М. Шехтман, М. Рокицький, В. Седляр та інші, це відзначають сьогодні дослідники портретного живопису, монументального мистецтва. В працях про український (радянський) портретний живопис 30-х років Л. Зінгер називає їхні портретні фрески «надзвичайно цікавими». [17,51]

Особливо в жанрі портрету розкрився великий талант молодого художника Миколи Рокицького. В живописному циклі «Доменний цех», куди ввійшли портрети «Доменник», «Ковалі» (1929 рік), і «Автопортрет», «Жіночий портрет» (1935 рік) він продовжує принципи фрескового живопису, виконує невеликі зображення на тиньку (штукатурці), спеціально для цього заготовленому. [17,51] В його творах немає й натяку на стилізацію або ж наслідування будь-яких зразків. Навпаки, фрескові портрети виконані з невластивою для цієї техніки деталізацією, позначені поглибленою психологізацією образу, вправним відтворенням усіх найменших ознак

неповторної зовнішності. У виразі облич, у зачісках, настрої портретованих відбиті ознаки того часу. Матова поверхня фресок, стриманий рожево-брунатний колорит надають творам благородного звучання. В 1932 -1935 рр. наш земляк пише тематичні композиції, присвячені революційним подіям українського народу І918 -1920 років, такі як «Оборона Луганська» (полотно, темпера) і «Похорони бойового товариша» (полотно, темпера). [17,52]

Педагогічну діяльність М. Рокицький продовжує у своїй альма-матері - Київському художньому інституті, а пізніше - у Харківському інституті пролетарської мистецької культури. У 1934 році відбувалася велика реорганізація художньої освіти в Україні. Харківський інститут пролетарської мистецької культури і Одеський художній інститут було ліквідовано, щоб у новій українській столиці на базі художнього інституту організувати єдиний мистецький заклад з найздібніших студентів з усіх трьох художніх вузів. Так був сформований новий Київський державний художній інститут. До 1930 року різка критика "бойчукізму" отримує особливу агресивність. Надто після виходу книги Я. Тугенхольда "Искусство Октябрьской эпохи", який, відмічаючи органічне сполучення станкових і монументальних прийомів у творах "бойчукістів" і визначаючи їх шлях як «пошуки національно-революційного мистецтва», написав, що "бойчукізм - це уподібнення станкового живопису монументальній фресці, це живопис за допомогою ніжно-матової темпери, більше того, це певна дань церковному стінопису, візантійному і джоттівському". Таке загалом безневинне зауваження послужило своєрідним імпульсом нових нападів на "бойчукістів" і самого Бойчука. Його школі вперто приписувались гріхи «візантизму» і формалізму, обтяжені до 1937 року ще і "націоналізмом". Кампанія в пресі і вкрай загострені відносини між АХЧУ на чолі з Ф. Кричевським і АРМУ, де основну роль відігравав М. Бойчук, а також їхні складні особисті взаємини, їхнє змагання-боротьба в художньому інституті тривали до трагічного кінця перших українських радянських монументалістів. Одне з найцікавіших явищ українського мистецтва XX століття було послідовно винищено. М. Бойчук

разом зі своїми учнями і сподвижниками І. Падалкою, В. Седляром були розстріляні 13 липня 1937 року в день винесення швидкоруч сфабрикованого вироку, а М. Касперовича ця доля спіткала 7 травня 1938 року. Значна кількість робіт цих та інших майстрів була спалена. Людей, які самі вийшли з народу, які жили мрією творити для нього, називали тепер ворогами-зрадниками і шпигунами. [41,92] Очевидно, не останню роль у жорстокому звинуваченні монументалістів відіграло те, що серед їхніх творів не було жодного, присвяченого Сталіну, - ні серед тематичних композицій, ні серед портретів, ні в оформленні оперних театрів до перших революційних свят, ні в портретах для Кооперативного інституту, ні в Селянському санаторії. Це давало можливість противникам "бойчукістів" виставляти проти них найстрахітливіші версії. Відсутність зображення великого кормчого не прощалась. Миколі Рокицькому про монументальні роботи тепер не можна було навіть мріяти. Він часто міняє місце роботи. Починаючи з 1935 року, "бойчукісти" були оголошені "ворогами народу" і в будь-який момент могли розділити долю своїх колег по навчанню та вчителя. Так, у постійному страху і тривозі, минув передвоєнний період. Тридцяті роки взагалі були не дуже сприятливими для розвитку українського монументального живопису. Певний досвід, набутий в цій галузі раніше, було відкинуто, створюючи нову образно-пластичну систему, його не брали до уваги. Окремі безперечні успіхи, зокрема, пов'язані з орієнтацією на традиції народного стінопису, за короткий час не могли бути вповні засвоєними. В останні передвоєнні роки Рокицький звертається до розробки картонів (ескізів) тематичних килимів, які в той час були популярними для декорування інтер'єрів громадських приміщень високоідейними художніми творами. Жвавий інтерес до тематичного килима виявило широке коло професійних художників, серед них В. Касіян, А. Петрицький, М. Бойчук, В. Овчинников (учень М. Рокицького). У співпраці з кращими килимарницями Решетилівки, Дігтяріва, Скопціва вони створювали тематичні килими на історико-революційні та сучасні сюжети. У перші дні Великої Вітчизняної війни М. Рокицький

добровольцем іде на захист своєї Батьківщини, але його фронтові дороги були короткі. Оточення, потім - концентраційний табір, втеча з полону. З підірваним здоров'ям, художнику вже не вистачило сил ні для творчості, ні для життя. У визволеному Києві взимку 11 лютого 1944 року великого майстра не стало. [41,93] Ці, подекуди уривчасті спогади, фрагменти думок та окреслень, висловлених про особу митця та епоху, в якій він творив, допомагають нам відтворити в уяві колоритну постать Миколи Рокицького - видатного художника-монументаліста, художника-педагога, громадянина. Допомагають наблизитись до глибинного розуміння суті його натхненної творчості.

Олександр Цинкаловський
(1898-1983 рр.)

Відомий археолог, краєзнавець. народився у Володимир-Волинському. [Рис.21.] Тут пройшли його дитячі роки. На формування його, в майбутньому вченого мав пилин його діл Павло Нстекькин. який цікавився історіїю Волині, збирав історичні пам'ятки *і* прищеплював епос внукові Олександрові любов до свого краю, зацікавлював його історією, етнографією.

Дід був учасником польського повстання!) 1863 році, давши себе заманити польським закликом "За вашу і нашу свободу". За це російська влада конфіскувала його земельний маєток, позбавила дворянства. [41,43]

Але недовго проживала сім'я Цинкаловського у Володимирі Батька як професійного залізничника, скерували на працю в Ковелі,. Тут Олександр вступив до підготовчих класів місцевої гімназії, і навчання його проходило цікаво; ходили пішки до Колодяжного. де був маєток Косачів і жила Леся Українка. Після вибуху Першої світової війни російська влада організувала евакуацію всіх урядовців і їх родин на схід. Родина Цинкаловських була вивезена до Тамбова, а Олександр став вчитися в Казанській класичній гімназії. Після лютневої революції 1917 року почалося повернення на

батьківщину. Цинкаловські зупинились у Зн'ягелі (тепер Новоград-Волинський). Звідси незабаром Олександра було забрано на військову службу в Житомир. Побував па кількох фронтах. Після війни і революції він став працювати в с. Осмилевичі Володимир-Волиського повіту. У 1922 попі, діставши довір'я в місцевого населення, був обраний до польського сейму.

Закінчивши навчання у Варшавському університеті Олександр став працювати в Археологічному музеї. Звідси здійснював поїздки на Волинь. і Полісся і Підляшшя з метою збирання археологічних та історичних пам'яток, архівних матеріалів. З 1936 року став працювати директором музею при Кременецькому музеї, де працював до 1939 року. У 1943 ропі повернувся до Варшави . де очолив волинський відділ Археологічного музею, а з 1952 року став працювати в Краківському відділі Інституту археології Польщі, був одночасно секретарем Польського Археологічного Товариства. Закоханий у рідну Волинь Олександр Цинкаловський організував у довоєнні роки археологічні розкопки, вивчав музейні та архівні матеріали. У 1933.....1934 роках під час розкопок відкрив печеру часів, висоцької культури. Цікаві археологічні матеріали були виявлені у городищі Чуб (Вололимирський повіт) та у Вікниках (Кременецький повіт), де було відкрито оселю римської культури (11 111 сг.). Він досліджував також пам'ятки трипільської культури на Волині. (Бірки, Городок. Шумськ), культури кулястих амфор (Крилів, Лапаївка. Литовєж). культури шнурової кераміки, розкопки лужицької культури у Млинськах. О. Цинкаловський обстежив давньоруські городиша (Білів. Боремиль, Зимно Пересопниця, багато інших). [41,43]

Вчений завзято працював у справі охорони пам'яток, рятував багато випадкових знахідок, постійно вчив людей шанувати і оберігати пам'ятки давнини. Він передав до музеїв близько 20 рукописів кінця XVI—XVII ст. та 300 стародруків. Під час частих подорожей Цинкаловський мав нагоду оглядати Богородчанські іконостаси і окремі ікони, видатних малярів XVI—XVII ст. Була тривала суперечка щодо часу і авторства Богородчанського іконостасу. Йому вдалося виявити в с. Хорові біля Локач ікони, які

нагадували богородчанські. Це були твори Іова Конзелевича і Хорівську церкву вони потрапили із Загорівського монастиря. Влітку 1931 року він виявив у с. Вощатин, що недалеко від Устилуга. великий золотий іконостас, такий великий, то справляв враження, ніби був втиснутий силою до цієї малесенької церкви. Він сяяв позолотою колон, карнизів,... у всій своїй красі і монументальності. Іконостас був виготовлений Іовом Кондзелевичем. Розміри його були завелекі, отже він був перевезений сюди також, мабуть, із Загорівського монастиря. Найвидатнішим досягненням О. Циикаловського була праця "Стара Волинь і Волинське Полісся", видана накладом Товариства "Волинь" у Вінніпезі (Канада) в двох томах у 1984 1986 роках. [41,43] Тут подаються відомості про всі села і міста. їх історія, походження назв, визначні пам'ятки, урочища. Назви останніх цінні для науки, бо вони підказують багато для археологів, дослідників історії. У словнику можна знайти найрізноманітнішу інформацію. Наприклад, в XVI ст. в смт Головно Любомльського району було виробництво великих човнів "ком'яг". якими сплавляли до Припяті збіжжя. Ком'яги з Головна плавали до Пінська і Кисва.

Цінною є книга О. Цинкаловського "Старовинні пам'ятки Волині" (Торонто. 1975). В ній, наприклад, знаходимо відомості про місце не існучих тепер дерев'яних церков у м. Володимирі-Волинському. які були збудовані в XII XVI ст. Відомості про них передають легенди в народі, літописи і ревізії замків з 1545 р. На увагу заслуговує "стародавня" пам'ятка-церква, що достояла в центрі міста до 1859 р., потім згоріла під час великої пожежі. Частини ікон, рукописних книг дозволяють зарахувати цю Виденську церкву до XIV—XV ст. Існування цих споруд підтверджується також назвами урочищ Церковиша. Монастириша. Ротонди, Святе, Купелі (де відбувалося хрещення). Цікаві в цій книзі ілюстрації, деякі з них унікальні. Це фото дерев'яних церков, дзвіниць, яких вже нема (дзвіниця XVII ст. в с. Велика Глуша Любешівського району; дзвіниця в с. Колодно Збаразького району Тернопільської області, яка, згідно легенди, була збудована матір'ю гетьмана Івана Мазепи; церква XVII ст. на хуторі Михнівка Камінь-Каширського

району). Олександр Цинкаловський є автором кількох монографій про волинські міста — Володимир-Волинський, Кременець, а також монографії про річку Прип'ять. Ще до Другої світової війни видав друком в НТШ у Львові "Матеріали до історії археології Волині", багато статей вченого розсипані в журналах "Наш світ", "Життя і знання" [41,43]

Свої матеріали вчений пропагував на різних наукових конференціях, з'їздах. В 1940 році О. Цинкаловський був учасником з'їзду дослідження неолітичної культури в Києві, на якому виголосив доповідь "Трипільська культура на Волині". У тому ж році в Інституті Марра в Ленінграді цікаву дискусію викликали його доповіді "Оборонна система княжого города Володимира" та "Де знаходився город Всеволош". Працював багато О. Цинкаловський як діяч Польського Археологічного Товариства в Кракові, стараннями якого видав книги "Матеріали до прадзеюв Волиня і Полєся Волиньского" та "Археологічну карту Волині і Волинського Полісся".

У 70—80-ті роки XX ст. Олександр Цинкаловський активно співпрацював з Українським суспільно-культурним товариством, друкував багато статей на сторінках газеги "Наше слово" і щотижневика "Наша культура". Тут він виступав під псевдонімом 0. Волинець. [41,43]

Помер і похований О. Цинкаловський у Кракові. Він залишив цінні матеріали про давнину Волині. Ці матеріали варто зібрати і видати. Слід також подумати про увічнення його імені на Волині.

Арсен Васильович Річинський

Народився 12 червня 1892 р. у с. Тетельківці Кременецького повіту колишньої Волинської губернії (тепер Тернопільська область) у родині священика. Закінчив Житомирську духовну семінарію і медичний факультет Київського університету. [41,127] З 1922р. по 1939р. працював лікарем у Володимирі-Волинському [Рис.22.]. Активіст українського церковного і громадського руху. Один з ініціаторів скликання Українського церковного

зїзду в Луцьку в 1927 р. Автор багатьох книг з історії церкви і релігійної думки в Україні. Постійно переслідувався польськими властями.

Із приходом радянської влади був заарештований 20 жовтня 1939р. міським відділом НКВС Володимира-Волинська. Засуджений Особливою нарадою при НКВС СРСР 5 травня 1942 р. за ст. 54-3 КК УРСР на 10 років у Інатаборі. Звільнений у 1949 р. Із 1949 по 1956 рр. перебував на спецпоселенні в Казахстані. Помер 13 квітня 1956 р. Похований на кладовищі станції Джусали Кзил-Ординської області Казахстану.

Батьки прагнули дати синові належну освіту. Спочатку Арсен навчався у Кременецькій гімназії, згодом - у Житомирській духовній семінарії. З дитинства виявляв цікавість до історії та культури свого народу, а тому був постійним учасником літературних та музичних заходів у навчальних закладах, а також членом гуртка, який вивчав історію України. Вели гурток по черзі викладачі семінарії - члени «Товариства дослідників Волині», що активно діяло у Житомирі на початку XX століття. Товариство не тільки

видавало наукові збірники, а й вело просвітницько-виховну роботу, запрошувало на засідання майбутніх священиків. [41,127]

Арсен Річинський випускав у семінарії рукописні збірки, журнали. Всебічно обдарований юнак наполегливо шукав себе. І Можливо, тому у 1911 р. став не священиком, а вчителем церковно-приходської школи с. Сіднярки Луцького повіту. І хоча вчителював і недовго, та любов до школи, інтерес до дітей зберіг на все життя. Восени 1911р. Арсен Річинський вступив на медичний факультет Варшавського університету, а з початком Першої світової війни перевівся у Київський університет Святого Володимира, навчання в якому закінчив у 1919 р. в Варшаві, й у Києві він був організатором студентських літературних та музичних вечорів, наукових зібрань, де виступав із доповідями та повідомленнями, І готував рукописні звіти, в яких виявилася ще одна грань його обдарованої натури - вміння малювати. Після закінчення медичного факультету Річинського направили в

м. Із'яслав. Саме тут, на західній Волині, розгорнулася його діяльність в царині рідної культури. Він бере активну участь у проведені концертів, шкільних свят, вистав. Навколо нього і гуртується коло національне свідомої інтелігенції, яке прихильно зустріло започаткований ним часопис «Нові дороги». Річинського І обрали членом шкільного комітету повітової управи.

Розвиток українського шкільництва стримувала відсутність кадрів. Більшість народних учителів погано знали українську мову, літературу, історію. Тому Міністерство освіти Української Народної Республіки розробило спеціальну програму й організувало у кожній губернії курси українознавства для народних учителів. На Волині такі курси діяли в Острозі на базі жіночої гімназії графині Блудової. Арсен Річинський був одним з організаторів цієї справи. Курси, на яких він читав лекції з історії України, не раз збирали сотні слухачів. Громадсько-просвітницька діяльність Арсена Річинського була призупинена крахом УНР та польською окупацією Волині. Цивільне управління земель Волинських та Подільського фронту не могло не звернути уваги на вільнодумного лікаря. Його призначили молодшим лікарем повітової лікарні у Заславлі, а через кілька місяців перевели дільничним лікарем повітової лікарні у с. Тростянець під Луцьком. Тут, у Тростянці, він познайомився з дочкою сільського священика Павла Прокоповича - Ніною і взяв із нею шлюб. Фактично Арсен Річинський був позбавлений можливості вести громадську та культурну роботу. Це було своєрідне заслання, і з якого він вирвався лише через два роки, коли домігся посади лікаря у Володимирському повіті, а згодом у м. Володимирі-Волинському. Саме тут він розгорнув енергійну просвітницьку діяльність, провідним напрямом якої стала боротьба за українізацію і на Волині Автокефальної православної церкви Польщі. Слід зазначити, що у міжвоєнне двадцятиріччя ця боротьба набирала інколи драматичних рис. Український рух у православній церкві в Польщі виріс на грунті історичного досвіду, коли Російська православна церква докладала значних зусиль для денаціоналізації українців. З іншого боку, багаторічне сусідство з

католицизмом також підштовхувало його до надання Православній церкві у Польщі українського національного характеру. До цього долучився і швидкий ріст національної свідомості волинян. Український рух відразу став в опозицію щодо ієрархії церкви, яка залишалася на проросійських позиціях, і щодо Польської держави, яка мала намір підпорядкувати собі усе церковне життя.

Українізацію православної церкви діячі цього руху бачили як поступовий процес. Вони вважали, що оскільки парафії з українським населенням складали 70 відсотків вірних, то українці повинні мати вирішальний голос при вирішенні прав не лише в українських єпархіях, а й у справах, що стосувалися усієї Православної церкви в Польщі.

Першим кроком на шляху українізації церкви став Волинський єпархіальний з'їзд духовенства і мирян, який відбувся 3-го жовтня 1921 р. у Почаєві. [41,127] Незважаючи на протести деяких проросійських елементів, з'їзд у справі українізації Богослужінь ухвалив: «Жива віра вимагає й живої віри в молитвах і в Службі Божій, через те треба перейти від церковно-слов'янської мови до народної, І живої мови української. Ця ухвала передбачала, що такий перехід має відбутися поступово, в міру того, як будуть перекладатися й ухвалюватися церковною владою необхідні богословські книги. Одночасно з'їзд ухвалив негайно перейти до відправи Богослужінь слов'янською мовою з українською вимовою, передбачив утворення спеціальної комісії для перекладу Святого Письма та богослужбових книг українською мовою.

Крім цієї ухвали, було прийнято ще й інші рішення, спрямовані на національно-церковне відродження українського народу . Делегати з'їзду висловили протест проти зменшення кількості православних парафій, одержавлення церковної землі, втручання і державних властей у церковні справи.

Рішення почаївського з'їзду дали поштовх для подальших дій. Незважаючи на відсутність єдиного організаційного центру і український

церковний рух міцнів. Із ним змушена була рахуватися церковна ієрархія. Під тиском обставин Священний синод змушений був піти на значні поступки українізаторам. Своїми ухвалами від 16 червня 1922 р. і 3 вересня 1924 р. він дозволив:

1) українську вимову літургійних старослов'янських текстів;

2) проголошення проповідей українською мовою;

3) український церковний хор;

4) навчання дітей релігії українською мовою;

5) видання у синодальній друкарні церковного двотижневика «Духовна бесіда» [41,127]

Однак прийняті ухвали в життя впроваджувалися досить повільно, нерідко ігнорувалися зрусифікованим православним і духовенством,і церковною ієрархією, які й надалі намагалися втримати «русский дух» в церкві. Маючи у руках важелі церковної влади, проросійські елементи використовували тиск, шантаж, репресії проти священиків і мирян, які прихильно ставилися до автокефалії та українізації. Доходило навіть до фізичного знищення опонентів. Так, 8 лютого 1923 р. російський шовініст, фанатик, і архімандрит Смарагд (Петро Латишенков) пострілом із пістолета застрілив митрополита Варшавського і всієї Польщі Юрія Ярошевського. [41,127]

На заваді українізації церкви стала і польська адміністрація, яка прихильніше ставилася до русофільських тенденцій у і церковному житті. Про це свідчить, наприклад, лист міністра віросповідувань і народної освіти волинському воєводі, датований 23 і вересня 1925 р. «Органи державної влади й управління, - писалось у ньому, - не можуть прихильно ставитися до процесу українізації І православної церкви. Українське релігійне життя на Волині тісно пов'язується із піднесенням національної свідомості. В кінцевому рахунку це може призвести до відокремлення Православної церкви на Волині від інших православних церков у Польщі, послабити | впливи центральної духовної влади у Варшаві та погрожує об'єднанням

православних Волині з національною київською церквою. Вважаю недоцільним сприяння політиці українізації церкви зі сторони Волинського воєводського управління».

Незважаючи на перешкоди, діячі українського церковного руху не припиняли боротьби за надання Православній церкві виразного національного характеру і наближення її до народу. Вони розсилали у різні державні церковні установи численні меморіали, і відозви, заяви, висилали делегації у Варшаву до митрополита Діонісія. Зокрема, парафіяни православної кафедри у Володимирі- Волинському в своєму зверненні від 4 серпня 1926 р. до головних проводирів польського народу, навівши приклади нездорових тенденцій у Православній церкві, писали: «...Честь Православної церкви, добробут громадян та інтереси польської держави вимагають термінового внормування і покращення ситуації. [41,127] Вважаємо необхідним:

1) оздоровити суспільне культурно-церковне житія шляхом персональних змін у керівництві Православної церкви і залученні І до роботи української людності. Першим кроком у цьому повинно стати створення самостійної української єпархії на Волині і Поліссі з православним єпископом, єпископською курією та українським духовним шкільництвом;

2) видати урядове розпорядження про те, що там, де православне населення бажає введення української мови як літургійної, і не повинно бути зі сторони цивільних властей жодних перешкод, ані явних, ані таємних;

3) припинення всіляких переслідувань українських церковних діячів, забезпечення їм громадянських прав і вільний розвиток Православної церкви в Польщі». Хоч під цим зверненням підписів не було, проте волинський воєвода, інформуючи Міністерство віросповідань, писав, що, найвірогідніше, одним із авторів звернення є доктор А. Річинський. Подібні вимоги ставила делегація православних волинян, яка в 1925 р. прибула до митрополита Діонісія у Варшаву" . [41,127]

Із часом український церковний рух набирав усе чіткіших організаційних форм. Душею цього руху став лікар із Володимира-Волинського Арсен Річинський. Вважаючи церкву одним із найважливіших двигунів культурно-національного життя, А. Річинський висунув ідею скликання у Луцьку Українського церковного з'їзду, який би врегулював усі найпекучіші проблеми церковного життя. Для реалізації своєї мети А. Річинський використав з'їзд українських культурно-освітніх організацій Волині, який відбувся в Рівному 26 вересня 1926 р. На цьому з'їзді Річинський домігся включення у порядок денний питання про церковні справи. У прийнятій резолюції з'їзд висловився за необхідність створення Волинської української церковної ради, а також направив митрополиту Діонісію меморіал, в якому ставилася низка вимог щодо подальшої українізації церкви. Подібний меморіал українські громадські діячі надіслали і волинському воєводі.

До справи скликання українського церковного з'їзду Річинський залучив культурно-освітні організації. Його ідею підтримали українські політичні партії, що діяли на Волині. Зокрема, Центральний комітет Партії українського народного єднання у меморіалі, надісланому 18 березня 1927 р. міністерству віросповідувань, вимагав позбавити церкву російських впливів і провести її українізацію15. В цю акцію найбільш активно включилися філії «Просвіт». При повітових комітетах і управах стали створюватися церковні комітети, які розсилали по селах відозви до населення, збирали підписи селян на скликання з'їзду. Такі відозви, наприклад, поширювалися у Млинівській, Вербівській, Крупецькій і Радзивілівській гмінах Дубнівського повіту. Проведена робота дала свої результати. Багато парафій на Волині почали домагатися відправи богослужінь українською мовою і висловилися за скликання з'їзду". Невдовзі був створений оргкомітет, до складу якого увійшли представники всіх повітів Волині, міста Берестя Поліського воєводства. Очолив його А. Річинський. Комітет розпочав переговори з митрополитом Діонісієм із метою отримати дозвіл на проведення такого

з'їзду. 7 лютого 1927 р. А. Річинський від імені редакції журналу «На Варті» звернувся до митрополита з проханням «про уділення благословення на скликання у м. Луцьку Українського православного церковного з'їзду духовенства і мирян за участю митрополита або кого-небудьз єпископів». Розглянувши це прохання на засіданні, Священний синод 26 лютого 1927 р. прийняв постанову, в якій визнав намічений у Луцьку з'їзд «у церковному відношенні недоцільним і непотрібним» і наказав усьому духовенству під страхом канонічної відповідальності «не осмілюватися бути присутнім на цьому з'їзді та брати участь у його роботі». [41,127]

Ієрархів православної церкви в Польщі не на жарт налякала ідея скликання Українського церковного з'їзду. Вони організували шалене цькування його організаторів. З цією метою навіть був заснований журнал «Свет истини», перший номер якого вийшов у травні.

Не отримавши дозволу на проведення з'їзду, організатори звернулися за ним до цивільних адміністративних властей, які опинилися перед складною дилемою. З одного боку, заборонити проведення з'їзду вони не могли: для цього не було жодних правових підстав. Заборона викликала б лише погіршення і без того напружених українсько-польських відносин. З іншого ж, дозволити також не можна було, оскільки в середовищі церковної ієрархії посилились би опозиційні настрої щодо польських властей. Незважаючи на вагання адміністрації, дозвіл на проведення з'їзду організатори отримали.

Як передбачалося, з'їзд розпочав роботу 5 червня 1927 р. у Луцьку. Прибуло 565 делегатів із Волині, Полісся, Холмщини. В його роботі брали участь представники багатьох політичних партій, різних інституцій, гості. Роботу з'їзду висвітлювала велика група журналістів. [41,127]

Про важливість і авторитетність з'їзду свідчить те, що на з'їзд прислали вітальні телеграми громади УАПЦ із Франції, Швейцарії, Чехословаччини. З'їзд привітали студентські українські громади з Подебрад,

Праги, Варшави, представники українських емігрантських кіл, парафіяни багатьох міст і сіл Волині, Полісся, Холмщини, Підляшшя.

На розгляд з'їзду було винесено вісім питань, що стосувалися проблем українізації і демократизації внутрішнього устрою і життя Православної церкви у Польщі. Досить жвава дискусія розгорнулася навколо доповіді «Сучасний стан церковно-релігійного життя української людності в Польщі», з якою виступив А. Річинський. Доповідач навів конкретні факти сваволі в управлінні церковним господарством, занепаду релігійного життя, ширення в церкві політиканства. Арсен Річинський запропонував створити постійне колегіальне представництво - Виконавчий церковний комітет, який надав би рухові організованого характеру і мав авторитет духовної і цивільної влади, користувався безумовним довір'ям народу.

Для виконання прийнятих з'їздом рішень був створений Український церковний комітет, до якого увійшли представники з усіх повітів Волині, Південного Полісся, Холмщини й Підляшшя. Його очолив Арсен Річинський.

Тоді синод Православної церкви у Польщі у відповідь на Луцький з'їзд скликав 16-17 червня цього ж року у Почаєві альтернативний з'їзд. Склад делегатів відбирався ієрархами таким чином, щоб на нього не потрапив жодний прихильник українізації церкви. Русофільська позиція організаторів з'їзду забезпечила прийняття ухвал, бажаних для ієрархів церкви і прихильників русифікаторських тенденцій. Делегати цього з'їзду духовенства і мирян ухвалили:

«1. Мова Служби Божої повинна бути церковнослов'янською.

2. Українізація церковноприходського устрою, яка вимагає виборності духовенства і вищої церковної влади, є неканонічною і разом з тим може втягнути Православну церкву в Польщі на шлях політичних пристрастей та боротьби і тому цілком неприпустима». [41,127]

Рішеннями почаївського з'їзду обурилися навіть ті, хто до цього часу пасивно ставився до церковних проблем. Епілогом обох з'їздів став інцидент

у Луцькому соборі 20 червня 1927 року. Під час Служби Божої, яку відправляв митрополит Діонісій, хор, незважаючи на заборону, співав українською мовою. Коли митрополит перервав службу і наказав випровадити хор із собору, то з натовпу пролунали окрики «Геть з москалями». [41,127]

Український церковний комітет, який очолював Арсен Річинський, із дозволу властей почав проводити повітові й окружні церковно-народні з'їзди. Той, що відбувся 6 листопада 1927 р. у Володимирі-Волинському, прийняв досить радикальні резолюції. Зокрема, з'їзд домагався призначення на Волинь українців - православного єпископа і двох єпископів вікарних. Усі постанови почаївського зібрання повітових протоєреїв та благочинних і членів російських політичних партій з'їзд проголосив недійсними і нікого не зобов'язуючими.

Український церковний комітет розпочав проводити по селах своєрідний плебісцит про мову богослужіння. Заяви з домаганнями української служби Божої надійшли у Комітет від 572 сільських громад Волинської єпархії33. Все частіше лунали голоси про відокремлення й усамостійнення Волинської єпархії від Православної церкви у Польщі.

У зв'язку з цим проросійське духовенство вбачало у діяльності А. Річинського та УЦІС велику загрозу. У хід пустили наклепи, погрози. А протоієрей Борщикевич зі своїми однодумцями навіть звернувся до волинського воєводи з проханням про адміністративне виселення Річинського з Володимира-Волинського, сподіваючись хоч таким чином приборкати український церковний рух. Але воєвода зіслався на відсутність законної підстави для цього.

15 квітня 1929 р. синод за «ворожу і шкідливу для Православної церкви у Польщі діяльність» відлучив А. Річинського від церкви, проголосивши йому анафему. [41,127] На цей акт синоду українська громадськість зреагувала досить рішуче. Посол Іван Власовський звернувся з відкритим листом до митрополита Діонісія, в якому доводив, що постанова

синоду є відходом від фактичної і моральної правди. Сам Арсен Річинський звернувся до суду з проханням перевірити відомості про порушення ним церковних канонів. Призначена для розслідування комісія повністю виправдала А. Річинського, не виявивши жодних порушень з його боку. Львівський часопис «Діло» у декількох номерах опублікував широкий коментар Річинського з приводу цієї наклепницької справи.

Протести проти відлучення від церкви Арсена Річинського йшли до Варшавського митрополита від окремих осіб, цілих парафій, українських організацій і політичних партій. Наприклад, 50 парафіян Володимир-Волинського собору в знак протесту проти ганебного синодального акту вимагали і їх піддати анафемі. Напруга між українською церковною громадськістю і проросійською ієрархією наростала.

Такий неприродний стан у стосунках між духовенством і мирянами довго існувати не міг. На поступки пішли обидві сторони. Підтиском мирян митрополит Діонісій у серпні 1928 р. змушений був визнати домагання українців справедливими. Він видав відозву, в якій пояснював, що нема ані канонічних, ані догматичних перешкод для відправлення літургій національними мовами і все залежить від волі населення.

На поступки пішов і Арсен Річинський. 20 лютого 1930 р. він написав заяву з проханням прийняти його в лоно церкви. Синод, розглянувши її, 22 березня 1930 р. зняв із Річинського анафему.

З 1929 по 1933 рр. Арсен Річинський працює над своєю головною книгою «Проблеми української релігійної свідомості», яка побачила світ у 1933 р. і була випущена коштом автора за допомогою Українського кооперативного банку в Бресті. Як зазначає у передмові Арсен Річинський, написання цієї книги спричинене браком наукових досліджень української церковної справи

20 жовтня 1939 р. Арсен Річинський був заарештований НКВС і ув'язнений у Володимир-Волинській тюрмі. Ось витяг із кримінальної

справи, що зберігається у фондах Державного архіву Волинської області: «Владимир-Волынский Г. О. НКВД [41,127]

26 августа 1940 года

Постановление о приобщении вещественных доказательств

Я, начальник 11 отделения Владимир-Вольнского городского отдела НКВД - капитан госбезопасности Розов, рассмотрев материалы дела № 19792 на Речинского Арсения Васильовича, нашел:

1) Обвиняемый Речинский Арсений Васильевич, являясь руководителем и идеологом украинского автокефального движения на Волыни, в 1932-1933 годах написал и распространил в Польще, Германии, Канаде и других странах книгу «Проблеми української релігійної свідомості». В указанной книге антисоветского содержания обвиняемый Речинский Арсений Васильович, имея целью разжечь национальную вражду, злобно клевещет на русский й украинский народ.

2) В архивах изьяты протоколи правлення Владимир-Волинського националистического «Союза украинок» за № 35, 36, 83, 84, 106 й 107 с участием жены Речинского - Нины Павловны в качестве члена правлення зтого союза.

Речинский Арсений Васильевич руководил хором «Союза украинок» - смотреть протокол № 36. 10 апреля 1936 года «Союз украинок» принял решение об организации богослужения в память Симона Петлюри (смотреть протокол № 8 п. 3).

3) В польских полицейских архивах обнаружен формуляр от 5 сентября 1935 года о Речинском Арсений Васильевиче о связях последнего с рядом украинских националистов из группы ОУН и украинскими националистическими организациями за границей:

а) «Союз украинских самостийников» в Виннипеге (Канада);

б) «Украинская громада» в Берлине;

в) центральная библиотека украиноведения при научном институте в Берлине;

г) украинская библиотека имени Симона Петлюры в Париже;

д) издательство "Тризуб" во Франции.». [41,127]

Оскільки Арсен Річинський не належав до жодної політичної партії, слідство затягнулося. Володимир-Волинська в'язниця була переповнена, тому Річинского разом з іншими політичними в'язнями вивезли у тюрму селища Сухобезводне Горьковської області. З причин, досі не з'ясованих, Річинський був засуджений лише 5 травня 1942 р. Особливою нарадою при НКВС СРСР за ст. 54-13 КК УРСР на 10 років виправних робіт у таборах. Ув'язнення відбував в Інатаборі, де працював лікарем. Був звільнений у 1949 р., але додому на Волинь повернутися йому не дозволили. Працював на спецпоселенні у Казахстані лікарем-судмедекспертом. Крім лікарської роботи, Річинський займався на засланні і науковою працею в галузі акушерства. Його статті у 1952-1953 рр. друкувалися в журналі «Здоровье Казахстана».

Але здоров'я самого лікаря-подвижника було підірване перебуванням у в'язницях і таборах. 13 квітня 1956 р. в Арсена Васильовича стався крововилив і він помер. Похований на кладовищі станції Джусали Кзил, Ординської області.

Після смерті Арсена Васильовича Річинського його родина повернулася до Володимира-Волинського. Ніна Павлівна померла у віці 95 років 18 грудня 1995 р. Старша дочка Ярослава померла 1988 р. [41,127]

Менша дочка Людмила Арсенівна мешкає у місті Нововолинську.

Патріотична громадськість Західної України ще у тридцяті роки вшанувала працю Арсена Річинського. Його ім'я було занесено на сторінки «Української загальної енциклопедії» (т. 11, Львів, Станіслав, Коломия, 1931 р.). Буде згаданий він і в «Бібліографічному словнику України», який готують до друку працівники Інституту бібліографічних досліджень при науковій бібліотеці імені В. Вернадського НАН України.

Омельян Дверницький.

Вивчення питання зародження і розвитку музейної справи на Волині неможливе без врахування доробку Омеляна Миколайовича Дверницького (1838-1906) - голови з'їзду мирових суддів Володимир-Волинського повіту, голови ради Володимир-Волинського Свято-Володимирського православного церковного братства, відомого у краї знавця і любителя старовини. [41,91] О.Дверницькому належить ініціатива створення та налагодження належної діяльності одного з перших на Волині музейних закладів, яким стало відкрите при братстві у грудні 1887 року давньосховище - музейний заклад релігійного спрямування. Поява таких закладів, що функціонували при православних церковних осередках, стала одним з помітних явищ суспільно-політичного життя Волині другої половини XIX - початку XX століть. Закономірно, що О.Дверницький був обраний завідувачем давньосховища. До налагодження його діяльності він залучив також настоятеля Володимиро-Василівської церкви міста о.Д.Левицького, учасника польського повстання 1863 -1864 років П.Нетецького відомого у майбутньому дослідника Волині, яким став О.Цинкаловський, та низку інших осіб. [41,91]

Провідним напрямом діяльності давньосховища Володимир-Волинського Свято-Володимирського православного церковного братства був збір і збереження старовинних церковних пам'яток, вивчення та популяризація їх історії. Давньосховище розташовувалося у колишній ризниці Успенського собору (Мстиславового храму) - пам'ятці архітектури XII ст. [41,91] Для зберігання експонатів тут було створено належні умови. Не став винятком і період реставрації Успенського собору (1896-1900 роки), коли експозицію було тимчасово перенесено в приміщення одного з монастирів Володимира-Волинського.

О.Дверницькому належить визначне місце й у створенні експозиції цього закладу. Працюючи над експозицією, завідувач давньосховища

прагнув виставити для огляду усі наявні тут пам'ятки. Це бронзові хрести-енколпіони, виявлені під час розкопок у підвалах Успенського собору та на території інших церков міста Воподимира-Волинського і його околиць, ікони, церковний посуд, залишки іконостасів, інші предмети. Серед старовинних ікон на особливу увагу заслуговував оригінальний образ Благовіщення, написаний в 1579 році Феодосієм із Самбора на замовлення Мотрони Іваницької [41,91] .Окремий відділ давньосховища становили рукописні і друковані релігійні книги [41,91] Колекцію фотографій, гравюр та малюнків, що були представлені в іншому відділі давньосховища, започаткував професор Петербурзького університету А.Прахов. Він передав сюди фотознімки та негативи з видами культових споруд Волині (насамперед православних церков), виготовлені влітку 1886 року під час проведення у краї археологічних розкопок. Цю колекцію поповнив О.Дверницький, передавши у давньосховище 30 малюнків і фотографій [41,91] .

При давньосховищі було відкрито бібліотеку з читальнею. Під безпосереднім контролем О.Дверницького у приміщенні читальні в спеціально відведеному місці зберігалися книги наукового змісту [48,91] .

Таким чином завдяки зусиллям О.Дверницького експонати давньосховища були розподілені по відділах. Завідувач прагнув "розмістити все у вітринах за певною системою і смаком..." [48,91]. Отже, давньосховище, окрім цікавих експонатів, мало на той час у своєму розпорядженні відповідне експозиційне обладнання.

Поповненню експозиції давньосховища сприяли зв'язки О.Дверницького з іншими музейними закладами та науково-фомадськими товариствами. Завідувач тісно співпрацював з Історичним товариством Нестора-Літописця, Київською археографічною комісією, іншими установами пам'яткознавчо-музеєзнавчого спрямування. Відомо, що неодноразово до братської бібліотеки надсилав видання Київської археографічної комісії відомий вітчизняний історик О.Левицький.

О.Дверницький не лише дбав про поповнення експозиції давньосховища, а й ділився дублетними експонатами з іншими музейними закладами Волині. Так, дієву участь брав О.Дверницький у поповненні експозиції першого світського музейного закладу на теренах Волині - музею в селі Городок Ровенського повіту. Протягом першого року функціонування цього музею від О.Дверницького сюди надійшли цінні пожертвування [48,91].

Матеріали, зібрані у давньосховищі Володимир-Волинського братства цікавили дослідників. Тому О.Дверницький, як завідувач давньосховища, сприяв багатьом дослідникам-волинознавцям в опрацюванні й досконалому вивченні оригінальних старожитностей. Так, рукописні пам'ятки братського давньосховища при підтримці О.Дверницького тривалий час вивчав член Смоленського церковно-археологічного комітету Г.Бугославський. Результатом наукових студій вченого став реферат про рукописні Євангелія давньосховища Свято-Володимирського братства, що був виголошений у 1893 році на IX археологічному з'їзді у Вільно і викликав неабияку зацікавленість. На цьому ж з'їзді Г.Бугославський, продовжуючи лінію ряду доповідачів на попередніх археологічних з'їздах, звернув увагу на вкрай слабке вивчення у той час волинських пам'яток і закликав дослідників докласти максимум зусиль щодо вирішення цієї проблеми. За експонатами музею Свято-Володимирського братства вчений написав працю "Вольшские рукописньїе евангелия и апостольї", яка побачила світ у 1897 році за сприяння Московського археологічного товариства та його голови П.Уварової [48,91]. Досліджуючи також давній рукописний збірник житій православних святих - "Четы Мінеї", що зберігався у давньосховищі, Г.Бугославський виявив і опрацював невідомий до того часу варіант сказання про князів Бориса і Гліба, канонізованих православною церквою у другій половині XII ст. На основі власного відкриття дослідник підготував працю "Установление праздника в честь Святих мучеников князей Бориса и Глеба",

яку у тому ж 1897 році опублікувало Смоленське археологічне товариство[42,91].

Враховуючи те, що Г.Бугославський, очевидно, виявив намір не переривати роботу над вищеназваним твором та іншими рукописними пам'ятками Володимир-Волинського давньосховища, Смоленський церковно-археологічний комітет 26 березня 1898 року звернувся до голови ради братства О.Дверницького з відповідним листом. У цьому листі містилося прохання дозволити членові комітету Г.Бугославському продовжити вивчення рукописних старожитностей братського давньосховища і "утримати в себе ще на деякий час узяту ним із братського давньосховища місячну мінею XVI ст., щоб мати можливість переписати вміщену в мінеї службу св.мученикам Борису і Глібу" [48,91]. Ця робота Г.Бугославським була успішно завершена. Тому у протоколі загальних зборів членів Свято-Володимирського братства від 30 січня 1899 року з'явився запис: "На думку Бугославського має велике значення в археографічному відношенні видання означеної служби слов'янською мовою із дотриманням орфографії оригіналу і просить Братство прийняти це видання на свій рахунок" [48,91]. Протокол також засвідчує, що опікуватися виданням дослідження Г.Бугославського погодився секретар-діловод Київської археографічної комісії О.Левицький [48,92].

За багаторічну роботу з опрацювання рукописів давньосховища О.Дверницький у травні 1898 року запропонував обрати Г.Бугославського довічним дійсним членом братства. З цього приводу у протоколі засідань братства від 15 травня 1898 року зазначалося: "На основі V пункту братського уставу звання довічного дійсного члена братства може бути присвоєно загальними зборами братства тим особам, які своєю працею сприяють братству в досягненні його мети. Представляючи братству наукові праці із церковної археографії братчика Григорія Кириловича Бугославського, що відносяться майже виключно до опрацювання матеріалів,

які належать братському давньосховищу, пропоную обрати Бугославського довічним дійсним членом братства" [48,92].

В свою чергу і Г.Бугославський, досконало вивчаючи на протязі багатьох років оригінальні старожитності Володимир-Волинського давньосховища, був детально ознайомлений і позитивно оцінював подвижницьку діяльність завідувача давньосховищем. Так, часопис "Древности" - друкований орган Московського археологічного товариства помістив на своїх сторінках статтю Г.Бугославського, в якій автор вказував, що О.Дверницький цікавився історичним минулим Волині, вивчав пам'ятки її сивої давнини та створив православне братство, чим заслужено набув в краї почесної слави як обдарований і активний діяч. Завдяки його старанням заснований при братстві музейний заклад збагатився цінними рукописами, іконами та іншими старожитностями [48,92].

Однак не лише представленням збірок давньосховища для вивчення прагнув популяризувати старожитності краю його завідувач. Плідною була й праця О.Дверницького щодо публікації власних історико-краєзнавчих досліджень та надання зібраних і збережених старожитностей до послуг організаторів наукових виставок. У 1889 році він написав і видав ілюстровану книгу "Памятники древнего православия в г.Владимире-Вольїнском" [48,92]. Ця праця О.Дверницького готувалася до 900-річчя хрещення Русі і повинна була мати назву "Очерки церквей древнего Владимира" [48,92]. Однак через труднощі, пов'язані з отриманням ілюстрацій, книга вийшла із запізненням і під іншою назвою. Для написання цієї історичної розвідки, окрім багатьох археографічних джерел, віднайдених Київською археографічною комісією і наданих авторові її секретарем-діловодом О.Левицьким, були широко залучені рукописні і друковані пам'ятки, що зберігалися у братському давньосховищі. Рецензії на цю книгу відзначали, що автор не обмежився лише простим викладом фактів і наведенням цитат з тих чи інших документів, а вільно і вміло оперував обширним історико-документальним матеріалом, піддавши його

систематичній обробці. При оцінці роботи звернено увагу на певні її недоліки (довільність при трактуванні окремих подій, некритичне ставлення до низки неперевірених фактів та ін.). Однак, на думку рецензента, це не применшувало її значення [48,92].

Старожитності давньосховища надавалися О.Дверницьким і для експонування на різноманітних виставках місцевого та загальноросійського рівня. Так, у 1890 році на честь відвідання Волині російським імператором Олександром III у Свято-Троїцькому соборі міста Луцька за ініціативою О.Дверницького було влаштовано виставку церковних старожитностей зі збірок Володимир-Волинського Свято-Володимирського та Луцького Хрестовоздвиженського православних церковних братств. Часопис "Волынские епархиальные ведомости" з цього приводу писав, що цар "...вирішив оглянути виставку церковних старожитностей Свято-Володимирського Православного Братства, особливу турботу доклавшого для того, щоб зібрати у своєму давньосховищі дорогоцінні пам'ятки старовини, які наочно показують, що Волинь споконвіків була православною і російською. До цього зібрання і Луцьке Братство доклало деякі предмети, які воно зуміло за короткий термін (3 міс.) зібрати і тим покласти основу організації в себе такого ж давньосховища" [48,92].

У 1892 році у місті Володимирі-Волинському було підготовано та розгорнуто виставку з нагоди 900-річчя утворення Волинської єпархії. Тут експонувалися найцінніші історичні реліквії з колекції братського давньосховища: ікони Божої Матері та Святого Дмитрія з Успенського собору та Дмитріївської церкви міста, колекція рукописів і стародруків, інші пам'ятки [48,92].

Старожитності давньосховища Свято-Володимирського братства та й сама його діяльність широко популяризувалися і за допомогою археологічних з'їздів - своєрідних зібрань наукової громадськості Російської імперії, що стосувалися узагалі всіх пам'яток старовини: археологічних, антропологічних, архітектурних, малярських та ін. Так, на VII (Ярославль,

1887 рік) з'їзді обговорювалася проблема організації місцевих музеїв та потреби вироблення у зв'язку з цим положення про засади їх функціонування. З відповідною доповіддю на з'їзді виступила голова Московського археологічного товариства графиня П.Уварова. Доповідь лягла в основу її ж книги "Областные музей", що побачила світ у 1890 році. У виступі П.Уварова зробила спробу класифікувати місцеві музеї Російської імперії, охарактеризувала кожен тип музейних закладів і навела конкретні приклади такої класифікації по регіонах. При характеристиці таких провінційних музейних закладів, як давньосховища, голова Московського археологічного товариства як приклад для наслідування назвала давньосховище Володимир-Волинського Свято-Володимирського православного церковного братства. П.Уварова відзначала, що "засноване воно у 1887 році, розміщене в ризниці собору, давнього храму на Волині, збудованого I в XII ст. князем Мстиславом Ізяславичем, і не може не принести користі справі підтримки православ'я на цій здавен російській околиці нашої вітчизни"[48,92]. В додаток до статті П.Уварової в матеріалах з'їзду була надрукована "Краткая опись предметов, I поступивших в древлехранилище Свято-Владимирского Братства по 1-е января 1889 года яка свідчила, що вже за I перший рік існування цей заклад зміг зосередити вартісну колекцію пам'яток церковної старовини.

Найширше експонати Володимир-Волинського давньосховища були представлені на XI археологічному з'їзді, що проходив у Києві в серпні 1899 року. До його початку члени Київського відділу Попереднього комітету з організації з'їзду, ознайомившись зі змістом одержаних даних про колекції волинських музейних закладів, звернулися з листами-проханнями надіслати відібрані пам'ятки старовини на виставку з'їзду. Матеріали архіву Володимир-Волинського Свято-Володимирського православного церковного братства свідчать, що, вивчивши надіслані дані та "Краткую опись предметов, находящихся в Древлехранилище Православного Свято-Владимирского Братства в г.Владимире-Волынском", члени Попереднього

комітету запросили на виставку 34 експонати І давньосховища. Серед них - ікони Благовіщення та Святого Дмитрія, 16 рукописів, 9 стародруків, акварельні малюнки, фотознімки і гравюри.

О.Дверницький та братчики розглянули це звернення на загальних зборах 30 січня 1899 року і ухвалили переадресувати його на розгляд вищого керівництва, тобто, у даному випадку тодішнього архієпископа Волинського і Житомирського Модеста [48,92].У червні 1899 р. дозвіл з Житомира на тимчасову передачу експонатів братського давньосховища для виставки XI археологічного з'їзду був отриманий. При цьому архієпископ зазначав, що "...будь-яку витрату або пошкодження... братство приймає під свою відповідальність" [48,92].Після завершення роботи з'їзду старожитності неушкодженими й у повному складі були повернуті давньосховищу, а голова з'їзду П.Уварова надіслала братству подяку за представлення на виставку таких І цінних пам'яток і запропонувала братчикам із колекцією їхнього давньосховища взяти участь у наступному XII археологічному з'їзді, місцем проведення якого був обраний на цей раз Харків . Також голова Московського археологічного товариства в супроводі О.Дверницького та інших волинських краєзнавців відвідала давньосховище братства та інші музейні заклади краю для ознайомлення з цікавими у науковому відношенні волинськими старожитностями. [48,92]. Похований О.Дверницький біля Успенського собору. [Рис.23].

Підсумовуючи викладений матеріал, варто зазначити, що поява одного з перших музейних закладів Волині - давньосховища Володимир-Волинського Свято-Володимирського православного церковного братства стала помітним явищем суспільно-політичного та наукового життя краю другої половини XIX ст. Завдяки подвижницькій діяльності його завідувача О.Дверницького та інших волинських аматорів музейної справи у давньосховищі було зосереджено вартісну колекцію. За ініціативою О.Дверницького ці старожитності інтенсивно залучалися до наукового обігу, слугуючи, таким чином, вагомим засобом висвітлення минулого краю за

допомогою ґрунтовних наукових розвідок, різноманітних виставок, сприяючи поглибленню історико-краєзнавчих досліджень регіону Завдяки такій самовідданій роботі до наших днів дійшла низка безцінних пам'яток минувшини, які є гордістю матеріальної духовної культури українського народу. Відомо, що ще у 1911 році значна частина експонатів (головним чином стародруки і рукописи) була передана до Волинського єпархіального давньосховища. З початком Першої світової війни старожитності, що залишилися; давньосховищі міста Володимира-Волинського довелося евакуювати до Харкова. Тут у місцевому художньому музеї дотепер зберігаються рештки експонатів давньосховища, серед яких унікальна ікона "Благовіщення" 1579 року маляра Федуска з Самбора [48,92].

Єпископ Фадей.

Священномученик Фадей (у миру Іван Васильович Успенський) народився 12 листопада 1872 року в сім'ї приходського священика Василя і дружини його Лідії, у яких було сім синів і дві дочки. Місце народження майбутнього святителя - село Наруксово Лукояновського повіту Нижньогородської губернії. [8,2].

Хрестив сина батько, священик Василь Федорович Успенський, про якого відомо зовсім небагато. Архівні дані свідчать, що він народився у 1847 році у священницькій сім'ї, у 1870 році закінчив Нижньогородську Духовну семінарію, а 11 жовтня того ж року був рукопокладений в ієрея. Потім В.Ф. Успенський відбув на служіння в село Наруксово.

Дід майбутнього владики також був священиком, «полум'яним молитвеником, людиною смиренного і щедрого серця», - відзивалися про нього сучасники. тому Іван, якого дід любив більше за інших і, люблячи, називав «архієреєм», разом з братами Володимиром і Олександром скоро зрозумів своє покликання і теж пішов учитися по духовній лінії. Старший брат Івана, Олександр, після закінчення Нижньогородської семінарії разом з ним у 1892 році вступив до Московської Духовної академії. Молодший брат, Володимир,

навчаючись у семінарії, був єдиним «круглим відмінником у своєму класі», згодом вчився в Санкт-Петербурзькій Духовній академії.

Початкову освіту Іван здобув у Нижньогородському Духовному училищі, згодом - у Духовній семінарії. Навчання в семінарії він завершив у 1892 році. Протягом усього навчання в духовних школах Іван входив у четвірку кращих учнів. [8,2].

До Московської Духовної академії Іван вступив в той час, коли ректором академії був архімандрит Антоній (Храповицький), з яким він зблизився і згодом подружився. Дивувало, радувало і підтримувало те, що до ректора можна було прийти у будь-якій справі чи у будь-який час.

Навчаючись у Духовній академії, Іван Васильович вдосконалював свій внутрішній світ, проявляючи в цій справі рідкісне терпіння. Бажаючи знати про себе все достеменно, він вів щоденник. Відкриваючи, таким чином, свою душу, молода людина зберігала дивовижну цнотливість івитонченохристиянську делікатність, записуючи тільки дійсно істотне і важливе для духовної роботи. Ніжна душа його, яка зберегла дитячість і простоту, прагнула лише любові до Бога і бездоганного виконання заповідей, і він пильно стежив за моментами ослаблення цієї любові та знов і знов звертався за допомогою до Бога. Він всіляко ухилявся від товариських трапез із вином і картами і від веселих академічних гулянок, прагнучи виконати всі молитовні правила і невпинно молитися. У глибині душі Іван Васильович твердо вирішив не одружуватися, триматися чернечого способу життя. Це рішення він висловив одного разу в розмові з отцем ректором. «Звичайно, ви будете ченцем, у вас настрій такий», - відповів о. Антоній. [8,3].

Ще будучи студентом академії, Іван Васильович вперше побачив о. Іоанна Кронштадтського. Це відбулося 18 січня 1895 року на літургії в Троїце-Сергієвій Лаврі. «За подячною молитвою довелося бачити вираз обличчя, яке із збентеженням тільки вміщав слабкий розум. Це було обличчя ангела!» - писав Іван Васильович у своєму щоденнику. - «Тут одне небесне життя і немає нічого земного. Розчулене славослів'я і подяка про невимовний

дар, значення якого він так ясно розумів і бачив». Передбачаючи пастирський шлях Івана Васильовича, у якого тоді ще були сумніви щодо своєї дороги, о. Іоанн Кронштадтський передрік, як той прославить Господа, наперед вказавши йому мученицький і сповід-ницький шлях словами Спасителя: «Якщо любиш мене, паси вівці Мої. Коли ти був молодий, то підперезувався сам і ходив, куди хотів; а коли постарієш, то простягнеш руки твої і інший підпереже тебе і поведе, куди не хочеш» (Ін. 21,18).

У 1894 році Іван Успенський представив кандидатську роботу на тему: «Круг діяльності і завдання пастирського служіння духовенства за канонічними пам'ятками домонгольського періоду». Після закінчення курсу Іван був названий в числі чотирьох кращих студентів. [8,3].

У 1896 році Іван Васильович Успенський із ступенем кандидата богослов'я закінчив Московську Духовну академію і залишився там викладати, а через рік, 15 серпня 1897 року, прийняв постриг з ім'ям Фадей у пам'ять апостола Фадея. Через місяць відбулося висвячення його всан ієродиякона, потім - в ієромонаха, а згодом - призначення викладачем у Смоленську Духовну семінарію. 19 листопада 1898 року ієромонах Фадей був переведений у Мінську Духовну семінарію на посаду інспектора і викладача Священного Писання. З прийняттям постригу і священного сану ієромонах Фадей посилює свої подвиги. Він вже обрав свій ідеал - це пастирство і чернецтво, і прагне твердо триматися його всупереч всім спокусам. А спокуси не примусили себе довго чекати. Начальству семінарії не сподобалося, з яким завзяттям майбутній архієрей почав своє служіння. Його переводять в Уфимську Духовну семінарію, де він зустрічає свого колишнього ректора, на той час - єпископа Антонія (Храповицького). Тут же в 1901 році ієромонах Фадей пише і захищає дисертацію на тему: «Єдність книги пророка Ісаї», за яку одержує ступінь магістра богослов'я. Щорічні курси для викладачів церковних шкіл, які проходили в Уфимській семінарії, дали привід також для написання «Записок по дидактиці (загальній методиці

Закону Божого і слов'янської мови)», що стали фундаментальною основою викладання цих предметів у школах. [8,4].

У 1902 році ієромонаха Фадея було зведено в сан архімандрита і призначено інспектором Уфимської семінарії, а 8 вересня того ж року він став ректором Олонецької Духовної семінарії. Шість років свого життя віддав архімандрит Фадей Олонецький єпархії. І тут повною мірою виявився його пастирський талант, любов до всіх, уміння піклуватися. Він часто служив і проповідував, а його проповіді були настільки живі і змістовні, що народ слухав, не зважаючи на їхню тривалість. [8,5].

Протягом років викладацької роботи і пастирських трудів ще більше зміцнювався дух отця Фадея, міцніла віра і смиренна любов до ближніх. Господь вів Свого обранця до найвищого церковного служіння - єпис-копського.

20 грудня 1908 року в місті Володимир-Волинському в храмі Христо-рождественського монастиря відбулося наречення архімандрита Фадея в єпископа Володимир-Волинського. [8,5]. [Рис.24.].

«Волинські єпархіальні відомості» писали згодом про владику: «Ось вже півроку як Володимир-Волинську кафедру займає преосвященний Фадей. За цей час всі, кому доводилося зустрічатися з преосвященним Фадеєм, прониклися глибокою пошаною до його особи. Зокрема, мешканці Житомира... мали можливість майже щодня споглядати високі чесноти і душевні якості архіпастиря. Глибока ревність про благочестя, постійний молитовний подвиг, проникливе проповідування Слова Божого, сповнене простоти і задушевності, часте відвідування учбових закладів, доступність і ласкавість у спілкуванні привернули до преосвященного Фадея всі серця...» Одна лише ця характеристика багато свідчить про особу владики Фадея і його діяльність, якою він здобув таку глибоку пошану.

Знаходячись на високому місці служіння, владика не залишав свого піклування про освіту та молодь. Тут владика продовжив традицію

Уфимської Духовної семінарії по проведенню освітніх курсів, піклувався про училища та школи.

Протягом восьми років тривали апостольські труди святителя Фадея на Волинській землі. У вересні 1916 року владика Фадей був переведений на Владикавказьку кафедру, але там він пробув недовго.

У 1919 році архієпископ Євлогій (Георгієвський) залишив Волинь і єпископ Фадей став правлячим архієреєм Волинської єпархії. То був буремний час, східну Волинь захопили більшовики, почався справжній терор - арешти, переслідування, вбивства. [8,6].

У листопаді 1921 року єпископ Фадей був заарештований чекістами. Відразу ж православні міста Житомира подали заяву у Волинський ЧК з проханням відпустити владику. Вони писали: «Єпископ Фадей багато років знаний у місті Житомирі, де немає храму, в якому б він не здійснював богослужіння і не проповідував. Нам відоме його особисте життя як молитвеника і пастиря. Ніколи він не втручався в політику». Але власті не відпустили єпископа, аби послабити його вплив на свою паству. Арештованого архієрея відправили до Харкова з вказівкою, що він «у жодному випадку не може бути повернений на Волинь». Допит у Харкові закінчився тим, що єпископа Фадея вислали «в розпорядження патріарха Тихона з правом проживання тільки в одній з центральних північних губерній РРФСР і Західного Сибіру.

9 березня єпископа Фадея було звільнено з харківської в'язниці і він відправився до Москви. Після прибуття відразу ж йде до Патріарха Тихона. Розповівши про обставини своєї справи, просить призначити його на кафедру одного з волзьких міст. Тоді первосвятитель возвів єпископа Фадея в сан архієпископа і благословив їхати в Астрахань, призначивши на Астраханську кафедру. Проте потрапити у ввірену йому єпархію владиці Фадею вдається тільки через рік, оскільки у вересні 1922 року йому склали звинувачення: «Успенського, як політично небезпечного, піддати адміністративній висилці строком на один рік у межі Зирянської області». Після закінчення заслання,

20 грудня 1923 року, архієпископ Фадей нарешті виїжджає до Астрахані. Місто зустрічає архіпастиря дзвоном на його честь. Владика був збентежений урочистістю зустрічі: вийшовши на перон, він побачив величезний натовп зустрічаючих, а на вокзальній площі - людське море.

Новий архієрей вступив на Астраханську землю в старереньких залатаних чоботях, з потертим саквояжем і дорожнім вузликом в руках. Коли жалісливі прихожани принесли Владиці нові теплі чоботи, він тут же віддав їх вбогим. Скоро все місто говорило про нового архієрея, як про людину не від світу цього, що майже нічого не їсть, цілий день проводить в церкві, ночами щось пише, а спить мало не на голих дошках... [8,7].

Ореолом святості Владика Фадей був оточений ще до Астрахані. Навіть уніати вважали його святим і потай їздили до нього. Антонін (Грановський), один з предводителів обновленства, для якого взагалі не існувало авторитетів, називаючи Владику Фадея «праведником і святого життя людиною», розповідав, як його, Антоніна, хворого на білокрів'я, Владика підняв із смертного одра своїми молитвами і терпеливим доглядом. У домах багатьох віруючих у передньому кутку, разом з іконами, знаходилися фотографії Владики Фадея. Сам Патріарх Тихон в бесіді з людьми не раз називав архієпископа Фадея святим, «чудом нашого часу».

А.І. Кузнєцов у своїх спогадах про Патріарха Тихона і Владику Фадея пише: «Ось що розповів мені Патріарх з листів митрополита Кирила (Смирнова).

Привезли нас у Володимирську в'язницю з Владикою Фадеєм (Успенським) в один день і помістили у велику камеру разом із злодіями. Вільних ліжок немає, потрібно розташовуватися на підлозі, і ми помістилися в кутку. Страшна тюремна обстановка серед злодіїв і вбивць подіяла на мене гнітюче, я хвилювався, переживав і не знав, що з собою робити. Владика Фадей, навпаки, був спокійний і, сидячи на підлозі, весь час про щось думав, ночами молився. Якось вночі, коли всі спали, а я сидів в тузі і відчаї, Владика взяв мене за руку і сказав: «Для нас настав справжній християнський час - не

печаль, а радість повинні наповнювати наші душі. Зараз наші душі повинні відкритися для подвигу і жертв. [8,7].

Не сумуйте, адже Христос з нами». Моя рука була в його руці, і я відчув, неначе по моїй руці біжить якийсь вогненний потік. У якусь хвилину в мені змінилося все - я забув про свої страждання, на душі стало спокійно і радісно. Я поцілував його руку, дякуючи Господу за дар утіхи, яким володів цей праведник...

Владиці Фадею майже щодня приходили передачки. Одержавши чергову передачу, Владика передавав її старості камери, а той ділив її на всіх, самому Владиці діставалася завжди найменша частина... Якось поступила чергова передача, Владика відокремив від неї невелику частину і поклав під подушку, а іншепередав для поділу. «Сьогодні прийде до нас наш собрат, - пояснив Владика, - його потрібно погодувати, бо чи візьмуть його сьогодні на харчування?» Увечері привели в камеру молодого єпископа Афанасія (Сахарова), і Владика Фадей дав йому поїсти із запасу. Я був приголомшений передбаченням і розповів про нього прибулому...» [8,8].

У серпні 1924 року Патріарх Тихон запросив архієпископа Фадея до Москви на свято Донської ікони Божої Матері, але через запізнення потягу в столицю владика прибув лише 1 вересня. З вересня був день його тезоіменитства, і після Божественної літургії Патріарх Тихон запросив архієпископа Фадея до себе. Під час сніданку першосвятитель сказав тепле сердечне слово на адресу іменинника та подарував мантію і діамантовий хрест на клобук, який смиренний святитель ніколи не носив. «Чи знаєте ви, що владика Фадей - свята людина? - сказав тоді Святіший Патріарх Тихон астраханським делегатам, що приїхали до Москви. - Він дивовижна людина. Такі світильники Церкви - явище надзвичайне. Але його потрібно берегти, тому що такий крайній аскетизм, найповніша зневага до всього житейського позначаються на здоров'ї. Зрозуміло, владика вибрав святий, але важкий шлях, мало кому дана така сила духуТреба молитися, щоб Господь укріпив його на шляху цього подвигу». [8,9].

У єпархії владики Фадея вирував тоді обновленський розкол. Проте, за весь час свого перебування в Астрахані архієпископ публічно жодного разу не сказав жодного слова проти обновленців - приклад його особистого життя був красномовнішим за будь-які слова. Проте Святитель не визнавав обновленства Церквою і не міг говорити про примирення з ним.

Астраханський ідеолог обновленства Ксенофонт Цендровський, коли приносив покаяння в гріху розколу, сказав: «Довго я перебував у гріху обновленства. Совість моя була спокійна, тому що мені здавалося, що я роблю якусь потрібну і добру справу. Але я побачив владику Фадея

(Успенського), я дивився на нього і відчував, як в душі моїй здійснюється якийсь переворот. Я не міг винести чистого, проникливого погляду, який викривав мене в гріху і зігрівав всепрощаючою любов'ю, і я поспішив піти. Тепер я ясно усвідомлював, що побачив людину, якій можна поклонитися не тільки в душі, але і тут, на ваших очах». [8,10].

А ось ще один епізод впливу власного прикладу Владики на інших. Диякона Димитрія Попова звільнили з парафії за самогоноваріння. Отець Димитрій прийшов до владики Фадея з проханням, щоб його взяли на службу в іншу парафію, маючи намір заперечувати свою провину як «явний наклеп» і спростувати звинувачення. Але щойно переступивши поріг кімнати, диякон кинувся в ноги архієрею. Владика зніяковів: «Що Ви, що Ви, навіщо це?» І, нахилившись, став піднімати його. А диякон волав: «Пробачте мене, Владико святий... я негідний, окаянний, диявол мене поплутав і заманив у цей гріх...» Владика благословив його і сказав: «Моліться Божій Матері, щоб Вона допомогла Вам позбавитися Пізніше отець Димитрій говорив: «... Побачивши архієрея, я зрозумів відразу, що такій людині брехати не можна. Його аскетичний вигляд, великі очі, смиренні і проникливі, покоряли і звали до правди Божої. Беру на душу найбільший гріх, якщо скажу, що іншому архієрею я не збрехав би...» Даної Владиці Фадею обіцянки отець Димитрій дотримувався до кінця своїх днів.

За всю свою архієрейську діяльність владика ні на кого не накладав дисциплінарних стягнень; ніхто не чув від нього докору або грубого слова. «Всеблаженний архієрей» - так називав Владику Фадея московський старець Георгій (Лавров).

У свідомості віруючих він був оточений ореолом святості. Розповідають про такий випадок. У храмі йде літургія. Владика Фадей стоїть з чашею і причащає. Віруючі один за одним підходять до Чаші. Але несподіванка: владика відсторонює від Чаші молоду дівчину і з хвилюванням щось говорить їй. Розгублена дівчина в сльозах йде з амвона, її оточують, питають, що трапилося, і вона розповідає, що вчора билася об заклад з подружками, що може причаститися без сповіді, але сьогодні, ледве підійшла до Чаші, як несподівано почула від владики: «Відійдіть і не робіть гріха; посповідайтесь спочатку». Дівчина ця згодом стала глибоко віруючим і часто розповідала людям про цей випадок.

26 жовтня 1926 року ГПУ заарештувало заступника Патріаршого Місцеблюстителя митрополита Сергія (Страгородського). 8 грудня він видав указ про призначення своїх заступників по управлінню Церквою, серед них був названий і архієпископ Астраханський Фадей (Успенський). [8,10]. На шляху до Москви владику Фадея затримали в Саратові і відправили до міста Кузнецьк Саратовської області. Тільки в березні 1928 року святителю було дозволено покинути Кузнецьк, а в листопаді того ж року звільнений митрополит Сергій призначив йому служіння в Твері. Тут Владика продовжував свої молитовно-аскетичні подвиги. Розповідають, що архієпископ носив вериги. Всіх, хто приходив до нього, він приймав з любов'ю, нікому не відмовляв, знаючи, що зараз час скорботи, і кому, як не архіпастирю, втішати свою паству. Люди шанували Святителя за його праведне життя. Багато прихожан свідчили, що архієпископ Фадей володів даром прозорливості і зцілення. У Твері народ щиро і глибоко любив свого архієрея. Для народу і духовенства він був справжнім святим наших днів. Ще

здалека побачивши Владику, люди зупинялися і кланялися йому, а той неодмінно зупиняв кучера аби всіх поблагословити.

У грудні 1936 року митрополит Сергій призначив на Тверську кафедру архієпископа Никифора (Нікольського), але визнання Владики Фадея великим праведником було таким безумовним, що духовенство єпархії й далі зверталося до нього як до свого правлячого архієрея. [8,11].

Влітку 1937 року хвиля масових арештів представників духовенства докотилася і до Тверської єпархії. В це важко повірити у наш час, але в той період були розстріляні майже всі священнослужителі Твері і області. Слідчі розпитували і про архієпископа Фадея. Свідками в НКВС викликалися як православні священики, так і обновленці, які свідчили проти Владики.

У віці шістдесяти п'яти років, 20 грудня 1937 року, близько восьмої години вечора, архієпископа Фадея заарештували органи НКВС. Йому пред'явили вигадане звинувачення «в контрреволюційній діяльності». Владика винним себе не визнав. Спочатку він знаходився під арештом в одній камері з кримінальними злочинцями, мужньо терплячи моральні і фізичні знущання. Люди, що вже втратили людський образ, заштовхували немічного старця під нари і час від часу ставили туди консервну банку з нечистотами, блюзнірсько примовляючи: «Ось тобі твоє кадило!» А старець лише безмовно молився за своїх мучителів. Розповідають, що тоді трапилося чудо: сама Матір Божа вступилася за беззахисного. Одного разу вночі Вона з'явилася уві сні ватажку кримінальних злочинців і грізно сказала: «Не чіпайте святого чоловіка, інакше ви всі лютою смертю загинете!» [8,13].

Ранком він переказав сон товаришам, і вони заглянули під нари - чи живий ще старець. З-під нар їх осяяло яскраве світло. Вони допомогли знесиленому архієпископу вибратися відтіля, і всі просили у нього пробачення. З того дня вже ніхто не сміявся над ним.

Цікаво, що всі ці люди, які мучили святителя, але покаялися, залишилися живими, хоча й деякі з них були мобілізовані на фронт і пройшли

війну. Така сила покаяння і прощення гріхів, така сила молитви святого Владики!

Проте, архієпископ Фадей пробув у в'язниці недовго - вже близько був час його мученицької кончини. Через десять днів після арешту «трійка НКВС» засудила архієпископа до розстрілу. Високопреосвященний Фадей був страчений біля часу ночі 31 грудня 1937 року. Є свідчення, що розстріл видався виконавцям дуже м'яким вироком, і на шляху до місця страти кати втопили Святителя в нечистотах.

Після його смерті тюремний лікар попередила православних, що незабаром Владику повезуть ховати.

...2 січня 1938 року. Близько четвертої години дня. Скоро сутеніє, але ще ясно. З боку в'язниці через замерзлу Волгу рухалися сани у напрямку до кладовища. Супроводжували їх двоє співробітників НКВС. На кладовищі були в цей час дві жінки. Вони запитали:

- Кого це ви привезли?

- Фадея вашого привезли! - відповів один з них.

Тіло Владики було загорнуте в брезент, але у викопану неглибоку яму його опустили в нижньому одязі.

Весною, після Пасхи 1938 року, жінки розкрили могилу і переклали тіло архієпископа в просту труну. Одна з них вклала в руку Владиці пасхальне яйце. На могилі був поставлений хрест і зроблений напис, але незабаром все було знищено владою. [8,15].

Пройшло багато років. Храм, що стояв на кладовищі, був зруйнований, знищено пам'ятники і хрести, і точне місце поховання архієпископа Фадея було втрачене. Всі ці роки віруючі Твері зберігали пам'ять про владику Фадея і про його могилу. З благословення архієпископа Тверського і Кашинського Віктора ієромонах Дамаскін зробив спробу виявити останки владики Фадея. Одна з віруючих, що довгий час займалася цими пошуками, Ю. Е. Топоркова, восени 1990 року знайшла точне місце поховання владики. Експертиза,

проведена в Москві, підтвердила, що знайдені останки належать владиці Фадею. [8,21].

26 жовтня 1993 року, в день свята Тверської ікони Божої Матері, були знайдені чесні останки великого святителя, архіпастиря-мученика, архієпископа Тверського Фадея. Нині вони знаходяться у Вознесенському соборі м. Твері. [Рис.24.].

Як за життя святого Фадея, так і після його мученицької кончини, християни звертаються до нього і одержують по його молитвах зцілення та утіху в скорботах.

Один з прихожан, який близько знав Святителя Фадея, писав після його смерті: «Я не зустрічав людини живішої, ніж владика Фадей. Важко уявити, що його немає серед нас, тих, хто оточував його святою любов'ю. Він живий, тому що живе в пам'яті сучасників, як полум'яний проповідник Христової Істини, як апостол, як людина, яка не знала інших захоплень, окрім інтересів Церкви. У приниженні, гоніннях, узах, але у величі духу і непохитної волі стоїть він на Божественній варті у нашій живій свідомості і вказує шлях в життя краще, вічне. Він животворив у людях християнський дух - в цьому його пам'ять і безсмертя». [8,25].

ВИСНОВКИ

Отже, місто Володимир-Волинський – одне із найстаріших міст України, що розташоване на правому березі річки Луги, притоки Західного Бугу, має значний комплекс пам’яток історії та культури, які свідчать про його роль в історії регіону, України та Європи від часу заснування Великим князем київським Володимиром Святославовичем у 988 р. Місто декілька століть було економічним і політичним центром південно-західної частини Київської Русі, столицею Волинсько-Галицького князівства. Про нього розповідають давні писемні джерела – “Повість временних літ”, “Слово о

полку Ігоревім", "Галицько-Волинський літопис", пам'ятки матеріальної культури, археологічні розкопки давніх поселень. Далеко за межами Волині місто цінять як таке, що завжди було у вирі політичних подій, сприяло формуванню витоків української нації, внесло помітний вклад в розвиток національної та світової культури.

У роботі досліджено цілий ряд пам'яток, що сьогодні становлять історико-культурне обличчя міста. Відповідно до завдань дипломної роботи, у ній простежено зв'язок подій та історичних осіб з відомими архітектурними спорудами міста, особливо з храмами.

Давню велич міста засвідчують унікальні пам'ятки історії й архітектури, які збереглися в місті з XII століття, саме тоді в місті склалася своя архітектурно-мистецька школа, тісно пов`язана з архітектурою Придніпров`я. Перед очима відвідувачів постає величний Свято-Успенський собор (Мстиславів храм), збудований у 1156-1160 рр. за часів Мстислава Ізяславовича, онука Володимира Мономаха. Це єдина пам'ятка архітектури домонгольського періоду, що збереглася на території Волині. В його стінах приймали князівство 17 князів України-Русі. Саме Успенський вважається одним з можливих місць поховання батька Данила Галицького - одного з найхоробріших руських князів, що об'єднав Волинь та Галичину, Романа Мстиславовича. Відвідавши Мстиславів храм можна вгамувати не лише духовну спрагу, поруч у парку "Слов'янський" ось уже понад 1000 років б'є животворне цілюще джерело.

Надзвичайне враження справляє Василівська церква-ротонда XIII-XV ст., збудована на восьмипелюстковому фундаменті. Ще й досі до кінця не вивчені стилі використані в її побудові. Вона не має аналогів в у світовій архітектурі.

Державний історико-культурний заповідник „Стародавній Володимир" створено на основі комплексу пам'яток міста Володимира-Волинського, об'єднаних між собою спільною територією, створений відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 17 листопада 2001

року № 1509 «Про Державний історико-культурний заповідник «Стародавній Володимир» у місті Володимир-Волинському» і почав функціонувати з 01 січня 2003 року відповідно до розпорядження Волинської обласної державної адміністрації від 24 грудня 2002 року № 553.

Функцію управління заповідником здійснює управління культури Волинської облдержадміністрації.

В 2004 році було розроблено та затверджено генеральний план розвитку заповідника, яким визначено основні напрямки роботи на найближчий період часу. Генеральний план розвитку ДІКЗ „Стародавній Володимир" був затверджений на сесії Володимир-Волинської міської ради рішенням 28 серпня 2004 року № 15/5.

Згідно цього документу територія заповідника "Стародавній Володимир" становить 14,5 га. До його складу входять 6 пам'яток національного значення і 19 – місцевого.

У старій центральній частині міста, яка з 2001 року належить до Державного історико-культурного заповідника "Стародавній Володимир", представлені такими історичними спорудами як Собором Різдва Христового 1718-1755 рр.(хвилястий характер побудови цього храму, фланкуючі до нього вежі роблять його унікальним), костелом Іоакима та Анни 1752 р., який відрізняється стрункістю архітектурних форм пізнього бароко, Миколаївською церквою 1780 р., будинком з дзвіницею 1494 р. (що входить в комплекс Свято-Успенського собору), Собором Святого Юрія Переможця (Георгіївська церква) 1908 р., костелом (Церква св. Йосафата) кінця XIX - початку XX ст., історичним музеєм та іншими пам'ятками архітектури і мистецтва.

Окремо досліджено відображення подій Другої світової і Великої Вітчизняної війни. Особливий інтерес представляють пам'ятники, що розкривають сторінки Другої Світової війни. Обеліск Слави, споруджений 1965 р., в центрі міста, меморіальний комплекс, де в роки війни знаходився фашистський концентраційний табір для військовополонених "Офлаг-365"

та лінія укріпрайону, збудована легендарним інженером генерал–лейтенантом Дмитром Карбишевим.

На південних околицях міста знаходиться одне з унікальних і частково досліджених науковцями городище села Зимне. Саме тут знаходиться і древня православна обитель, заснована Володимиром Великим за часів Київської Русі – Зимненський Святогорський Святоуспенський монастир, який у 2001р. відзначав своє 1000-ліття.

Ще одним завданням вивчення історії міста стало дослідження памяток і пам’ятних знаків, що зв’язані з іменами людей, які становлять славу не тільки краю а й нації. Їхні імена засвідчені у пам’ятних і меморіальних знаках, у назвах мікротопонімів. Україна пишається не тільки пам'ятниками археології та історії, а й відомими діячами різних епох, уродженцями міста та району: Йосафатом Кунцевичем, Омельяном Дверницьким, Олександром Цинкаловським, Арсеном Річинським, Миколою Рокицьким, Євгеном Бобком, Оленою Хохол, Юхимим Бундою, Мучеником Арсеном Мацієвичем та багатьма іншими.

Пам’ятки і пам’ятні знаки подаються у додатках, без яких важко представити комплекс історико-культурний, історико-архітектурний міста та його зв'язок з історичними подіями і постатями.

Таким чином, матеріали, представлені в даній книзі можуть стати основою для проведення історико-культурних заходів, краєзнавчо-туристичних екскурсій, уроків та лекцій з історії рідного краю.

ДЖЕРЕЛА

1. Антонюк Я. Свято-Успенський собор в місті Володимир-Волинському (або Мстиславів храм) // Дзвони Волині. – 1994. – № 12.
2. Бобак О. Час відкривати істину. Родовід Олександра Цинкаловського – патріарха волинського краєзнавства. Художньо-біографічна повість. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2008. – 112 с.
3. Богуш М. Залишиться у вічності. Володимир-Волинський: історія, яка завжди з нами. – Луцьк : Надстир’я, 2008. – 376 с., іл.
4. Бойко М. Володимир – столичний град Волині. – Блумінгтон, 1988. – 230 с.

5. Бондаренко Г. Володимир і Володимирська земля в сучасній історіографії (від 1988 р.) // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Володимир-Волинський в історії України та Волині Збірник наукових праць Матеріали XIV Волинської наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції, присвяченої 13-й річниці Незалежності України та 680-й річниці надання Володимир-Волинському Магдебурського права. – Луцьк, 2004. – С. 13-15.
6. Бондаренко Г., Огнєва О., Рудецький П., Силюк А. З історії геральдики Володимир-Волинського // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Матеріали IX наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – С. 84-85.
7. Борисенко В. Галицько-Волинська держава // Історичний календар 2001. – К., 2001. – С. 141-147.
8. Володимир-Волинське педагогічне училище ім. А. Ю Кримського. – Луцьк, 1999. – 22 с.
9. Володимир-Волинський [Буклет]. – Володимир-Волинський, 2001. – 38 с., іл.
10. Володимир-Волинський державний історико-культурний заповідник "Стародавній Володимир" – Луцьк: Медіа: 2003. – 92 с. (Фотоальбом).
11. Володимир-Волинський. Фотоальбом. – К., 1988. – 32 с.
12. Галицько-Волинський літопис. – Львів, 1994. – С. 201-218.
13. Галич і Галицька земля. Збірник наукових праць. – К.- Галич: Б.в., 1998. – 148 с.
14. Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького / Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича. – Львів, 2001. – 252 с.
15. Генсьорський А. З коментарів до Галицько-Волинського літопису (волинські і галицькі грамоти XIII ст.). – Львів: Світ, 2002. – 128 с.
16. Головко О.Б. Князь Роман Мстиславич та його доба. – К. : Стилос, 2001. – 249 с., 4 вкл.
17. Ісаєвич Я. Галицько-Волинська держава. – Львів, 1999. – 40 с.
18. Ісаєвич Я., Мартинюк А. Володимир Волинський. Історико-краєзнавчий нарис. Вид. 2-е. – Львів, 1988. – 70 с., іл. (Вид.1-е. – Львів, 1983. – 71 с., іл.).
19. Кіндратюк Б. Нариси музичного мистецтва Галицько-Волинського князівства. – Львів-Івано-Франківськ : Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича, 2001. – 144 с.
20. Кондратюк А. "Норд 365 офлаг" бореться. Докумен. повість. – Луцьк, 1995. – 67 с.
21. Коритко Р. Таємниця корони Данила Галицького // Дзвін. – 2000. – № 7. – С. 125-128.
22. Король Данило Романович і його місце в Українській історії. Матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 29 – 30 листопада 2001 р.). – Львів: ВМС, 2003. – 256 с.
23. Котляр М. Галицько-Волинська Русь. Т. 5. – К. : Альтернативи, 1998. –

336 с.

24. Котляр М. Галицько-Волинський ізвод у колі давньоруських літописів // Київська старовина. – 1999. – № 1. – С. 13-21.
25. Котляр М. Данило Галицький. – К., 2001. – 154 с.
26. Котляр М. Данило Галицький. Біографічний нарис. – К. : Альтернативи, 2002. – 328 с.
27. Котляр М. Полководці Давньої Русі. Вид. 2-е. – Луцьк : Волин. обл. друкарня, 1996. – 151 с., іл. (про Данила Галицького – короля Руського, с. 125-150).
28. Кралюк П. Роман Мстиславович, князь Волинський і Галицький. Історико-біографічний нарис. – Луцьк : Надстир'я, 1999. – 76 с.
29. Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство. – К. : Наукова думка, 1984. – 172 с. (перевид. – Львів, 1999).
30. Кучинко М. Володимир середньовічний. – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2006. – 144 с.
31. Кучинко М., Охріменко Г., Петрович В. Історія міста Володимира-Волинського від найдавніших часів до середини XX ст. (у світлі соціотопографії). – Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2004. – 260 с.
32. Мандзюк Ф. Володимир-Волинський Свято-Успенський собор. – Луцьк : Вісник і К., 2001. – 80 с.: іл.
33. Мандзюк Ф. Володимир-Волинський Свято-Успенський собор. – Луцьк : Вісник і "К", 2001. – 80 с., іл.
34. Минуле і сучасне Волині (до 1000-річчя Володимира-Волинського). Тези доповідей і повідомлень II Волинської історико-краєзнавчої конференції. – Луцьк, 1988. Ч. 1. – 233 с. ; Ч. 2. – 286 с.
35. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Володимир-Волинський в історії України і Волині: Науковий збірник: Випуск 32. – Луцьк, 2009. – 318 с., іл.
36. Минуле і сучасне Волині та Полісся. Олександр Цинкаловський і край. Науковий збірник: Випуск 27. Матеріали XXVII Міжнародної наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 1020-ій річниці від першої писемної згадки про Володимир та 110-річчю від дня народження О. Цинкаловського, м. Володимир-Волинський, 22 лютого 2008 р. – Луцьк : Пульс, 2008. – 377 с., іл.
37. Минуле і сучасне Волині та Полісся: Володимир-Волинський в історії України та Волині. Матеріали XIV Волинської наукової історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 13-й річниці Незалежності України та 680-й річниці надання Володимиру-Волинському Магдебурзького права. Збірник наукових праць. – Луцьк : Б. в., 2004. – 480 с., іл.
38. Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Матеріали IX наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – 297 с.
39. Музиченко В. Володимир єврейський. Історія і трагедія єврейської громади м. Володимира-Волинського. – Луцьк : ПрАТ «Волинська обласна друкарня», 2011. – 256 с., іл.

40. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. – К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2000 – 328 с.
41. Пушкар Н., Стемковський В. Володимир-Волинський на старій поштовій листівці. Спроба каталогізації // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Матеріали IX наукової історико-краєзнавчої міжнародної конференції. – Луцьк: Надстир'я, 1998. – С. 113-119.
42. Ричков П. А., Луц В. Д. Сакральне мистецтво Володимира-Волинського. – К. : Техніка, 2004. – 192 с., іл.
43. Святогорський Свято-Успенський Зимнівський ставропігійний жіночий монастир. 1000 років: Фотоальбом / Ред. ігуменія Стефана, монахиня Миколая; Фотоіл. Є. Каліщук. – К. : Альма-Прес, 2001. – 128 с.
44. Стельмах Б. Художній переклад як взаємодія двох мовних картин світу (на матеріалі перекладів поезії Г. Гайне А. Ю. Кримським) // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. – № 4. – Луцьк, 2002. – С. 91-97.
45. Толочко П. Русь – Мала Русь – руський народ у другій половині XIII – XVII ст. // Київська старовина. – № 3. – 1993.– С. 3-14 (є про Галицько-Волинське кн.).
46. Хижняк А. Данило Галицький: Роман. – К. : Дніпро, 1991. – 570 с.
47. Художники Володимир-Волинського. – Володимир-Волинський: Б.в., 2003. – 18 с. (Буклет).
48. Цинкаловський О. Княжий город Володимир: популярно-науковий нарис. – Львів, 1935. – 111 с., іл., карта (перевидано 2003 р.).
49. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року в 2-х томах. Т. 1. – Вінніпег: Накладом товариства "Волинь", 1984. – 600 с.
50. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року в 2-х томах. Т. 2. – Вінніпег : Накладом товариства "Волинь", 1986. – 578 с.
51. Цинкаловський О. Старовинні пам'ятки Волині. – Торонто : Накладом Товариства "Волинь", 1975. – 124 с.

ДОДАТКИ

a.

б.

Рис.1. а) Земляний вал.
б) Городець міста Володимира

Тут стояла
П'ятницька Брама
згадана під
Галицько-
Волинським
літописом
1976
1988

а.

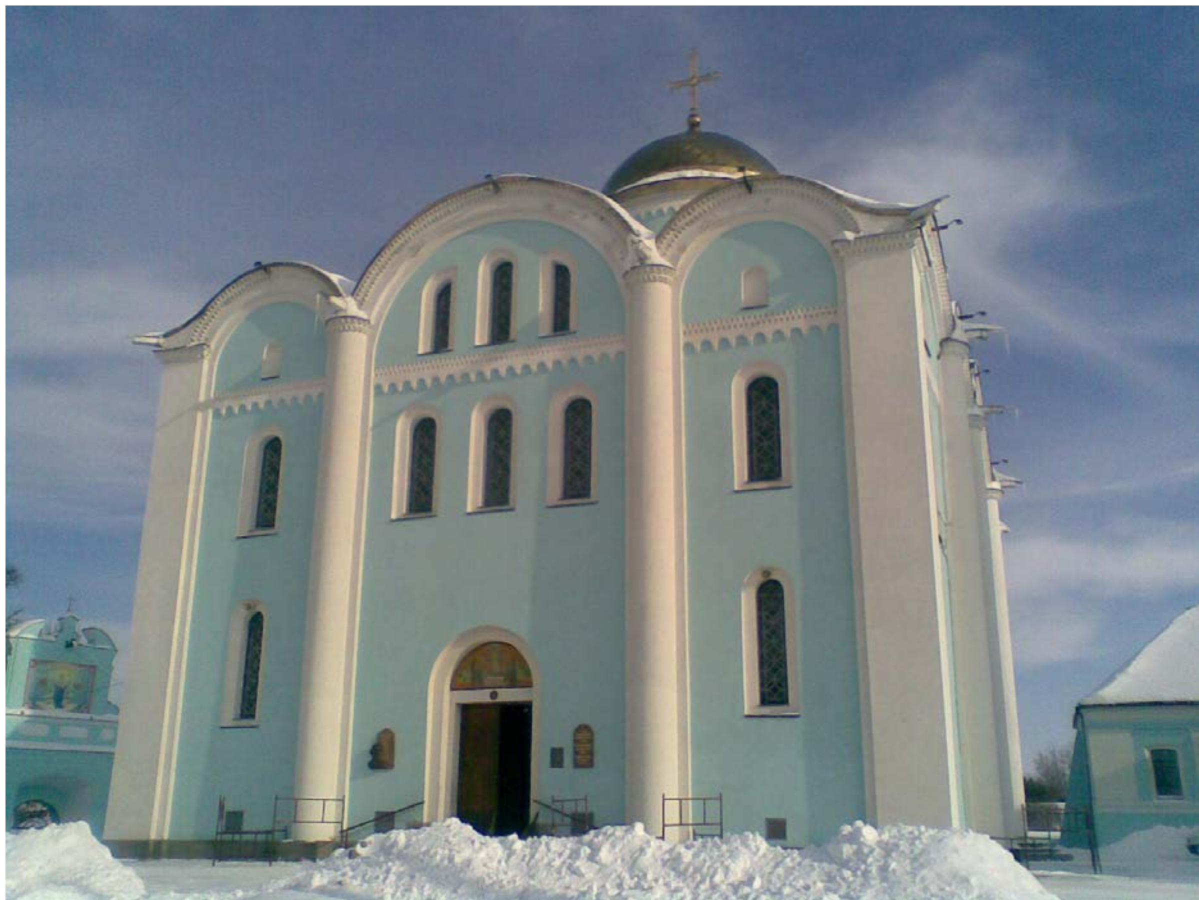

б. в.

Рис.2. а) Тут стояла П'ятницька брама згадана під 1184 р. Галицько-Волинським літописом

б) Тут стояла Київська брама згадана під 1184 р. Галицько-Волинським літописом

в) Тут стояла Гридшина брама згадана під 1184 р. Галицько-Волинським літописом

а.

б. в.

Рис.3. а) Успенський собор «Мстиславів Храм»

б) Засновник Галицько-Волинської держави, самодержець всієї Руської землі Роман Мстиславич (бл. 1152 – 1205 р.)

в) Св'ято – Успенський кафедральний собор. Збудований князем Мстиславом у 1156 – 1160 рр.

Рис.4. Мури з брамами

Рис 5. Будинок з дзвіницею

Рис.6. Монастир і костьол св.Трійці ордену домініканів.

Рис.7. Костел Іоакима і Анни

а. б.

в. г.

Рис.8. а) Собор Різдва Христового.
б) Собор Різдва Христового /костел послання апостолів 1766 р./
в) Кафедральний Собор Різдва Христового.
г) На пам'ять ювілею 2000 ліття Різдва Христового. Українська православна церква Київського патріархату

Рис.9. Миколаївська церква

а.

б.

в.

Рис.10. а) Церква Юрія переможця
б) Військовий храм Юрія переможця 1908р.
в) Собор святого великомученика Юрія переможця

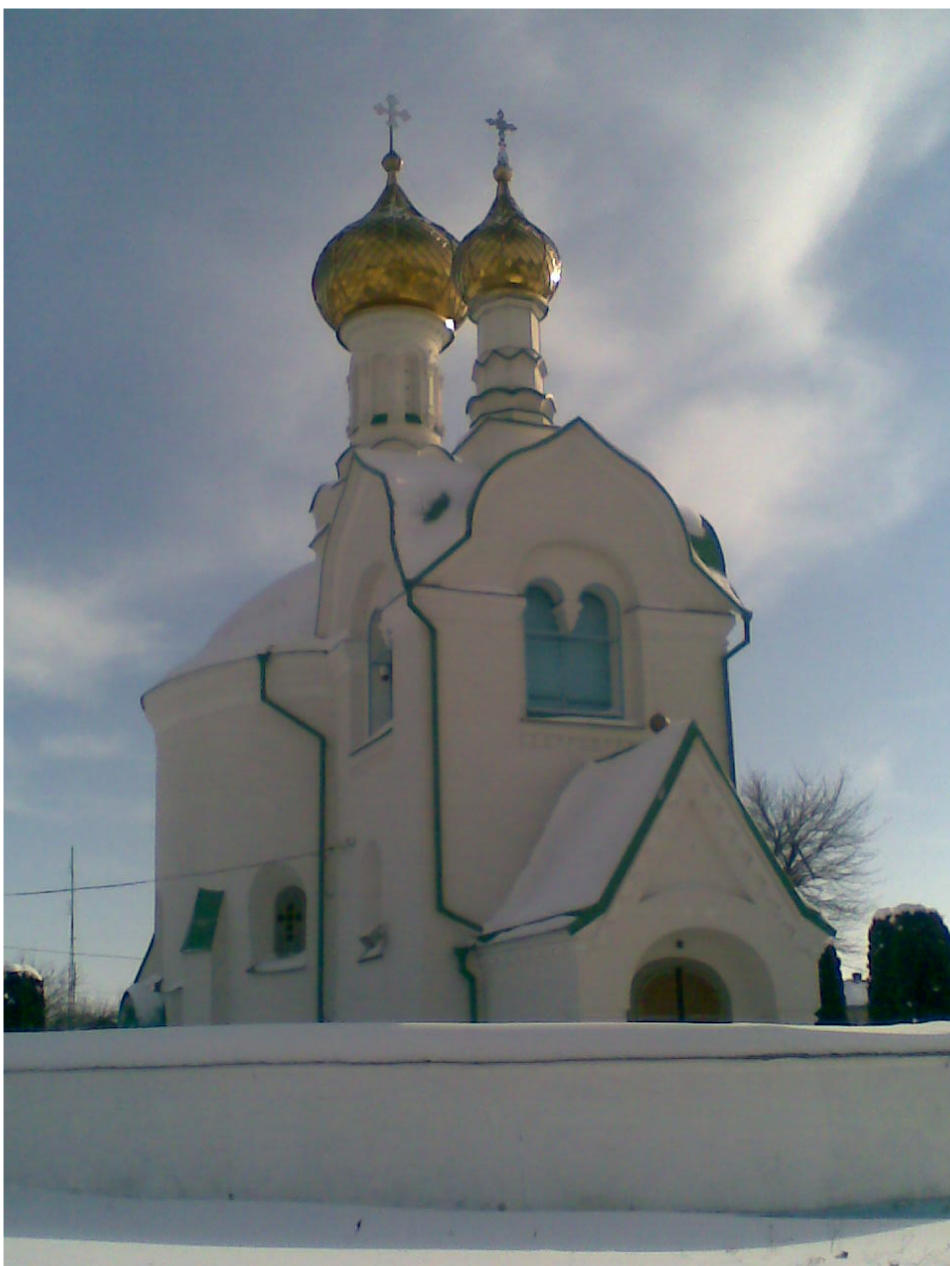

Рис.11. Василівська церква 14-15ст.

Рис.12. «Стара катедра».

а.

б.

Рис.13. а) Євангелійно-лютеранська кірха.

б) Памятник архітектури, цивільна споруда 1890р.

а.

б.

в.

Рис.14. а) Іудейська релігійна школа Тора-Талмуд.
б) Фрагмент колишнього єврейського будинку.
в) Символ – у вигляді стилізованого дерева.

Рис.15. Пам'ятник князям Ярославу та Всеволоду. Матеріал мідь. 1993 р. Скульптор Л. А. Яремчик, архітектори К. В. Присяжний, С. Р. Кравцов

Рис.16. Пам'ятник: Князь Данило. Король Волині і Галичини.
Матеріал мідь.1993 р. Скульптор Л. А. Яремчик, архітектори К. В. Присяжний, С. Р. Кравцов

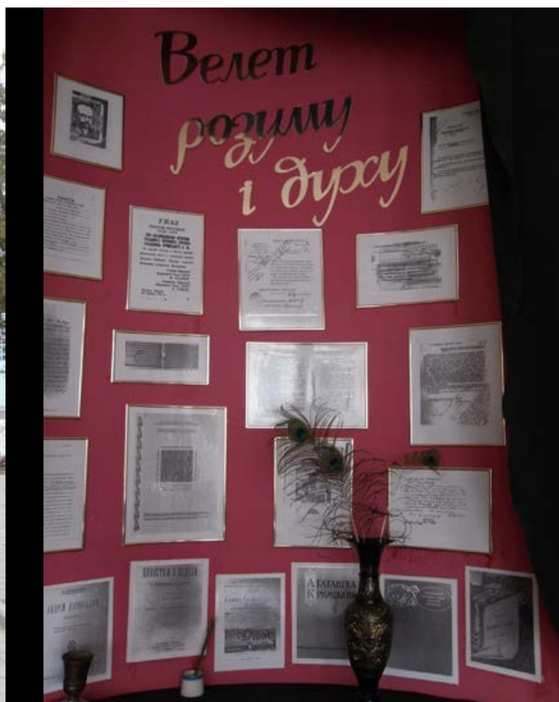

Рис.17. Пам'ятник: Князь Ярослав Осмомисл.Матеріал бронза.1991р.
Скульптор Л. А. Яремчик, архітектори К. В. Присяжний, С. Р. Кравцов

Рис.18. Пам'ятник: Князь Володимир Святославич.Матеріал мідь.1981р.
Скульптор Яремчик Л.А. архітектор Присяжний К.В. Кравцов С.Р.

а. б.

в. г.

Рис. 19. а) Пам'ятник: Агатангел Юхимович Кримський (1871-1942)
б) Експозиція А.Ю. Кримському
в) Рада міністрів УРСР присвоїла Володимир-Волинському педагогічному училищу ім'я Агатангела Юхимовича Кримського
г) Володимир-Волинське педагогічне училище ім.А.Ю. Кримського Пам'ятник архітектури, адміністративний будинок 1918р.

Рис.20. В цьому будинку з 1912-1914 роках навчався Український живописець, уродженець села Заріччя Микола Андрійович Рокицький (1901-1944)

а.

б.

Рис.21.а) На цій вулиці проживав наш славетний земляк,історик,етнограф,археолог,професор Олександр Миколайович Цинкаловський (09.01.1898р. – 19.04.1983р.)

б) Будинок в якому мешкав Олександр Миколайович Цинкаловський

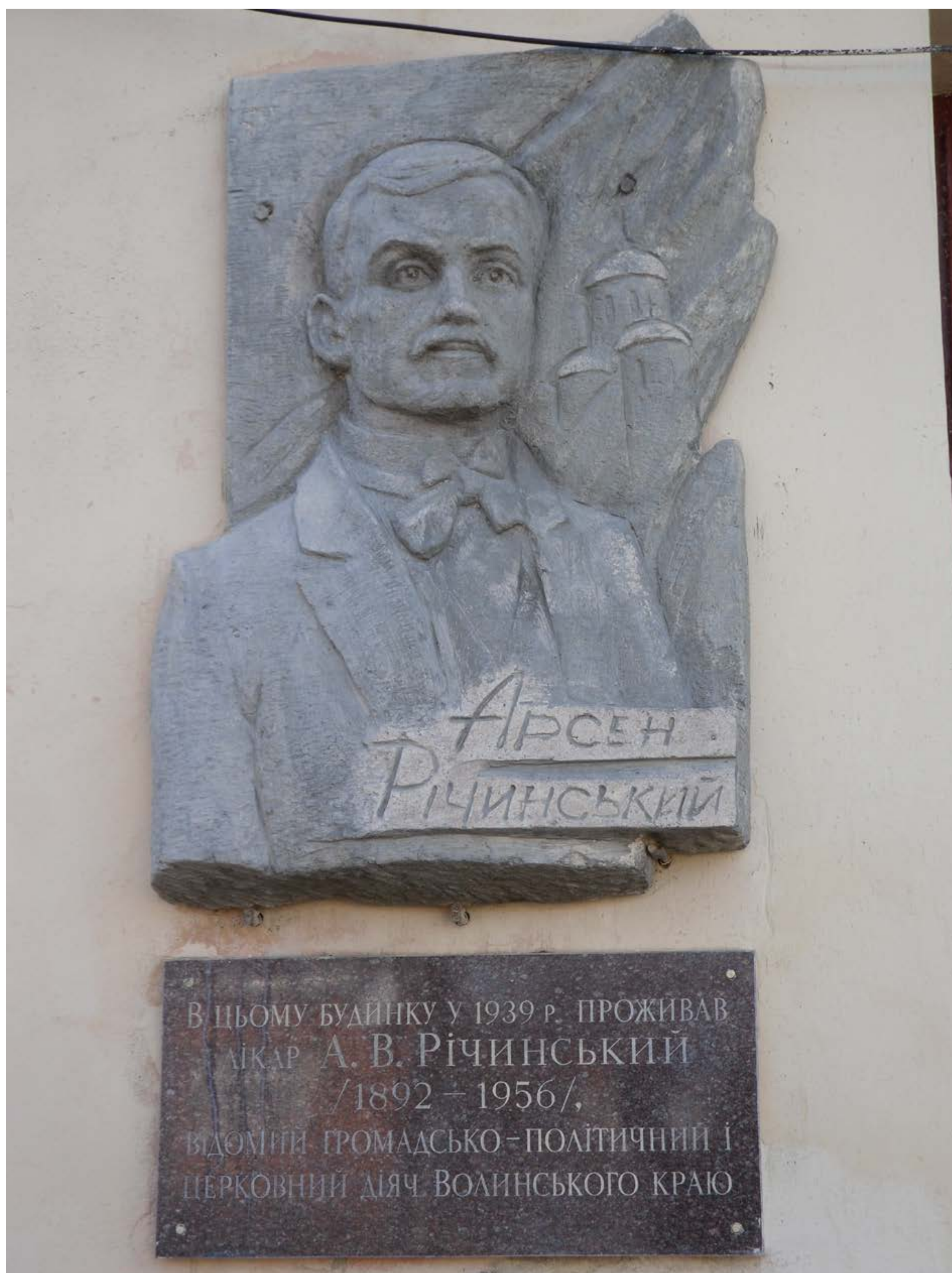

Рис.22. В цьому будинку у 1939 р. проживав лікар А.В.Річинський /1892-1956/, відомий громадсько–політичний і церковний діяч Волинського краю.

Рис.23.Могила Омельяна Дверницького

а.

б.

в.

Рис.24. а) В цьому будинку проживав священномученик Фадей /Успенський/ /1872–1937/ Єпископ Володимир-Волинський
У 1937 р., будучи архієпископом Тверським, прийняв мученицьку смерть за Христа від рук більшовиків.

б) Рака з мощами священномученика Фадея у Вознесенському соборі м.Твері

в) Ковчег з часткою мощей священномученика Фадея в Успенському кафедральному соборі м. Володимир-Волинського

а.

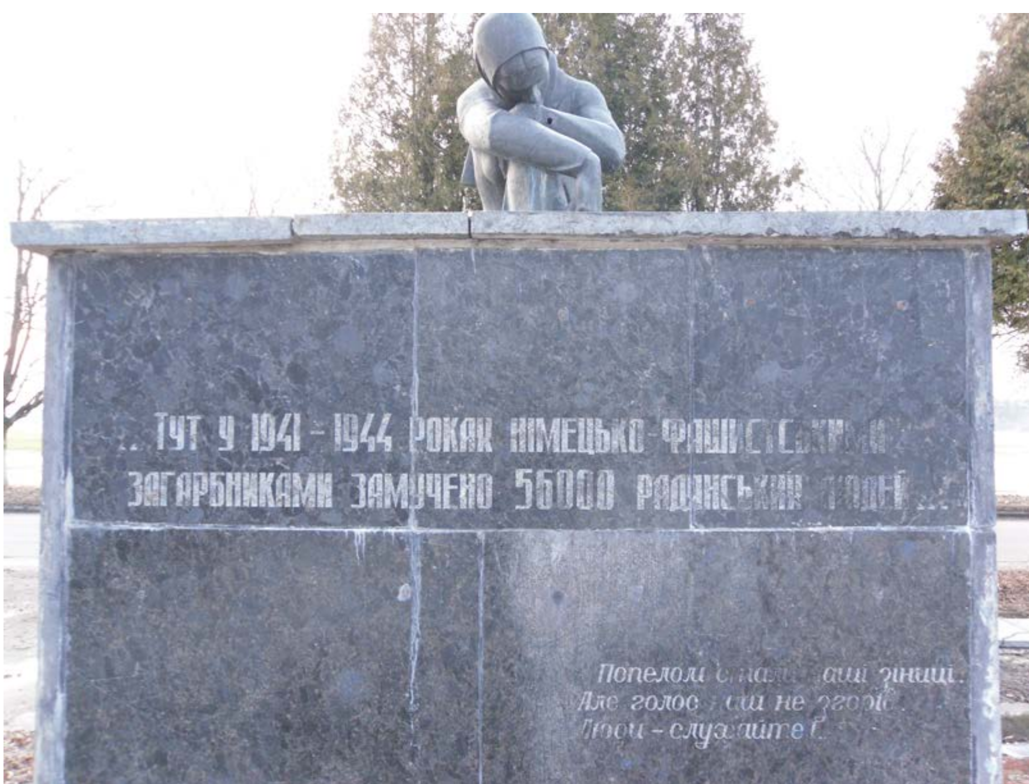
б.

Рис.25. а) В цьому будинку був штаб 90-го Володимир-Волинського прикордонного загону, воїни якого прославились в перших боях при захисті кордонів Радянської Батьківщини від фашистських загарбників

б) Слава героям прикордонникам, доблесним захисникам Вітчизни

а.

б.

Рис.26. а) Колишнє розташування концтабору “Норд 365 офлаг”

б) ...Тут у 1941 – 1944 роках німецько фашистськими загарбниками замучено 56000 радянських людей...

Попелом стали наші зіниці.
Але голос наш не згорів.
Люди – слухайте!

а.

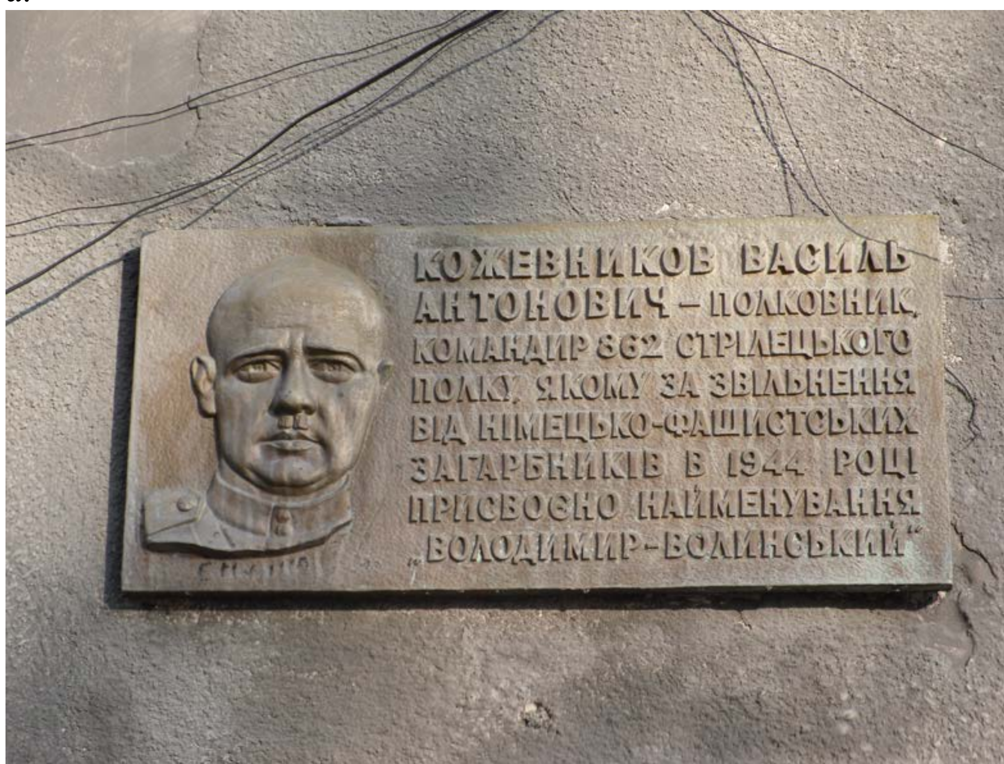

б.

Рис.27. а) Обеліск в центрі міста Володимира-Волинського
б) Вічна слава героям, які полягли в боях за свободу і незалежність нашої Батьківщини!

а.

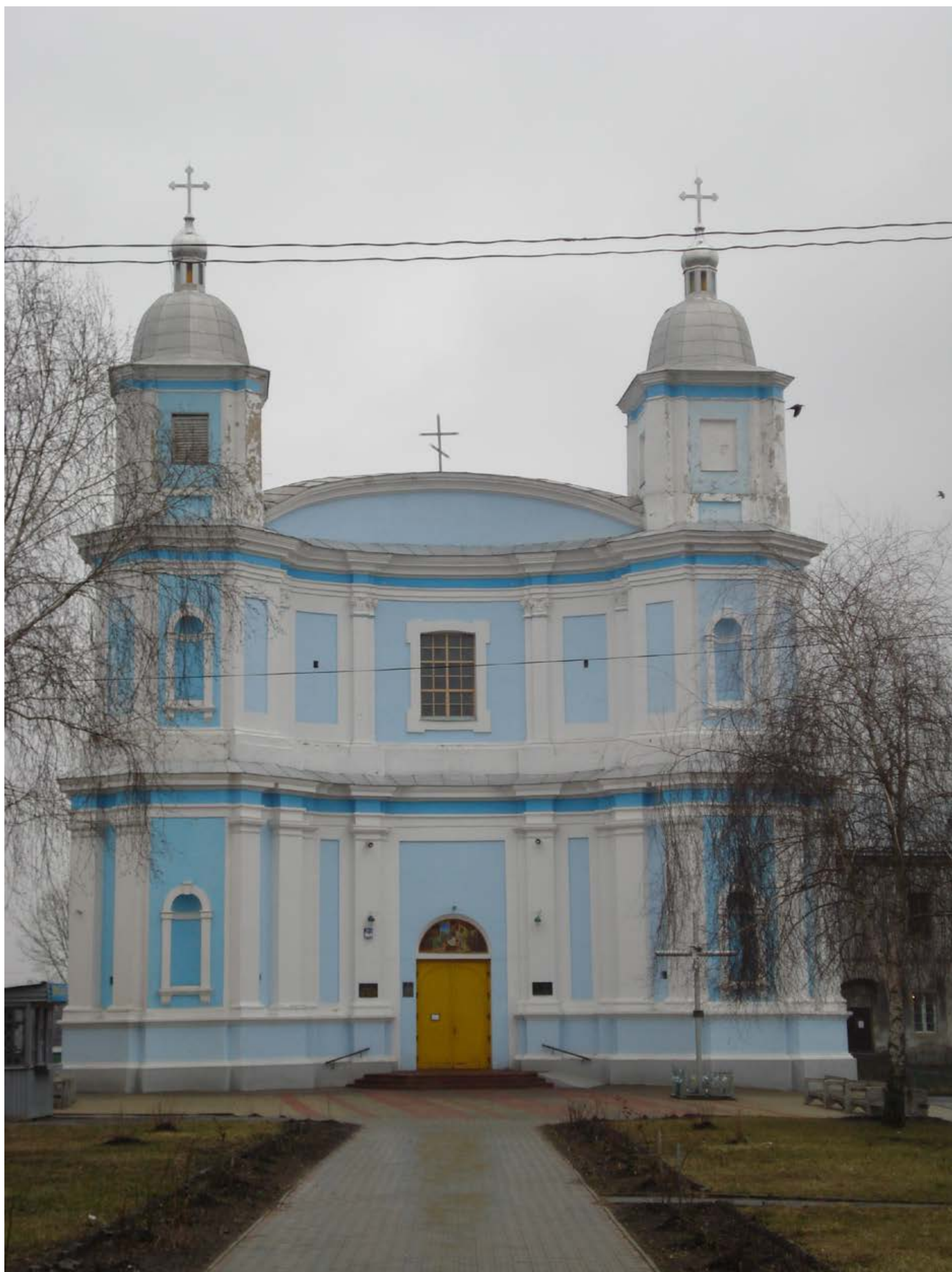

б.

Рис.28. а) Славним воїнам – визволителям і військовим частинам удостоєним за визволення міста і району від фашистської окупації почесної назви Володимир-Волинський

б) Кожевников Василь Антонович – полковник, командир 862 стрілецького полку, якому за звільнення від німецько-фашистських загарбників в 1944 році присвоєно найменування «Володимир-Волинський»

ЦЕЙ СВЯТИЙ
ХРЕСТ
ВСТАНОВЛЕНО В
ЮВІЛЕЮ 1000
ВОЛИНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ
992 – 1992
РУСЬ СВЯТА,
БЕРЕЖИ ВІРУ
ПРАВОСЛАВНУ,
В НІЙ МИ
УТВЕРДЖУЄМОСЯ